

URFA BÖLGESİNDE DEVLET ADAMLARI VE KOMUTANLAR

(M.Ö. XIV. Yüzyıl - M.S. 1920)

Selâhaddin Eyyûbî GÜLER

URFA BÖLGESİNDE DEVLET ADAMLARI VE KOMUTANLAR

(M.Ö. XIV.Yüzyıl - M.S.1920)

Selâhaddin Eyyûbî GÜLER

ŞURKAV

**Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma
Araştırma Vakfı Yayınları No: 22**

Tarih Dizisi : 6

Birinci Basım: Ekim 1999

ISBN 975-7394-20-3

Kapak : Sabri Kürkçüoğlu
Sayfa Düzeni: Orhan Aydın
Dizgi : Selâhaddin Eyyûbî Güler

Baskı :NUROL Matbaacılık ve Ambalaj San.A.Ş.
Tel: 0312 267 19 45 Fax: 0312 267 19 50

ANKARA

Şanlıurfa Valisi
Sayın Şahabettin HARPUT'a...

ŞURKAV

ŞANLIURFA İLİ

KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI

25 Aralık 1990 tarihinde Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde kurulan Vakıf; Şanlıurfa ilinin tarihini, kültür ve san'at eserlerini ortaya çıkararak yaşatmak; bu maksat doğrultusunda konferans, sempozyum, panel, kongre, seminer, sergi, anma günleri ve benzeri faaliyetler düzenlemek, iştirak etmek, maddi ve manevi katkılarda bulunmak; korunmaya değer kültür tabiat ve san'at varlıklarını korumak ve tanıtımını sağlamak; bunun için gerekli restorasyon ve çevre düzenlemeleri yapmak, projeler hazırlamak; Şanlıurfa ilinin tarihi ve kültürel değerlerinin tanıtılması için gerekli araştırma, derleme ve inceleme çalışmaları yapmak; bu alanda yapılan çalışmaları desteklemek amaçlarını taşımaktadır.

ŞURKAV, Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1997 yılında tesbit edilen en başarılı üç vakıftan biri olmuştur.

T A K D İ M

Tarihçilerin “Bereketli Hilal” olarak vasıflandırdıkları, Urfa'nın da içinde bulunduğu topraklar, asırlar boyunca bir cazibe merkezi haline gelmiş, daima “kuvvetlinin hakim olduğu dünya”da sürekli el değiştirmiştir. Dolayısıyla buraya hükmeden devlet adamları ve komutanların sayısı da bereketli olmuştur.

Urfa Tarihi üzerinde çeşitli araştırma ve yayınları bulunan Selâhaddin Eyyübî Güler; kendi çaplarında tarihi hadiselerin seyrini değiştiren bu kişileri, uzun ve yorucu bir çalışma ile kronolojik bir tasnife tabi tutmuş ve elinizdeki eser meydana gelmiştir.

Coğrafik konumu ve özel tarihi değerleri ile çeşitli uygarlıklara merkez olmuş Şanlıurfa'da uzun süreli güçlü krallıklar kurulmuş olduğu gibi, kısa süreli el değiştirmeler de meydana gelmiştir. Eserde Hititler Dönemi'nden günümüze kadar geçen zaman içerisinde görev almış veya olaylardan kendisine görev çıkarmış olan bu tarihi şahsiyetleri mümkün olduğunca icraatlarıyla birlikte tanımış ve hatırlamış olacaksınız.

Urfa bölgesindeki devlet adamları ve komutanlar, elbette kitapta yazılanlardan ibaret değildir. Kendi alanında ilk olan bu eser, sürekli genişletilme şansına da sahiptir. Elde edilecek yeni bilgilerle yeni isimler, ilaveler yapılabilecektir. Eserin ileriki yıllarda ikinci bir baskısı düşünüldüğünde, yazarının bunları da değerlendirmesiyle daha geniş bir kitabın oluşması muhakkaktır.

Yerli ve yabancı yüzlerce kaynağın taranması suretiyle büyük bir emekle hazırlanan "Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar " kitabı mevcut haliyle de Şanlıurfa ile ilgili tarihi araştırma yapacak olanlara bir kaynak teşkil edecek hüviyettir.

Yararlı kültürel çalışmasından dolayı Tarih Araştırmacısı Selâhaddin Eyyûbî Güler'i tebrik ile eserin yayınlanmasında emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Şahabettin HARPUT
Şanlıurfa Valisi
ŞURKAV Başkanı

Ö N S Ö Z

Yukarı Mezopotamya'nın en eski kentlerinden birkaçının kurulmuş olduğu Urfa bölgesi, eski çağlardan günümüze kadar, çok çeşitli kültür ve medeniyetlere beşiklik etmiştir.

Verimli arazisi ve batısını çevreleyen Fırat Nehri, her devirde bölgenin cazibesini arttırarak çeşitli millet ve devletlerin buraya sahip olma arzularını kamçulamıştır. Bundan dolayı Urfa bölgesi, her devirde, ya güçlü krallıkların hâkimiyetine girmiş ya da civarındaki siyâsi teşekküller arasında kısa süreliğine birçok kez el değiştirmiştir. Bununla birlikte Urfa bölgesi, yüzyıllarca savaş, kuşatma ve göçlere sahne olmuştur.

Yüzyıllarca süren bu savaş, kuşatma ve diğer faaliyetlerde öncülük etmiş tarihi şahsiyetlerin kimler olduğunun ve bölgemizde ne gibi faaliyetlerde bulduklarının bilinmesi ve bunların Urfa kültürünün istifâdesine sunulması gerekiyordu. Bu devlet adamları ve komutanlar tanındığı takdirde, Urfa bölgesinin en eski çağlardan başlayıp günümüze kadar gelen, canlılığını ve çekiciliğini halen muhafaza eden engin tarihi, biraz olsun tanınmış ve önemi bir kat daha artmış olacaktır.

Dört yıllık bir çalışmanın ürünü olan elinizdeki bu kitapta M.Ö. XIV. yüzyılda Hititler döneminden başlayıp M.S.1920' deki Millî Mücadele döneminin sonuna kadar 179 devlet adamı ve komutanın, 31 ana başlık altında Urfa bölgesindeki çeşitli faaliyetleri anlatılmaktadır.

Kendi konusunda yapılan ilk çalışma oluşu nedeniyle bu eserin, eksik ve hatalarına rağmen (hatalar bize aittir) geçici de olsa şimdilik önemli bir boşluğu dolduracağı kesindir.

Bu çalışma daha önce "*Urfa Bölgesinden Geçen, Kenti ve Civarını Ziyaret Eden veya Kuşatan Devlet Adamları ve Komutanlar*" adı altında **Bizim Şanlıurfa** dergisinde 11 sayıda yayınlanmıştı. Eldeki mevcut çalışmamıza bazı yeni kaynakları tarayarak birçok ekleme yapıp genişlettik ve şu anda elinizdeki kitap ortaya çıktı.

Yukarıda belirtilen tarihi süreç içinde kral, imparator, sezar, hükümdâr, melîk, naib, emîr, hâkim, sultan, halife, prens, general, kont, padişâh, vezir, bey, subay, astsubay ve vali ünvanlı devlet adamı ve komutan tespit edilerek bölgemizdeki çeşitli faaliyetleri kronolojik bir formda sıralanmıştır.

Bunlar, ele geçirme, kuşatma, işgâl, yağma, tahribat, katliâm, ikâmet, dâvet, yardım, ziyaret, tehcir, teftiş gezisi, isyân bastırma, ajanlık, inşâ etme ve geçici olarak yönetme türü faaliyetlerdir.

Bölge ile ilgisi olup ta rastlayamadığımız tarihi şahsiyetler de mutlaka olacaktır. Ancak, tespit edebildiklerimizin çoğu Yakındoğu tarihinde iz bırakmış ve unutulmayan ünlü şahsiyetlerdir.

Halk arasında söylenen bazı rivâyetlere göre, kentin bazı yerlerinde gömülü bazı zâtların, bilinmeyen tarihlerde Urfa'yı almaya gelen ordular arasında bulunmuş ve savaşırken şehit düşmüş komutanlar olduklarından bahsedilmektedir. Biz, bu

komutanları da kitabımıza almak isterdik. Ancak, bu zâtlar hakkında yeterli bilgi ve yazılı belgeye şimdiye kadar rastlanılmamıştır; bundan başka, hangi tarihlerde ve hangi milletin ordusuyla buraya geldikleri konusu da henüz belli değildir.

Kitapta bahsi geçen devlet adamları ve komutanların adları yanında bulunan parantez içindeki rakamlar, o şahsın saltanat veya Urfa bölgesindeki görev sürelerini göstermektedir.

Ekler bölümüne, "*Edessa Krallığı Döneminden Günümüze Kadar Urfa Vali ve Yöneticileri*" ve "*Osmanlıdan Günümüze Kadar Belediye Başkanları*" adı altında iki listeyi ekledik.

Bu çalışmada kaynak temini hususunda yardımını gördüğüm, Müze müdürümüz merhum Adnan MISIR'a Allah'tan rahmet diliyoruz, ruhu şâd olsun.

İl Halk Kütüphanesi personeline, yakın ilgilerinden dolayı Harran Ün. Fen-Ed.Fak. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Öğretim Üyesi Yard. Doç. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU'na, Öğretim Görevlisi Sabri KÜRKÇÜOĞLU'na, yine Harran Ün. Fen-Edeb. Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Bahattin ÇELİK'e, Orhan AYDIN'a, Mahmut KARAKAŞ'a, Ş.Müslüm ŞAHAPOĞLU'na ve Mustafa ACAR'a, Avukat dostlarım Ahmet Nusret ÇIKKAN ve Mehmet KILIÇ'a gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, tevfik, hidâyet ve muvaffakîyet Allah'tandır.

URFA, 22 EYLÜL 1999

Selâhaddin E. GÜLER

İ Ç İ N D E K İ L E R

TAKDİM / V

ÖNSÖZ / VII

KISALTMALAR LİSTESİ / XVIII

I) HİTİTLER DÖNEMİ

Biyassili / 1

Mattiwaza / 1

II) ASURLULAR DÖNEMİ

I.Adad-Nirari / 1

I. Salmanassar / 2

I.Tiglathpileser / 2

II. Adad-Nirari / 2

III. Salmanassar / 2

III.Tiglathpileser / 3

Asarhaddon / 3

Asurbanipal / 3

II.Asuruballit / 4

III) KELDÂNÎLER DÖNEMİ

Nabopolassar / 4

Nabona'id / 5

IV) SELEUKOSLAR DÖNEMİ

I.Seleukos Nikator / 5

V) EDESSA KRALLIĞI DÖNEMİ

Lucius Afranius / 6

Licinius Crassus / 6

Sanatruk / 7

Trajanus / 7

Lucius Quietus / 7
Parthamaspat / 8
Lucius Verus / 8
Avidius Cassius / 8
Septimius Severus / 8
Antoninus Caracalla / 9
I.Erdeşir / 9

VI) ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

Timesitheus / 9
I.Şahpur / 10
Valerianus / 10
‘Uzeyne (Odaenathos) / 11
Narseh / 11
Galerius / 11
II.Şahpur / 12
II.Konstantius / 12
Sabinianus / 12
Julianus Apostata / 12
Valens / 13
Basık ve Kursık / 13

VII) BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

III.Nu‘man İbn-ül Esved / 13
Appion / 14
Areobindus / 14
I.Kubâd / 14
Halepli Calliopius / 15
I.Hüsrev Anuşirevan / 15
Mehbod / 16
Şapur Mihran / 16
Azermâhan / 16
Priskus / 17

VIII) SÂSÂNÎ KRALLIĞI DÖNEMİ

II.Hüsrev Perviz / 17

IX) BİZANS İMPARATORLUĞUNUN II.DÖNEMİ

Ioannes Kateas / 17

X) DÖRT HALİFE DÖNEMİ

İyâd b. Ğanem / 18

Sa'îd b. Amr el-Hizyem / 19

XI) EMEVÎLER DÖNEMİ

Mesleme b. Abdülmelik / 20

II.Mervân / 20

XII) ABBÂSİLER DÖNEMİ

Ebu Câ'fer el-Mansur / 20

'Amr b.Abdülaziz es-Sûlemi / 21

Tahir b. el Hüseyin / 21

El-Me'mun / 21

General Ioannes Kurkuas / 23

I.Ioannes Tzimisce / 23

Hibbetullah b. Nasrüddevle / 24

Ebu Tağlib Fadlullah / 24

Vessâb b. Sabık en-Nûmeyrî / 24

XIII) MERVÂNİLER DÖNEMİ

Emir Zengî / 24

XIV) BİZANS İMPARATORLUĞUNUN III.DÖNEMİ

Emir Selman / 25

Georgios Maniakes / 25

Şebib b.Vessâb en-Nûmeyrî / 26

Hassân b. el-Cerrâh et-Ta'i / 26

Meni' b. Şebib en-Nûmeyrî / 27

Sâlâr-ı Horâsan / 28

Hâcib Gümüştekin / 28

Emir Afşin / 28

Emir Ahmedşâh / 28

Alp Arslan / 28

Gümüştekin el-Candar / 29

Vasil / 30

Şerefüddevle Müslim b.Kureyş / 30

Emir Hüsrev / 30

XV) ERMENİ PHILARETOS BRACHAMIOS DÖNEMİ
Philaretos Brachamios / 31

XVI) BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİ
Sultan Melikşah / 31
Emir Bozan / 31

XVII) ERMENİ THOROS DÖNEMİ
Thoros / 32
Kutalmıışoğlu Alp İlek / 32
Fahr'ül Mülûk Rıdvan / 33
Yağısıyan / 33
Artukoğlu Mu'inüddeve Sökmen / 33
Balduk / 33
Çökürmüş / 33

XVIII) HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ
Baudouin de Boulogne / 34
Kürboğa / 35
Baudouin du Bourg / 35
I.Kılıç Arslan / 36
Şerefüddin Mevdûd / 36
Sökmen el-Kutbî / 36
Paganus / 37
Aksungur el-Porsukî / 38
Galeran du Puiset / 39
I.Necmeddin İlgazi / 38
I.Joscelin de Courtenay / 39
Nurüddeve Belek / 39
Hüsâmüddin Timurtaş / 40

XIX) MUSUL ATABEYLİĞİ (ZENGİLER) DÖNEMİ
İmâdeddin Zengî / 41
Salâheddin el-Yağısıyânî / 41
Zeyneddin Ali Küçük / 41
Ebu Ali / 41
Emir İsa / 41
Hassan b. Gümüştekin / 41

Nureddin Mahmud Zengî/ 43

II.Seyfeddin Gazi / 45

XX) EYYÛBÎLER DÖNEMİ

Salâhaddin Eyyûbi / 45

Muzafferüddin Gökbörü / 45

Nureddin Arslanşah /46

Melik Muhammed / 47

El-Melik-ül Eşref / 47

XXI) ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ

Kemâleddin Kâmyar / 47

XXII) EYYÛBÎLER'İN II.DÖNEMİ

Melik-ül Kâmil / 48

Melik-üs Salih Necmeddin Eyyûb / 48

El-Melik-ün Nasır Salâhaddin / 49

I.Necmeddin Gazi / 49

Melik Şahâbeddin Gazi / 49

XXIII) İLHANLILAR DÖNEMİ

Baycu Noyan / 49

Hülâgû Han / 50

Baydar / 50

I.Baybars / 51

XXIV) MEMLÛKLER DÖNEMİ

Alâeddin Taybars / 51

Abatay / 51

Emir Tayşi / 51

Beysâri / 52

Ayntablı Hüsâmüdin / 52

Halil el-Melik-ül Eşref / 52

Melik-ül Muzaffer / 52

XXV) TİMUR DEVLETİ DÖNEMİ

Timur / 52

XXVI) AKKOYUNLULAR DÖNEMİ

Karayölük Osman Bey / 53

Nur Ali Bey / 54
Emir Cekem / 54
Akmul / 54
El-Nasır Ferec / 55
El-Müeyyed Şeyh el- Mahmûdi / 55
Cemâleddin Kara Yusuf / 56

XXVII) MEMLÛKLER'İN II.DÖNEMİ

Emir Tanrıvermiş / 56
El-Melik-ül Eşref Seyfeddin İnal / 56

XXVIII) AKKOYUNLULAR'IN II.DÖNEMİ

Uzun Hasan Bey / 56
Emir Canım / 57
Şehsuvar Bey / 57
Emir Yeşbek-üd Devâdar / 57
El-Melik Eşref Kayıtbay / 58

XXIX) DÛLKADİR BEYLİĞİ DÖNEMİ

Alâüddevle Bozkurt Bey / 58
Şahrüh / 58

XXX) SAFEVİLER DÖNEMİ

Sultan Murad / 59

XXXI) OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ

Kanuni Sultan Süleyman / 59
Halhallı Behram Paşa / 60
Sinanpaşazâde Mehmed Paşa / 60
Sultan IV. Murad Han / 61
Ali Paşa / 62
Kadızâde Hüseyin Paşa / 62
Rızvân Ahmed Paşa / 62
Arapkirli Yusuf Paşa / 63
Bahri Paşa / 63

A) MİLLÎ MÛCÂDELE DÖNEMİ

Nusret Bey / 63
Binbaşı Ali Rıza (Türksoy) Bey / 64

Üsteğmen Adil Hulûsi Efendi / 64
Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) / 65
General Ali İhsan Sabis Paşa / 66
Binbaşı Beddy / 66
Binbaşı Hüseyin Nuri Bey / 67
Yüzbaşı Sabri Efendi / 67
General Eys / 68
Binbaşı E.W.C.Noel / 68
Binbaşı C.Léonard Woolley / 68
Yarbay Killing / 69
Binbaşı Hauger / 69
Yüzbaşı Sajous / 70
Yüzbaşı Adrien Lambert / 70
Albay Capitrel / 70
Albay Normand / 71
Yüzbaşı Perrault / 71
Üsteğmen Deloir / 71
Teğmen Frangue / 71
Astsubay Joiyeux / 71
Pehlivanzâde Binbaşı Nuri Bey / 72

EKLER

EK 1- *Edessa Krallığı Döneminden Günümüze Kadar Urfa Bölgesi Vali ve Yöneticileri / 73*

EK 2- *Osmanlıdan Günümüze Kadar Urfa Belediye Başkanları / 86*

BİBLİYOGRAFYA / 88

İNDEKS / 97

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	= <i>Adı geçen eser.</i>
A.g.m.	= <i>Adı geçen makale.</i>
ANRW	= <i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.</i>
AUA	= <i>Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul 1982.</i>
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium.</i>
EI (Fr.)	= <i>Encyclopédie de l'Islam. Leiden 1914-1976; (nou- velle edition) (Fransızca), 1960-1990.</i>
GÜKS	= <i>Gelişim Ünlü Kişiler Sözlüğü, İstanbul 1978.</i>
HUCA	= <i>Hebrew Union College Annual.</i>
İA	= <i>İslâm Ansiklopedisi.</i>
JA	= <i>Journal Asiatique.</i>
JRAS	= <i>Journal of Royal Asiatic Society.</i>
MLA	= <i>Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi.</i>
RA	= <i>Reallexikon der Assyriologie.</i>
RE	= <i>Paulys Realencyclopädie der Classischen Alter- tumswissenschaft, Stuttgart 1903, 1905.</i>
TA	= <i>Türk Ansiklopedisi.</i>
TDVİA	= <i>Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988-1998.</i>
TK	= <i>Türk Kültürü.</i>
TKAE	= <i>Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.</i>
TTKYay.	= <i>Türk Tarih Kurumu Yayınları.</i>
YA	= <i>Yurt Ansiklopedisi.</i>

I) HİTİTLER DÖNEMİ

BİYASSİLİ (M.Ö. XIV. yüzyıl). *Hitit kralı I.Şuppiluliyuma'nın oğlu ve Kargamış kralı.*

MATTİWAZA (M.Ö. XIV. yüzyıl). *Hititler'e bağlı Mitanni prensi.*

Her ikisi, Hitit kralı I.Şuppiluliyuma'nın emriyle Waşşuganni (bugünkü Ceylanpınar civarında olduğu sanılan bir kent) üzerine giderken bu arada Harran'ı da alarak kendilerine bağladılar ¹.

II) ASURLULAR DÖNEMİ

I.ADAD-NİRARİ (M.Ö.1350-1275). *Asur kralı.*

M.Ö.1275 Yılında Hanigalbat (önceleri Fırat-Dicle nehirleri arasındaki Hani [bugün Diyarbakır'ın ilçesi] kentinin bulunduğu bölgeye verilen bu isim sonraları Asurlular tarafından Hurri-Mitanni krallıkları ülkelerine de verilmiştir) kralı Wasaşatta'yı yenerek Harran kalesi dahil, tüm Orta Fırat bölgesini ele geçirdi ².

¹ Aynur Özfırat, *Eskiçağda Harran*, İstanbul 1994, s. 38; J.N Postgate, "Harran", RA, vol. 4, s. 123.

² Sydney Smith, *Early History of Assyria*, London 1928, s. 272; aynı yazar, *Babylonian Historical Texts*, London 1924, s. 39; D.D.Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, The University of Chicago Press, Chicago 1926, cilt I, s. 27; Özfırat, s. 40; Weissbach, "Karrai" maddesi, RE, Band X/2, 1919, s. 2011; Postgate, aynı yer.

I. SALMANASSAR (M.Ö.1274-1245). *Asur kralı.*

M.Ö. 1272 Yılında Mitanniler'i yenerek Diyarbakır civarı dahil Urfa bölgesini tamamen ele geçirerek Güneydoğu Anadolu bölgesinde Asur hâkimiyetini başlatmıştır ³.

I. TİGLATHPİLESER (M.Ö.1116-1090). *Asur kralı.*

I.Tiglatpileser, Mezopotamya'da yayılma siyâsetini hiçbir engel tanımadan uygulamış ve göçebe Ahlamu Aramileri'ni imha etmek amacıyla Fırat suyunu 28 kez geçmiştir.

Bundan başka ayrıca Harran ve Habur bölgesine bir çok av seferleri de gerçekleştirmiştir. Bir tablette civardaki av partisini şöyle anlatır: "*Harran'da ve Habur civarında on erkek ve güçlü fil öldürdüm; dört fili de canlı olarak yakaladım. Canlı fillerle birlikte ölü fillerin derilerini ve dişlerini de kentim Asur'a götürdüm*" ⁴.

Urfa bölgesinde fillerin yaşadığını bu kayıttan öğreniyoruz.

II. ADAD-NİRARİ (M.Ö.911-891). *Asur kralı.*

M.Ö. 894 yılında Hanigalbat ülkesine doğru sefere çıkarken, Habur nehri yürüyüşü sırasında, Harran'ın önünden geçerken oradan vergi ve haraç almıştır ⁵.

III. SALMANASSAR (M.Ö.859-824). *Asur kralı.*

Kuzey Suriye'ye yaptığı seferlerin hepsinde Fırat'ı

³ Bkz. Smith, s. 280; Luckenbill, a.g.e., cilt I, s. 40; Özfırat, s. 40, 41; Weissbach, aynı yer.

⁴ L.W. King, *First Steps in Assyrian*, London 1898, s. 20; Luckenbill, a.g.e., cilt I, s. 86, Özfırat, s. 41; Weissbach, aynı yer.

⁵ Bkz. Luckenbill, a.g.e. cilt I, s. 121; Smith, s. 39; Özfırat, s. 44.

Birecik'ten geçmiştir. M.Ö. 855 yılında da bu kez Halfeti'yi zaptetmiştir ⁶. III.Salmanassar, Harran'ın ay tanrısı Sin'i kendi tanrıları arasına aldı ve Sin'in yerel tapınağı E-hul-hul'u restore etti. Ayrıca Harran'ı yörenin başkenti haline getirdi ve bir yönetici atadı ⁷.

III. TİGLATHPİLESER (M.Ö.745-727). *Asur kralı.*

M.Ö. 743 Yılında ordusuyla birlikte batı yönünde harekete geçerek, dört Suriye ülkesi ile birleşmiş olan Urartu ordusunu, Urfa'nın Halfeti ilçesinin kuzeyinde yer alan ve Arpad adı verilen yerde yapılan savaşta yenmiştir. Savaş sonunda Asurlular çok sayıda esir ele geçirmişlerdir. Urartu kralı da Fırat kıyısına kadar kovalanmış, ancak ele geçirilememiştir ⁸.

ASARHADDON (M.Ö.680-669). *Asur kralı.*

Asarhaddon, M.Ö. 671 yılında Mısır üzerine sefere giderken Harran'a uğramış ve ay tanrısı Sin tapınağını ziyaret ederek ondan muvaffakîyetler dilemiştir ⁹.

ASURBANİPAL (M.Ö.668-626). *Asur kralı.*

Saltanat döneminde Harran'daki ay tanrısı Sin tapınağını yeniden yaptırmış ve kardeşi Asur-etil-şame-irsitim-ballitsu'yu da başrahip olarak tanrı Sin'in hizmetine adamıştır.

⁶ Besim Darkot, " *Rum-Kale* " maddesi, İA., cilt IX, s. 777.

⁷ Smith, , s. 40; Seton Lloyd and William Brice, "*Harran* ", AS, I, 1951, s. 88; Postgate, s. 123.

⁸ Oktay Belli, "*Urartular* " maddesi, AUA, cilt I, s. 165.

⁹ L. Waterman, *Royal Correspondance of the Assyrian Empire*, Ann Arbor, Part II, 1930, s. 140, 141; S.Parpola, *Latters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal*, Part I, Kevelaer 1970, s. 82, 83; Özırat, s. 51.

Asurbanipal, bundan başka Harran'da iki yeni tapınak daha yaptırmıştır. Bunlardan biri ay tanrısı için yaptırılan Uzu-mu, diğeri ise ateş tanrısı Nusku için yaptırılan E-melam-anna tapınaklarıydı ¹⁰.

II. ASURUBALLİT (M.Ö. 612-610). *Asur kralı.*

M.Ö. 612 yılı Ağustosunda kanlı bir savaştan sonra Asurlular'ın başkenti Ninova Keldânîler'in eline geçti ve kent yıkılarak yakıldı. Asur ordusunda bir general olan II.Asuruballit Harran'a kaçtı ve orada kendini Asur kralı ilan etti. Ancak iki yıl sonra Keldâniler (Yeni Babilliler) tarafından Harran'dan kovuldu.

Asuruballit, kısa bir süre sonra Mısır ordusundan destek alarak son şansını deneyip Harran'ı ele geçirmek istemiş; üç ay süren bu faaliyeti maalesef başarısız kalmış ve sonunda Asur İmparatorluğu kesin bir şekilde tarihe karışmıştır ¹¹.

III) KELDÂNÎLER DÖNEMİ

NABOPOLASSAR (M.Ö.625-605). *Keldâni kralı.*

M.Ö. 610 yılında son Asur kralı Asuruballit ile yaptığı savaş sonucunda onu yenerek Harran'dan kovmuştur. Nabopolassar, kentte bir savunma garnizonu bırakarak Babil'e dönmüştür ¹².

¹⁰ J.Lewy "The Late Assyro-Babylonian Cult of the Moon and its Cultimination at the time of Nabonidus ", HUCA, 19, 1945-1946, s. 455; Özfirat, s. 54.

¹¹ Bkz. S.A.Pallis, *The Antiquity of Iraq*, Copenhagen 1956, s. 633; Luckenbill, a.g.e., cilt II, s. 420, 421; C.J.Gadd, *The Fall of Nineveh*, London 1923, s. 40, 41; Özfirat, s. 57; J.Benzion Segal, *Edessa ' The Blessed City '*, Oxford University Press, Oxford 1970, s. 5; M.Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark I, Elam ve Mezopotamya*, TTKYay. 2.baskı, Ankara 1987, s. 573.

¹² Gadd, s. 41; Luckenbill, a.g.e., cilt 2, s. 421; Özfirat, s. 58; Günaltay, *Yakın Şark I*, s. 571.

NABONA'İD (M.Ö.556-538). *Son Keldâni kralı.*

M.Ö. 554'de Harran'daki harabe halindeki ay tanrısı Sin tapınağını yeniden inşâ etti.

Harranlı bir rahip ve Sin'e tapınan Adda-Guppi adlı bir rahibenin oğlu olan Nabona'id, M.Ö.553 yılında bu kez Medler'in eline geçmiş olan Harran'ı zaptetti ¹³.

Krallığı döneminde daha çok tarihi ve dini yapıların tamir ve inşâsıyla uğraşan Nabona'id, Harran kentini de yeniden imâr ettirmiştir ¹⁴.

Kral Nabona'id'e ait çivi yazılı, ay, güneş ve yıldız motifli siyah bir bazalt stel Urfa Müzesi'ndedir.

IV) SELEUKOSLAR DÖNEMİ

I. SELEUKOS NIKATOR (M.Ö.305-280).

Makedonyalı Büyük İskender'in generali ve Seleukos Krallığı'nın kurucusu.

M.Ö. 312 yılında henüz ordu komutanı iken muhtemelen ününü duymuş olduğu Harran'daki ay tanrısı Sin tapınağını görmek amacıyla Harran'ı ziyâret etti ¹⁵.

M.Ö. 302 yılında da Urfa'yı eski bir iskân sahasının kalıntıları üzerine Edessa adıyla yeniden kurdu. Edessa, o sıralarda Makedonya'nın başkenti idi. Kaynaklara göre Urfa, bol yeşillikli ve sulak oluşuyla başkent Edessa'ya çok benzediği için bu isim verilmiştir.

Kente verilen bu tarihi isim, günümüze kadar gelmiştir ve halen birçok yerde kullanılmaktadır. Bu tarihlerde Harran, Suruc ve Birecik kentleri de yeniden

¹³ J.Lewy, s. 407; Gadd, s. 47, 65; Smith, s. 44; Weissbach, aynı yer; Özfirat, s. 60, 61.

¹⁴ Bkz. Gadd, s. 53.

¹⁵ Özfirat, s. 64.

kurulmuştur 16.

V) EDESSA KRALLIĞI DÖNEMİ

LUCIUS AFRANIUS. *Romalı general.*

M.Ö. 65 kışında Mezopotamya yoluyla Suriye'ye giderken yolunu kaybetmiş; açlık, yağmur, çamur ve soğuktan dolayı birçok kayıp vermiştir.

General Afranius, hiç beklemediği anda başına gelen bu felâketten ancak Harran halkının yardımıyla kurtulabilmiştir 17 .

LICINIUS CRASSUS. *Romalı general.*

M.Ö. 53 yılında Harran civarında Parthlar'a karşı savaşırken, bir Arap kabile reisi tarafından kaybolmaları amacıyla çölün içine çekildi. General Crassus, kendi hayatına ve ordusunun imhâsına mal olacak bu oyunu son anda farketmiş, ancak maalesef geriye dönüş yollarının tümünün kapandığını görmüştü. Hiç tanımadığı ve yabancı olduğu bu bölgede sadece sayısı 50 bine yaklaşan muazzam askerine güveniyordu.

Yapılan kanlı mücâdelede, ordusu aç, susuz, yakıcı güneş altında ve kum fırtınaları arasında imhâ edilmiş ve

¹⁶ Ernst Honigmann, "Urfa " maddesi, İA, cilt XIII, s. 50; T. Gökçöl-T. Tunçdoğan, "I.Seleukos Nikator " maddesi, GÜKS, cilt I, s. 729, 730; Segal, aynı yer; Ed.Meyer, " Edessa ", maddesi, RE, Band X, s. 1933; Haan J.W.Drijvers, "Hatra, Palmyra und Edessa, Die Städte der syrisch-mesopotamischen Wüste in politischer, kulturgeschichtlicher und religionsgeschichtlicher Beleuchtung". Sonderdruck aus: ANRW, Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, Herausgegeben von H.Temporini und W. Haase, II, Principat, 8. Band, Berlin-New York 1977, s. 863. 866; Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi, (Başlangıçtan miladi 825'e kadar)*, İst.Ün.Ed.Fak. Yay. İstanbul 1960, s. 13.

¹⁷ Segal, *Edessa*, s. 10; Drijvers, s. 870.

bu kargaşa esnasında kendisi de öldürülmüştür 18.

Biraz sonra Harran da Parthlar'ın eline geçmiştir.

Bu olay, Roma'nın Yakındoğu'da uğramış olduğu ilk ve en büyük hezimetlerinden birisidir.

SANATRUK. *Adiabene kralı.*

Sanatruk, Urfa kralı VI.Abgar (71-91)'ın yeğeni olup, M.S. 91-109 tarihleri arasında Urfa'yı 18 yıl geçici olarak yönetmiştir 19.

TRAJANUS (98-117). *Roma imparatoru.*

114 Yılı sonunda kışlamak üzere Suriye'ye dönerken Urfa'ya uğramış, kral VII.Abgar (109-116) kendisini kent dışında karşılayarak binicileri ile birlikte ona 250 at, 250 at zırhı ve 60 bin ok hediye etmiştir. İmparator bundan memnun olarak yalnız üç zırh almakla yetinmiştir. Kentte birkaç gün misafir olarak ağırlanan imparator, burada bazı tarihi yerleri de gezmiştir 20.

Trajanus'un, 116 yılında bu kez Suruc'u işgâl ettiğini görüyoruz 21.

LUCIUS QUIETUS. *Romalı general.*

116 Yılında isyân etmiş olan Mezopotamya'yı dize

¹⁸ Segal, *Edessa ve Harran*, London 1963, s. 10; Lloyd and Brice, s. 89; Özfırat, s. 64; Wagner, J., "Provincia Osrhoenae. New Archaeological Finds Illustrating the Military Organisation Under the Severan Dynasty". *Armies and Frontiers in Roman Anatolia*, ed. S.Mitchell, Monograph No. 5, Oxford 1983, s.103, 104; Gökçöl-Tunçdoğan, "Licinius Crassus" maddesi, *GÜKS*, cilt I, s. 475; Segal, *Edessa 'The Blessed City'*, s. 10, 111; Günaltay, *Yakın Şark, IV/I, Perslerden Romalılara Kadar, Seleukoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*, TTKYay. 2. bas., Ankara 1951, s. 125; Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö 27-M.S. 395)*, İstanbul 1985, s. 48.

¹⁹ Honigmann, "Urfa", s. 51.

²⁰ Segal, *Edessa 'The Blessed City'*, s. 12, 13; Drijvers, s. 873.

²¹ Işıltan, *Urfa Bölgesi*, s. 19; Wagner, s. 104; Akşit, s. 187.

getirdikten sonra Urfa'ya gelmiş, kenti kan ve ateşe boğmuştur ²².

PARTHAMASPAT. *Parth prensi.*

118 Yılında önce Urfa kralı Yalud ile ortaklaşa saltanat sürdü. 122 Yılında ise bu kez, Urfa'yı tek başına yönetmiştir ²³.

LUCIUS VERUS (161-169). *Roma imparatoru.*

163/164 Yılındaki Parth seferi esnasında Urfa, Nusaybin ve Harran'ı ele geçirdi ²⁴.

AVIDIUS CASSIUS. *Romalı general.*

165 Yılında yanındaki askerlerle Urfa'yı kuşatmış ve intikam almak amacıyla kentte katliam yapmıştır ²⁵.

SEPTIMIUS SEVERUS (193-198). *Roma imparatoru.*

195 Yılında Parthlar'ın Mezopotamya'yı istilâ etmeleri üzerine ordusuyla Parth kralının üzerine yürüdü. Bu esnada Nusaybin'i kuşatan Parth kralı, korkusundan geri çekilmek zorunda kaldı ve Dicle'nin öteki tarafına çekildi. İmparator da bunun üzerine Fırat'a dönerek güneydoğu yönünde ilerlemeye başladı. Urfa'da, kral VIII.Büyük Abgar tarafından karşıla-narak ondan yardım gördü ²⁶.

²² Işıltan, *Urfa Bölgesi*, aynı yer; Honigmann, "*Urfa*" aynı yer, Wagner, aynı yer; Drijvers, s. 874, 875.

²³ Bkz. Işıltan, *Urfa Bölgesi*, s. 16; Edessa krallarının listesi için kitabımızın sonundaki Ek 1-'e bakınız.

²⁴ Özfirat, s. 65.

²⁵ Bkz. Wagner, s. 105; Segal, *Edessa*, s. 13.

²⁶ Honigmann, "*Urfa*" aynı yer; Akşit, s. 322; Drijvers, s. 877, 878; Özfirat, aynı yer.

ANTONINUS CARACALLA (211-217). Roma *imparatoru*.

213 Yılında Mezopotamya seferinden dönerken Urfa kralı IX.Abgar (212-214) ve oğullarını zincire vurup Roma'ya götürmüş ve orada öldürtmüştür ²⁷.

Urfa, Ocak 214'de imparator tarafından Roma kolonisi haline getirildi ²⁸.

Harran da birkez daha kolonize edilerek *Colonia Metropolis Antoniniana Aurelia Alexandriana* adını almıştır.

216 Yılında tekrar Urfa'ya gelen imparator Caracalla, kış mevsimini burada geçirdikten sonra ²⁹, 8 Nisan 217 tarihinde Harran'daki ay tanrısı Sin tapınağına yaptığı bir ziyaretten dönerken Urfa ile Harran arasında bir yerde komutanlarından Makrinus'u tutan Martialis adlı bir asker tarafından öldürülmüştür ³⁰.

I. ERDEŞİR (224-241). *Sasânî hükümdârı*.

I.Erdeşir, 238 yılında Romalılar'ın eline geçmiş olan Harran ve Nusaybin'i ele geçirdi ³¹.

VI) ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

TIMESITHEUS. *Roma Hassa Alayı komutanı*.

244 Yılında ordusuyla Suriye'yi Sasânîler'in elinden

²⁷ Drijvers, s. 878. 879.

²⁸ Özfirat, aynı yer.

²⁹ Honigmann, "Urfa " aynı yer.

³⁰ J.H.Stuart, *The Roman Empire*, London 1908, s. 262; Gökçöl-Tunçdoğan, "Caracalla " maddesi, GÜKS, cilt I, s. 145; Segal, s. 14 n.3; Akşit, s. 342; Meyer, s. 1935; Mehmet Özsait, "Anadolu'da Roma Egemenliği ", AUA, cilt II, s. 339.

³¹ Özfirat, aynı yer; Akşit, 392; Ramazan Şeşen, "Harran " maddesi, TDVİA, cilt, XVI, s. 237.

kurtarmış ve Harran'ı tekrar ele geçirmiştir.

Ceylanpınar yakınında yapılan büyük bir savaşta, bütün Mezopotamya Roma hâkimiyetine girmiş ve Urfa bölgesi de bir Roma kolonisi haline getirilmiştir ³².

Bu olay neticesinde Urfa'daki Edessa Krallığı da sona ermiş ve Urfa bölgesinde Roma İmparatorluğu hâkimiyeti başlamıştır.

I.ŞAHPUR (241-272). *Sasânî hükümdârı.*

253 ve 260 Yıllarında olmak üzere Urfa'yı iki kez kuşatmış, ancak başarılı olamamıştır ³³.

VALERIANUS (253-260). *Roma imparatoru.*

I. Şahpur'un Antakya'ya yaklaşması üzerine harekete geçen Valerianus, 260 yılında Urfa önüne gelerek ordugâhını kurdu ³⁴. Sasânî saldırılarına cevap veremeyen imparator onlarla çarpışmaya niyetlendi. Ancak Sasânîler Urfa'yı kuşattılar. Roma ordusu gittikçe tükeniyordu. Valerianus, Sasânîler'e kabul ederlerse barış karşılığında kendilerine büyük para verebileceğini bildirdi. Sasânî hükümdârı da bazı isteklerde bulunarak imparatorla görüşmek istediğini belirtti. Sasânî hükümdârına safça inanan ve kendisine hazırlanan oyundan haberi olmayan Valerianus, bunu kabul etti; ancak buluşma esnasında askerler tarafından esir edildi (260 yılı Haziran sonu). Dikkatsizliğinin cezasını çeken

³² Akşit, s. 393, 394.

³³ Özfirat, s. 66; Honigmann, " *Urfa* " aynı yer; Gökçöl-Tunçdoğan, " *Şahpur* " maddesi, GÜKS, I, s. 775; E.Şşrefoğlu, " *Urfa* " maddesi, MLA, cilt XII, s. 431.

³⁴ Özfirat, aynı yer.

imparator maalesef esarete ölmüştür 35.

'UZEYNE [ODAENATHOS] (?-267). *Roma'ya bağlı Arap Palmira (Tadmur) kralı.*

262 Yılında Roma ordusunu tamamlayarak Sasânîler'e karşı harekete geçip, yeniden kuşatılmış olan Urfa ve Harran'a yardım ederek onların elinden geri almıştır 36.

Roma, bu başarısından dolayı 'Uzeyne'ye imparator ünvanını vermiştir 37. (Palmira Krallığı daha sonra Roma tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu medeniyete ait izleri bugün Suriye'nin antik kenti olan Tadmur'da görebilmek mümkündür.)

NARSEH (294-303). *Sasânî hükümdârı.*

296 Yılında Rakka ile Harran arasındaki bir yerde yapılan savaşta Romalılar'ı bozguna uğrattı 38.

GALERIUS (? - ?). *Tetrarşi (Dörtlü Yönetim) Dönemi Roma İmparatorluğu sezarı.*

296 yılında imparator Diokletianus'un emriyle zaferler kazanmak amacıyla yola çıkmış; ancak Harran yakınlarında bozguna uğratarak geri çekilmek zorunda kalmıştır 39.

35 Işıltan, *Urfa Bölgesi*, aynı yer; Honigmann, "Urfa" aynı yer; Gökçöl-Tunçdoğan, "Valerianus" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 812; Akşit, s. 415; G. Grelou, "İran" maddesi, MLA, cilt VI, s. 37

36 Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Diyanet Vakfı Yay. 89, Ankara 1993, s. 7; Işıltan, *Urfa Bölgesi*, s. 24.

37 Akşit, s. 421.

38 Şeşen, *Harran Tarihi*, aynı yer; Işıltan, *Urfa Bölgesi*, aynı yer.

39 Segal, *Edessa*, s. 110.

II. ŞAHPUR (310-379). *Sasânî hükümdârı.*

359 Yılında ordusuyla Roma hâkimiyetinde bulunan Harran'ın civarını tahrib ederek kenti ele geçirmiştir ⁴⁰.

II.KONSTANTIUS (337-361). *Tetrarşi Dönemi Roma imparatorluğu sezarı.*

Sasânîler'in 359 yılında Diyarbakır'ı almalarından bir yıl sonra Urfa'ya gelmiş ve bu süre içinde İranlılar'a karşı yeni bir askeri sefer için hazırlıklarda bulunmuştur. Zira bu sıralarda Urfa, Bizans ordusunun bir askeri karargâhı durumunda idi. Sezar, henüz harekete geçmemişti ki, Antakya'da bulunan imparator Julianus Apostata'nın isyân ettiği haberini almış ve batıya doğru geri dönmüştür ⁴¹.

SABINIANUS. *Romalı general.*

359 Yılında Doğu'ya giderken Urfa'da konaklamış; İran istilâsının Mezopotamya'da yaptığı tahribatın önüne geçmek için Urfa'da bazı hazırlıklar yapmıştır ⁴².

JULIANUS APOSTATA (361-363). *Roma imparatoru.*

Mart 363'de ordusuyla Antakya üzerinden Suruc'a geldi. Bu sırada hristiyan Urfa'ya uğramayarak Harran'a gitti ve orada kısa bir süre kaldı. Putperest imparator, kentin geleneklerine uymak için buradaki ay tanrısı Sin'e kurbanlar kesmiştir. Julianus, İranlılar'a karşı yaptığı bir saldırıda kaburgalarına saplanan bir mızrakla

⁴⁰ Bkz. Öz fırat, s. 66; Akşit, s. 500, 501.

⁴¹ Bkz. Segal, *Edessa*, s. 111, 117.

⁴² Segal, *Edessa*, s. 163.

öldürülmüştür 43.

VALENS (364-378). *Roma imparatoru.*

Eylül 373'de Urfa'ya gelmiş ve buradaki Süryani Ortodoksları kentten sürmüştür.

Süryaniler, ancak onun 378 yılındaki ölümünden sonra kente geri dönebilmişlerdir 44.

BASIK ve KURSIK. *Türk asıllı Hun komutanları*

395 Yılında Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yaptıkları yağma akınında, Urfa'yı da kuşatmışlar ve kentin güney civarında kutsal dağdaki manastırları⁴⁵ (muhtemelen *Deyr Ya'kub = Ya'kub Manastırı*) yağma etmişlerdir 46.

VII) BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

III.NU'MAN İBN-ÜL ESVED (498-503). *Sasânîler'e bağlı Arap Hire kralı.*

26 Kasım 502' de Sasânî hükümdarı I.Kubâd'ın emriyle Harran'ı zaptederek ahalisini esir etti; sürüleriyle servetlerini de ele geçirerek kenti de yağma etti. Bu

⁴³ Drijvers, "The Persistence of Pagan Cults and Practices in the Christian Syria ", in N.Garsoian, et al, (ed) *East of Byzantium : Syria and Armenia in the Formative Period*, Dumbarton Oaks 1982, s. 37; Segal, " *Mesopotamian Communities from Julian to the Rise of Islam* ", *Proceedings of the British Academy*, 41, 1955, s. 124; aynı yazar, *Edessa*, s. 111; Özfirat, aynı yer.

⁴⁴ Işıltan, *Urfa Bölgesi*, s. 27; Honigmann, "Urfa", aynı yer.

⁴⁵ Honigmann, "Urfa" aynı yer; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi. Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTKYay. Ankara 1989, s. 27.

⁴⁶ Gülçin Çandarlıoğlu, "Türklerin Müslümanlığı Kabullerinden Önce Orta Asya'dan Güneydoğu Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Bunların Yer Adlarına Tesiri ", *Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1988, s. 74, 75.

şekilde köyleri yağma ede ede Urfa'ya kadar geldi. Buraya gelinceye kadar binlerce kişiyi esir aldı. Mevsim bağ bozumu olduğundan halkın çoğu kırsal kesime yerleşmişti. Nu'man'ın geliş haberini alan Urfalılar surları ve kapıları sağlamlaştırmışlardı. İran ordusu sağlam surlara sahip Urfa'ya birşey yapamadan almış oldukları esirlerle geri dönmek zorunda kalmıştır 47.

APPION. *Bizanslı Levazım generali.*

Muhtemelen Mayıs 503'de Bizans askerlerine ekmek yaptırmak üzere Urfa'ya geldi. Bunun için gerekli olan büyük miktardaki unu da halktan istedi. Urfalılar ilk partide 630 bin (!) ekmek-peksimet çıkardılar 48.

AREOBINDUS. *Bizanslı general.*

General Areobindus, Temmuz 503 'de civardaki Sasânîler'e karşı savaşmakla görevli iken, karşısına çıkan büyük bir orduya karşı savaşmadan, önce Viranşehir'e, sonra da Urfa'ya kaçmış ve burada ikâmet etmiştir.

Areobindus, Urfa'da kaldığı süre içinde Sasânîler'in birkaç kez tekrarladıkları kuşatmalara karşı koymuştur. Sasânîler, tam bir kuşatma gerçekleştirememişler ve geri dönmüşlerdir 49.

I.KUBÂD (488-531). *Sasânî hükümdârı.*

24 Eylül 503 Çarşamba günü Urfa'yı ikinci kez olarak daha büyük bir şekilde kuşattı. Ahalinin bir kısmı askerlerin üzerine sapanlarla saldırmalarına rağmen

47 Mar Yeşua. *Vekayinâme. 494-507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları. Bizans-Sasânî Savaşları.* Süryaniceden İngilizceye terc. W.Wright, *The Chronicle of the Stylite* , Türkçeye terc. Makbule Yanmaz, İstanbul 1958, s. 30, 31.

48 Bkz. Mar Yeşua, s. 33.

49 Mar Yeşua, s. 33, 34, 37-39.

İranlı askerler onlara karşılık vermediler. Sasânîler kenti ele geçiremeyeceklerini anlayınca civardaki Aziz Sergius Kilisesi (bugün *Peygamberler Camii*'nin yerinde idi) ile İkrarcılar Kilisesi'ni ve civarını ateşe vererek bölgeden uzaklaştılar ⁵⁰.

Halepli CALLIOPIUS. *Bizanslı Levazım generali.*

Mayıs 504'de gelip Urfa'ya yerleşti. Burada askerlere kendi masraflarıyla ekmek pişirmek için Urfalılara buğday dağıttı. Urfalılar bu kez eskisinden daha fazla olarak Bizanslı askerler için 850 bin (!) ekmek-peksimet yaptılar ⁵¹.

I.HÜSREV ANÛŞİREVÂN (531-578). *Sasânî hükümdarı.*

Mayıs 540'da Haleb, Antakya ve Humus'u yağmalayıp ülkesine dönerken Urfa'ya geldi. Sasânî hükümdarı, babası I.Kubad'ın 37 yıl önce yaptığı gibi Urfa'nın dokunulmazlığı efsânesini çürütmek istiyordu. Bu amaçla kenti kuşattı, ancak hastalanınca bundan etkilendi ve kuşatmayı durdurdu. Hüsrev, eline birşey geçemeyeceğini anladıktan sonra kentin ileri gelenlerini dışarı çağırarak onlardan zorla iki kantar altın ⁵² aldıktan sonra ülkesine döndü ⁵³.

544 Yılındaki ikinci kuşatması ise yine başarısızlığa uğradı ⁵⁴. Buna sebep ise, efsâneye göre bu dönemde ortaya çıkan "*İnsan elinden çıkmamış* " olarak bilinen;

⁵⁰ Işıltan, *Urfa Bölgesi* , s. 26; Honigmann, " *Urfa* " , s. 52; Mar Yeşua, s. 37-40.

⁵¹ Mar Yeşua, s. 42, 43.

⁵² Honigmann' a göre 200 libre altın, bkz. aynı yer. 1 Libre= 373 gr.

⁵³ Guidi I, *Chronica Minora I, CSCO, Scriptores Syri I*, ed. R. Draguet, Louvain 1903, s. 12, 13.

⁵⁴ Honigmann, " *Urfa* " , aynı yer; Segal, *Edessa*, s. 71, 113, 158.

Hız. İsa'ya ait olduğu iddia edilen ve üzerinde onun portresi gözüken kutsal mendilin ortaya çıkışıdır⁵⁵.

İran ordusu halk arasında mevcut olan bu mendilin, kenti düşmanlardan koruduğu inancını bildiğinden; eğer kente saldırırlarsa başlarına bir felâket geleceğinden korkuyorlardı. Bu korku ile kenti ele geçiremeyeceklerini anlayan İranlılar, kuşatmayı bırakıp geri döndüler.

Neticede bu resmin düşmanı geri çekilmeye zorladığı bilinmektedir.

MEHBOD. *Sasânî generali.*

ŞAPUR MİHRAN. *Sasânî generali.*

575 Yılında Bizans ile İran arasındaki barış görüşmeleri sırasında Viranşehir ve Ceylanpınar'ı yakıp yıktırdı⁵⁶.

577 Yılında bu kez, yine iki ülke arasındaki barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, yanındaki Şapur Mihran ve askerleriyle Viranşehir ve Ceylanpınar bölgelerini Urfa civarına kadar yakıp yıkmışlardır⁵⁷.

AZERMÂHAN. *Sasânî generali.*

579 Yılında Bizans ile İran arasındaki barış görüşmelerinin bir kez daha başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Bizans ordusu Dicle'nin doğusunda İran topraklarına saldırdı. İranlı general Azermahan da,

⁵⁵ Şinasi Başeğmez, *Icons*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1989, s. 29, 30. Hız.İsa peygamberin efsaneye göre, mevcut ikonaları ve kutsal mendiller (*Hagion Mandylion*) hakkında geniş bilgi, bulunuşları, tahlil ve kriterleri için bkz. a.g.e, s. 29-31.

⁵⁶ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, terc. F.İşiltan, İst. Ün. Ed. Fak.Yay. İstanbul 1970, s. 18.

⁵⁷ Bkz. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 20.

Viranşehir ve Ceylanpınar bölgesini tahrip ve talan ederek Urfa ve Harran civarlarına kadar geldi; ancak geri dönerken Rakka yakınlarında yenildi ⁵⁸.

Azermahan, yaklaşık 580-585 tarihleri arasında bu kez Urfa'yı üç günlük bir kuşatmaya tuttu, ancak başarılı olamadı. Çekilirken civarı tahrip etti ⁵⁹.

PRISKUS. Bizanslı general.

588 Yılında tatbikat için Urfa'ya geldi, ancak burada askerlerin ücretlerini düşürerek isyana sebep oldu. Artık kentte kalmasının tehlikeli olacağını sezen Priskus, önce Viranşehir'e sığındı; düşmanca bir gösterişten sonra yine Urfa'ya ve buradan da İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı ⁶⁰.

VIII) SASÂNÎLER DÖNEMİ

II. HÜSREV-İ PERVİZ (591-628). Sasânî hükümdârı.

603 Yılında Urfa'yı işgâl etti, birşey elde edemedi. 609 Yılında Urfa'yı ikinci kez kuşattı ve neticede kenti ele geçirdi ⁶¹.

IX) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN II. DÖNEMİ

IOANNES KATEAS (? -637). Urfa valisi.

Valiliği süresince müslümanlara haraç vermek suretiyle onları satın almaya kalkışmış; ancak imparator Heraklius, onun bu hareketini benimsememiş ve onu görevden almıştır ⁶².

⁵⁸ Honigmann, a.g.e., s. 21, 22.

⁵⁹ Honigmann, " *Urfa* ", s. 52.

⁶⁰ Segal, *Edessa*, s. 113.

⁶¹ Honigmann, " *Urfa* ", aynı yer; Segal, *Edessa*, s. 98, 114, 115.

⁶² Segal, *Edessa*, s.192.

X) DÖRT HALİFE DÖNEMİ

İYÂD b. ĞANEM. *Şam ordusu komutanı ve Urfa'nın ilk müslüman fatihi.*

639 Yılında Şam ordusu komutanlığına getirilen İyâd'a, Hz. Ömer'den Elcezire üzerine görevlendirildiğine dair bir mektup geldi. 19 Ağustos 639 Perşembe günü yanındaki 5.000 kişi ile Elcezire'ye hareket etti.

Öncü kuvvetlerine, Meysere b. Mesrûk el-Absi, sağ kanada Sa'id b. 'Amr b.Hizyem el-Cumâhi, sol kanadına ise Safvan b.el-Mu'attal es-Sulemi komuta ediyordu ⁶³.

İyâd'ın öncü kolları Rakka'yı ele geçirdikten sonra Harran üzerine yürüdü. Çoğunluğu Bizanslı olan Harran ahalişi bunlara kent kapılarını kapadılar. İyâd'ın bizzat kendisi oraya gidince Harran ahalişi ona elçi göndererek, onun önce Ruha (Urfa) üzerine yürümesini ve Ruha ahalişi ne gibi şartlara göre barışırsa, o şartları kabul edip barış yapacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine İyâd Ruha'ya gitti. Ruha ahalişi bir müddet müslümanlara taş ve ok attılar; sonra savaşıbilenler kentten çıkarak müslümanlara saldırdılar. Ancak müslümanlar onları bozguna uğrattılar. Kısa bir süre sonra barış ve aman isteginde bulundular. İyâd, onların bu isteklerini kabul etti ve onlara şöyle bir mektup yazdı:

"Bismillahir-Rahman-ir Rahiym. Bu mektup Ruha başpapazı adına yazılmıştır. Olgunluk yaşma gelen her erkekten nüfus başına bir dinar ve iki müdd ⁶⁴ buğday ödemek şartıyla kentinizin kapısını açtığımız takdirde; sizler, mal, mülk ve size bağlı olanlar emniyet içinde olacaklardır. Bundan başka yolunu şaşırmiş olanları doğru yola getirmek, köprüleri ve yolları onarmak, müslümanlara dostluk göstermek üzerinize

⁶³ Bkz. Belâzûri, *Fittih-i'l Biüdan*, I, terc. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1955, s. 277.

⁶⁴ Müdd, 812.5 gramlık bir buğday ölçөгüdür.

yükletilmiştir. *Bu mektubun doğruluğuna Allah şahittir.* " 65.

Halk arasındaki bir inanişaya göre; İslâm ordusu kente girdiği zaman, vakit Ramazan olduğundan, ordu bugünkü Tıfındır denilen tepeye yerleşmiş ve orada orucunu açmıştır. Bu tepeye Arapça'da "*Oruç Tepesi* " manasına gelen "*Tell-Futur* " denilmiş; bu isim daha sonra bozularak şimdiki söyleyiş şeklini almıştır.

İyâd, bundan sonra Harran üzerine yürüdü. Harran ahaliyle de Ruha barış şartlarına göre uzlaştı. Harran ahali müslümanlara kentin kapılarını açtılar. İyâd, kentte bulunan putperestlere ait ay tanrısı Sin tapınağını camie çevirmiş ve onlara tapınaklarını yeniden inşa etmeleri için başka bir yer vermiştir 66.

İyâd, oranın valiliğine birini atadı ve sonra Ruha'ya döndü. İyâd, Ruha'dan kalkarak kutsal savaşlarda bulunmak üzere yola çıkıyor, bu seferlerinden sonra yine Ruha'ya dönüyordu.

Kısa bir süre sonra, Suruc ve Ceylanpınar da savaşız olmak üzere, Elcezire'nin tümü İyâd b. Ganem tarafından fethedilmiştir 67.

SA'İD b. 'AMR el-HİZYEM (640-641). *Elcezire valisi.*

Sa'id, 640 yıllarında Rakka ve Urfa'da ilk camileri yaptırmıştır. Urfa'daki bu ilk camii muhtemelen bugünkü Kazancı Pazarı'ndaki Eski Ömeriye Camii'dir 68.

65 Belâzûri, I, s. 280.

66 Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 9.

67 Belâzuri, I, s. 281; Segal, *Edessa*, s. 193; kıymetli hocamız Işıltan, fetihle ilgili 36 rivayeti tek tek sunmuş ve tahlillerini yaparak rivayetlerin kronolojisini de kritik bir formda düzenlemiştir, bkz. *Urfa Bölgesi* , s. 39-88; ayrıca Şeşen, *Harran Tarihi*, aynı yer.

68 Bkz. Belâzûri, I, s. 287.

XI) EMEVİLER DÖNEMİ

MESLEME b. ABDÜLMELİK (709-718). *Elcezire-Kınnesrin valisi.*

Mesleme, eyâlet merkezini Kınnesrin'den Harran'a taşıdı ve burada bir saray yaptırdı ⁶⁹.

II.MERVÂN (744-750). *Son Emevi halifesi.*

744 Yılında hilâfet merkezini Harran'a taşıdı ve burayı başkent yaptı. Burada 10 milyon dirhem altın sarfederek bir hükûmet sarayı yaptırdı. Ayrıca kentteki yüz küsur yıl önce İyad b.Ğanem tarafından camie çevrilmiş olan Ulu Camii (*Camî'il Firdevs*) 'ni de tamir ettirmiştir. Bu camiin kalıntıları zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bölge onun devrinde en parlak çağını yaşamıştır. II.Mervân'ın 750 yılında çok uzun bir takip sonucu Mısır'da öldürülmesiyle Urfa bölgesi Abbâsiler'in hâkimiyetine girmiştir. Bu karmaşa arasında II.Mervân'ın Harran'daki sarayı da yıkılmıştır ⁷⁰.

Suriye ve Urfa bölgesindeki suçsuz ve günahsız birçok Emevi asıllı ahali, maalesef esmekte olan acımasız Abbâsi terörünün kurbanı olmuştur. Abbâsiler, işlemiş oldukları bu katliamlarla yetinmeyip, bazı Emevi halifelerinin mezarlarını açarak kemiklerine bile her türlü hakareti yapmışlardır.

XII) ABBÂSİLER DÖNEMİ

EBU CA'FER el-MANSUR (754-775) . *Abbâsi halifesi*

758/9 Yılında ordusuyla "*Medler'in Nehri* " olarak

⁶⁹ Şeşen, "*Harran* ", s. 238.

⁷⁰ Bkz. Işıltan, "*II.Mervân* " maddesi, İA, VII, s. 779; Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 11; Özfirat, s. 96.

çağrılan Culap nehri yakınında dokuz aylığına kamp kurmuş ve civarı tahrip ettirmiştir.

Halife, Rakka'da yaptıracığı bir saray için Urfa'daki hristiyanlara ait Büyük Kilise'nin mermer sütunlarını vermelerini istemiş, ancak onların bunu kabul etmemeleri üzerine halife, kenti kuşatmış ve doğu surlarının dışında bulunan Aziz Sergius Kilisesi'ni (bugünkü *Peygamberler Camii*'in yerinde bulunuyordu) yıktirmiştir ⁷¹.

'AMR b. ABDÜLAZİZ es-SÜLEMİ . *Samsat hâkimi.*

814 Yılında askerleriyle Abbâsi hâkimiyetinde bulunan Urfa'yı kuşattı. Kuşatma esnasında 'Amr'ın vurulması üzerine kuşatma kaldırıldı ⁷².

TAHİR b. el-HÜSEYİN (814-820). *Elcezire valisi.*

Ordu komutanı iken, Abbâsi halifesi Me'mun tarafından Elcezire bölgesindeki düzeni yeniden kurmak için vali olarak atanmıştır. Bu arada Urfa, Tahir'in askerleri tarafından bir garnizon haline getirilir. Ancak askerlerin haklarını alma amacıyla isyân etmeleri üzerine, bir gece surların üzerinden aşağıya inerek Rakka'ya kaçmıştır ⁷³.

EL-ME'MUN (813-833). *Abbâsi halifesi.*

El-Me'mun, 830 yılında hayatının son seferi olacak Bizans seferine çıkarken yolu üzerinde bulunan Harran'a uğradı. Kendisini karşılayanlar arasında özel giysileri ve saç tipleriyle putperest Harranlılar da bulunuyordu. Bu putperestlerin görünüşleri halifenin dikkatini çekti ve onlara kim olduklarını sordu. Onların "*biz Harranîlerimiz* " demeleri üzerine Me'mun onların Yahudi, Hristiyan veya

⁷¹ Bkz. Segal, *Edessa*, s.194.

⁷² Işıltan, *Urfa Bölgesi*, s. 128, 129.

⁷³ Bkz. Segal, *Edessa*, s. 195.

Mecûsi olup olmadıklarını sordu. Onlar buna “ hayır ” diye cevap verdiler. Daha sonra Me’mun, onlara bir peygamber veya kutsal kitaplarının olup olmadığını sordu. Onların bu soruya cevap vermemesi üzerine Me’mun sinirlendi ve bu durumda onların, puta tapan inançsızlar olduklarını, kanlarının helal olduğunu ve İslâm devletinin tebası olma hakkına sahip olmadıklarını söyledi. Korku içindeki Harranîler kendilerinin cizye vermekte olduklarını hatırlattılar. Ancak Me’mun cizyenin sadece Kur’an’da isimleri geçen dinî gruplarla herhangi bir kutsal kitabı olanlardan alınabileceğini ifade etti ve son olarak Harranîlere, ya müslüman olmalarını ya da Kur’an’da geçen gruplardan birine girmelerini emretti; aksi halde Bizans seferinden döndüğünde hepsini kılıçtan geçireceğini söyledi.

Bu tehdit üzerine Harranîler giyim tarzlarını değiştirdiler ve uzun saçlarını kestiler. Birçoğu hristiyan, bir kısmı da müslüman oldu; fakat küçük bir grup kendi dinlerinde direndiler. Bu grup halifenin tehdidinden bir kurtuluş yolu arıyordu. Sonunda birisi onlara Sabîî ismini almalarını tavsiye etti ve halife döndüğünde ona “*biz Sabîîleriz*” demelerini ve ancak bu şekilde kurtulabileceklerini söyledi.

Harranîler bunu kabul ettiler. Ancak halifenin bu sefer esnasında vefat ettiğini duyan ve hristiyan olan putperestler, tekrar eski dinlerine dönmüşlerdir. Buna karşın müslüman olanlar ise, öldürülmek korkusuyla eski dinlerine dönmezler, ancak bir rivâyete göre gizlice eski dinlerine uymaya devam ederler ⁷⁴. Bu kayda göre, Harran’daki putperestler gerçek Sabîîler değillerdir. Gerçek Sabîîler Güney Mezopotamya (Irak)’da yaşamış

⁷⁴ Bkz. İbn-ün Nedim, *Kitab-ül Fihrist*, ed. G.Flügel, Leipzig 1872, s. 320, 321; el-Birûni, *The Chronology of the Ancient Nations*, ed. and tr. by C.E.Sachau, London 1879, s. 315; Havârizmî, *Mefâtih-ül ‘Ulûm*, Leiden 1968, s. 36; Hamza el-İsfahânî, *Târih Sîni Mulûk-ül Ard ve’Enbiyâ*, Berlin, h.1340, s. 7.

olup günümüzde de varlıklarını sürdürmektedirler ⁷⁵.

General IOANNES KURKUAS. *Bizans'ın Doğu'daki Orduları komutanı.*

943 Yılında Urfa önüne gelerek Hz.İsa'ya ait olduğuna inanılan ve üzerinde onun portresi gözüken kutsal mendili (*Hagion Mandylyon*) ele geçirmek amacıyla kenti kuşattı. Kısa bir süre sonra müslüman esirlere karşılık olarak mendil Bizanslılar'a teslim edildi ve İstanbul'a götürüldü ⁷⁶.

I. IOANNES TZIMISCES (969-976). *Bizans imparatoru.*

959 Yılında Diyarbakır ve Nusaybin'i ele geçirdikten sonra Ceylanpınar'ı da tahrib etti.

971 Yılında bu kez Urfa ve civarına saldırarak etrafı tahrip ve yağma etti ⁷⁷.

HİBBETULLAH b. NASRÜDDEVLE (959-?). *Hamdânîlere ait Harran nâibi.*

963 Yılında tüccarlara haksız vergi koyması üzerine Harran halkının isyanına sebep oldu. İsyan başladığında Hibbetullah Haleb'te amcası Seyfüddevle'nin yanında idi. Onun verdiği kuvvetlerle gelip Harran'ı iki ay kuşattı, ancak başarılı olamadı. Amcasından yardım istedi. Seyfüddevle, kentin önüne gelerek Harranlılarla anlaşma yaptı. Kuşatma sırasında meydana gelen

⁷⁵ Bu konuda geniş bilgi, tenkit ve tahliller için bkz. Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Samsun 1998.

⁷⁶ Honigmann, "Urfa ", s. 53; Segal, *Edessa*, s. 215; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, terc. F.İşıltan, TTKYay. 2.baskı, Ankara 1991, s. 259.

⁷⁷ Honigmann, "Urfa ", aynı yer.

zararları karşılayacağına söz verdi. Bunun üzerine halk kenti Seyfüddevle'ye teslim etti. Seyfüddevle de kente yeni bir vali tayin etti ⁷⁸.

EBU TAĞLİB FADLULLAH (967- ?). *Musul Hamdânî emiri.*

Ebu Tağlib Fadlullah, 970 yılında Harran üzerine yürüyerek kenti sıkı bir şekilde kuşattı ve teslim olmak zorunda bıraktı ⁷⁹.

VESSÂB b. SABİK en-NÛMEYRÎ (991-1019). *Nûmeyrî emiri.*

Vessâb b. Sabık en-Nûmeyri, Hamdânilere bağlı Harran valisi idi. 991 yılında Sa'düddevele el-Hamdâni'nin ölümü üzerine Harran'da Nûmeyroğulları emirliğini kurmuştur ⁸⁰.

III) MERVÂNÎLER DÖNEMİ

EMİR ZENGÎ (? - Şubat 1027). *Mervâniler'e bağlı Türk komutanı ve Urfa hakimi.*

1025 Yılında Urfa, Arap asıllı Nûmeyroğulları'ndan 'Utayr adlı birinin hakimiyetinde bulunuyordu. Onun kentteki naibi olan Ahmed b. Muhammed iyi idaresiyle halka kendini sevdirmişti. Bu durum 'Utayr'ın Ahmed'i kıskanmasına ve onu öldürmesine sebep olmuştu. Urfalılar ise, Diyarbakır Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed'e mektup yazarak kenti teslim almak üzere gelmesini istediler. Nasrüddevle, Zengi

⁷⁸ Bkz. Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 14.

⁷⁹ Şeşen, a.g.e., s. 15.

⁸⁰ Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 17.

adında bir komutanını kenti teslim almak üzere oraya gönderdi. Zengi kenti teslim alarak bir miktar askerle oraya yerleşti.

'Utayr ise daha sonra Nasrüddevle'nin huzuruna çıkarak Urfa'nın yarısının idâresini ele geçirmeye muvaffak oldu. Ancak Zengi, Ahmed b.Muhammed'in oğlunu teşvik ederek 'Utayr'ı öldürttü. Bu olaydan sonra harekete geçen Nûmeyroğulları kabilesi mensupları ile meydana gelen savaşta Emir Zengî de ölmüştür ⁸¹.

XIV) BİZANS İMPARATORLUĞUNUN III.DÖNEMİ

EMİR SELMAN. *Mervâniler'e bağlı Türk asıllı Urfa valisi.*

GEORGIOS MANIAKES. *Bizanslı komutan.*

Emir Zengî ve daha sonra 'Utayr'ın oğlunun öldürülmesi üzerine kentte çıkan karmaşadan dolayı Nasrüddevle Ahmed Urfa'ya Selman adında bir Türk'ü vali olarak atadı ⁸².

Selman, 'Utayr'ın dul kalan eşi tarafından o kadar baskı altında tutulmuştur ki, o bu durumdan oldukça sıkılmış ve Samsat'da oturan Bizanslı komutan Georgios Maniakes'e kenti teslim etmek için haber göndermiştir. Selman, Urfa'nın teslimi karşılığında uygun bir tazminat ve Bizans imparatorundan bir ülke ve eyâlet istiyordu. Maniakes'in bu istekleri kabul etmesi üzerine, Selman Urfa kalesini ona teslim etti. Maniakes, 1031 kışı başında

⁸¹ Erdoğan Merçil, "*Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu* ", *Belleten Dergisi*, 203, TTKYay. Ankara 1990, s. 461.

⁸² Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçeye çev. H.D.Andreasyan, notlar E.Dulaurer -M. H. Yınanç 2.baskı, Ankara 1987, s. 53.

Urfa'yı hâkim oldu ⁸³. Böylece Urfa'da Bizans İmparatorluğu'nun ikinci hâkimiyeti başlamış oldu.

ŞEBİB b. VESSÂB en- NÛMEYRÎ (1019-1039).
Harran emiri.

Diyarbakır Mervânî hükümdârı Nasrüddevle Ahmed tarafından takviye edilen ordusuyla, Mayıs 1036'da Siverek'i fethettikten sonra Bizans hakimiyetinde bulunan Urfa önüne gelerek kenti kuşattı ve içeriye erzak girmesine engel oldu. Ahali açlıkla karşı karşıya kaldı.

Kentin patriği gizlice imparatorun yanına gidip yardım istedi. Patrik, 5000 süvariyle birlikte kente döndü. Ancak bu gelişmelerden haberdar olan Şebib ile Nasrüddevle'nin ordu komutanı, gelen Bizans askerlerine tuzak kurarak onlardan birçoğunu öldürdüler ve bir kısmını da esir aldılar. Bu arada patrik de esir alınıp kentin kapısına götürüldü; içerdekilere: "*Ya bize kapıyı açarsınız, ya da patriği ve yanındaki esirleri öldürürüz*" diye seslenince ahali kapıyı açtılar. Bunun üzerine Bizans askerleri kaleye kapandılar. Müslümanlar kente girerek içerdeki malları ganimet aldılar, elleri ganimet ve esirlerle doldu.

Şebib, Bizanslılar'ın kesik başlarını yüklediği 160 deveyi Diyarbakır'a gönderdi ve kaleyi kuşatmaya devam etti ⁸⁴.

HASSAN b. el-CERRÂH et-TÂ'Î. *Bizans'a bağlı Suriye valisi.*

Harran emiri Şebib b. Vessâb en-Nûmeyri, Urfa'yı

⁸³ Bkz. Merçil, "*Urfa'nın Durumu*" , s. 462; Segal, *Edessa*, s. 127; Honigmann, "*Urfa*" s. 54; Ostrogorsky, s. 298; Urfalı Mateos, s. 54; Hakkı Dursun Yıldız, "*Bizans Tarihi*" AUA, cilt III, s. 468.

⁸⁴ İbn-ül Esir, *el-Kâmil fit-Tarih Terçimesi*, IX, terc. A. Özaydın, İstanbul 1987, s. 342, 343; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s.135, 136.

kuşatmaya devam ederken Hassan et-Tâ'i, Arap ve Bizanslılar'dan oluşan 5.000 süvariyle Urfa'dakilerin yardımına koştı. Şebib, onun yaklaştığını öğrenince kente ulaşmadan önce onunla karşılaşmak üzere süratle hareket etti. Bu arada bir kısım Bizanslı Urfa'dan çıkıp Harran'a gitti, ancak ahali onlara karşı koydu. Şebib bunu duyunca hemen geri dönerek Bizanslılar'a saldırdı ve onlardan birçoğunu öldürdü. Yenilen Bizanslılar tekrar Urfa'ya döndüler. Bu arada Urfa'nın varoşları da Şebib'in eline geçmiş oldu.

Şebib, bir yıl sonra Bizanslılar'la anlaşarak kentin varoşlarını da onlara teslim etti ⁸⁵.

MENİ' b. ŞEBİB en- NÛMEYRİ (1040-1060).
Harran emiri.

1059 Yılında Harran kalesinin güneydoğu kapısı üzerine bazı tamirat ve eklemeler yaptırmıştır ⁸⁶. Bu kapı girişinin menevişli desenlerle süslü nal şeklindeki bir kemeri bulunur. Kemer ayaklarının altında her iki yanda başlarını arkaya çevirmiş, tasmalı birer çift köpek rölyefi görülür. Kapının eşiği üzerinde halen mevcut olan ve Arapça kûfi hatla yazılmış beş satırlık bir kitabede Meni'in ismi geçer ⁸⁷.

Nûmeyrîler, merkez Harran olmak üzere 990-1086 yılları arasında 96 yıllık bir emirlik kurmuşlar; Urfa, Suruc ve Rakka'ya hâkim olmuşlardır ⁸⁸.

⁸⁵ Bkz. İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 351, 352; Honigmann, a.g.e., s. 136, 137.

⁸⁶ Bkz. Şeşen, *Harran Tarihi*, aynı yer.

⁸⁷ Bkz. Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 40, 41. Nûmeyrîler, adı geçen kitabe ve köpek rölyefleri hakkında geniş bilgi için bkz. D.S. Rice " *Medieval Harran . Studies on its Topography and Monuments, I, "*, AS, I, 1952, s. 53-66; 74-83.

⁸⁸ Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, cilt II, *Türkiye (1074-1990)*, TTKYay. Ankara 1996, s. 25.

SÂLÂR-I HORASAN. *Selçuklu komutanı.*

1065-1066 Yılında askerleriyle Urfa bölgesine girerek Siverek'e saldırdı. Kısa bir süre sonra Urfa civarlarını da yağma etti. Bu yıl içinde ikinci kez Urfa civarına saldırarak Kısa's'da karargâh kurdu. Yapılan savaşta Bizans ordusu büyük kayıplarla geri çekildi. Selçuklu komutanı üçüncü kez Urfa bölgesine girmiş, bu kez de yine yağma yapıp ganimet ve esirlerle geri dönmüştür ⁸⁹.

HÂCİB GÜMÜŞTEKİN. *Selçuklu komutanı.*

EMİR AFŞİN. *Selçuklu komutanı.*

EMİR AHMEDŞAH. *Selçuklu komutanı.*

Hâcib Gümüştekin, yanındaki Selçuklu emirleriyle 1066-1067 yılında Urfa civarına gelerek Siverek'e yakın Nasibin kalesini kuşattı, ancak alamadı. Bunlar daha sonra Adıyaman arazisine girdiler. Bu arada Nasibin kalesi reisinin teşvikiyle Bizanslı komutan Aruandanos onu Fırat kenarında baskına uğratmak istedi. Ancak Türkler onu Samsat'ın 33 km. kuzeydoğusundaki Hoşin kalesi önünde ağır bir bozguna uğratarak esir aldılar. Emir Gümüştekin, bu Bizanslı esir komutanı Urfa önüne getirerek 20.000 dinar kurtuluş fidyesi karşılığında serbest bıraktı ⁹⁰.

ALP ARSLAN (1063-1072). *Büyük Selçuklu Sultanı*

Mısır'ı fethede giderken, Diyarbakır üzerinden hareketle Bizanslılar'a ait Siverek kalesini düşürdükten

⁸⁹ Honigmann, "Urfa ", aynı yer; Urfalı Mateos, s. 125, 127; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, TTKYay., Ankara 1990, s. 9; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyâset, Teşkilat ve Kültür*, TTKYay. Ankara 1995, s. 53; Merçil, " *Urfa'nın Durumu* ", s. 464.

⁹⁰ Urfalı Mateos, s. 134, 135; Merçil, " *Urfa'nın Durumu* ", s. 464, 465.

sonra Urfa üzerine yürüdü ⁹¹. 10 Mart 1071'de Urfa'yı kuşattı. Bu sırada kent, Bulgar kralı Alusian'ın Bizans'ın hizmetinde çalışan oğlu Vasil'in idaresinde idi ⁹². Elli gün süren sonuçsuz kuşatmayı kaldırarak ⁹³ Birecik'e gitti ve orada Nehr-ül Cevz denilen bir yerde konakladı ⁹⁴.

Suriye'ye doğru yürürken Bizans ordusunun Anadolu'da ilerlediğini duyunca süratle geri dönerek Urfa'dan geçti. Sultan o kadar süratle geri dönmüştü ki, birçok at ve katır buna dayanamayarak çatlamişti. Urfa önünden geçerken Bizans valisi ihtiyacı olacağını tahmin etmiş olmalı ki, ona atlar, katırlar ve yiyecek takdim etmişti ⁹⁵. Sultan, 26 Ağustos 1071 Cuma günü dünya tarihinin seyrini değiştirecek olan ünlü Malazgirt Savaşı'nı kazanarak imparator Romanos Diogenes'i esir almıştır.

GÜMÜŞTEKİN el-CANDAR .Selçuklu komutanı.

1077 Yılında askerleriyle Urfa bölgesine girerek Bizans kuvvetlerini bozguna uğrattı ⁹⁶.

⁹¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 170.

⁹² Merçil, "Urfa'nın Durumu ", s. 465; Sibte ibn-ül Cevzi'nin " *Siyerul Aba elBatarika (İskenderiye Patrikleri Tarihi)*, Bibliothek National, no: 301-302 " adlı eserinin 246. sayfasında o dönem Urfa'sının etnik yapısı hakkında ilginç bir pasaj göze çarpar. Şöyleki; eski kültür ve dini bir merkez olarak tanınmış olan kentte bu sırada 80.000 Ermeni, 20.000 Süryani, 6.000 Rum ve 1.000 Frank bulunuyordu.

⁹³ Bkz. Honigmann, "Urfa " , aynı yer ; Segal, *Edessa*, s. 220, 221; Urfalı Mateos, s. 139, 140.

⁹⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi*, aynı yer; Ali Sevim, *Suriye -Filistin Selçuklu Devleti Tarihi* , TTKYay., Ankara 1989, s. 57.

⁹⁵ Urfalı Mateos, s. 141, 142; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTKYay. Ankara 1989, s. 61; Sevim-Merçil, s. 59.

⁹⁶ Merçil, "Urfa'nın Durumu " , s. 468; Sevim-Merçil, s. 89.

VASİL. Ermeni komutanı.

Vasil, 1078 yılında yanındaki bir süvari birliğiyle Tavadanos'un oğlu Leon'un idaresindeki Urfa'ya geldi. Altı aylık uzun bir kuşatmadan sonra Urfa'yı Bizanslılar'ın elinden aldı ve Ermeni hakimi Philarethos adına vali oldu ⁹⁷. Böylece kent, Ermeni hakimi Philaretos'un hakimiyetine geçmiş oldu.

ŞEREFÜDDEVLE MÜSLİM b. KUREYŞ . Musul ve Haleb hâkimi.

1081 Yılında Harran'ı ele geçirerek Yahya b.Şatır el-Vessâbî'yi oraya vali olarak atadı.

Ekim 1083'de Şerefüddevle Şam'ı kuşatırken, Harran halkı ona karşı isyan etti. İsyanı Harran kadısı ile kentin idareciliğini bir Türk emire teklif etmek suretiyle onun yardım alan bir Nûmeyrî asıllı İbn Useyr yönetiyordu. Ancak isyan başarısızlıkla sonuçlandı ve Şerefüddevle isyanı şiddetli bir şekilde bastırarak Harran halkını acımasızca cezalandırdı ⁹⁸.

EMİR HÜSREV. Selçuklu komutanı.

1081-1082 Yılında askerleriyle birlikte Urfa bölgesine girerek çeşitli yerleri tahrib etti ve bir hristiyan birliğini yendi. Emir Hüsrev, daha sonra müslüman ülkelerine de akınlar yaptı ve aldığı büyük ganimetlerle Harran önüne geldi. Burada Philaretos'un tabîi olduğu Şerefüddevle Müslim b.Kureyş'in askerleri Türk birliğine saldırarak onları mağlup etti ve esirleri kurtardı ⁹⁹.

XV) ERMENİ PHILARETOS BRACHAMIOS DÖNEMİ

⁹⁷ Urfalı Mateos, s. 155; Merçil, " Urfa'nın Durumu ", aynı yer.

⁹⁸ Bkz. Rice " Medieval Harran ", s. 82, 83.

⁹⁹ Urfalı Mateos, s. 159, 160; Sevim-Merçil, s. 89, 90; Merçil, "Urfa'nın Durumu ", s. 469.

Beş yıl önce Vasil aracılığıyla ele geçirdiği Urfa'daki karışıklıktan dolayı, 23 Eylül 1083'de kente çağrıldı. Philaretos, hâkimiyet mücadelesine karışmış olanları tutuklatarak kenti karışıklıktan kurtarmıştır ¹⁰⁰.

XVI) BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİ

MELİKŞAH (1054-1092). *Büyük Selçuklu Sultanı.*

1087 Yılında Haleb'e giderken Harran'a uğradı. Vali Muhammed b.Şatır kenti sultana teslim etti. Sultan da Harran ve Suruc'u Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in oğlu Muhammed'e verdi.

Sultan Melikşah, Kurban Bayramı'nı da bölgede geçirmiştir ¹⁰¹.

EMİR BOZAN (1087-1094). *Selçuklu komutanı-Urfa valisi.*

Sultan Melikşah tarafından gönderilen Bozan, Urfa'yı üç ay sıkı bir şekilde kuşattı. Bu şiddetli kuşatması sırasında yardım alamayan halk, çaresiz kalmış ve kentin hakimi olan Philaretos oğlu Barsavma'ya isyan etmişti. Barsavma öldürülmekten korktuğu için Bozan'a sığınmaya karar verdi ve kendisini surlardan aşağı attı; ağır bir şekilde yaralandıktan birkaç gün sonra da öldü. Sonunda İbn Kudâna adında bir hristiyan tacir kenti Bozan'a teslim etti. (Mart/Nisan

¹⁰⁰ Sevim, *Suriye -Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 107, 108; Segal, *Edessa*, s. 222; Urfalı Mateos, s. 161.

¹⁰¹ Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 18; Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 127; İbn-ül Esir, *el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, X, terc. A.Özaydın, Ankara 1987, s. 136.

1087) 102.

Urfa valiliği kendisine verilen Bozan, bu dönemde 400 yıl önce İslâm fethinin başlangıcı sırasında yaptırılan camie (bugün *Eski Ömeriye Camii*) bir minare yaptırmıştır 103.

Nihayet 1093 yılında Harran kenti de kendisine verilmiştir 104.

Emir Bozan, Urfa'da kaldığı süre içinde her yönüyle kendisini halka sevdirdiği için, ismi günümüzde de Urfalılar tarafından çocuklarına verilmektedir.

XVII) ERMENİ THOROS DÖNEMİ

THOROS (1094-1098). *Ermeni asıllı Urfa hakimi.*

1094 Yılında Suriye-Filistin Selçuklu meliki Tutuş tarafından Urfa valiliğine getirildi. 26 Şubat 1095'de Melik Tutuş'un ölümü üzerine, Thoros kente tamamiyle hakim olup bağımsızlığını ilan etti. Ancak içkalede bulunan "*Sipehsâlâr*" ünvanlı Türk komutanının civardaki Türk emirlerine durumu bildirmesi üzerine zor duruma düştü. Artukoğlu Sökmen ve Samsat emiri Balduk, askerleriyle Urfa'ya gelerek kenti kuşattılar. Ancak bir sonuç elde edemediler 105.

Ermeni Thoros'un Urfa'daki hakimiyeti 3 yıl sürecektir.

KUTALMIŞOĞLU ALP İLEK. *Selçuklu Emiri ve komutanı.*

102 Bkz. Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 128; Urfalı Mateos, s. 173; Sevim-Merçil, s. 108.

103 Bkz. Segal, *Edessa*, 223.

104 Bkz. Gökçöl-Tunçdoğan, "*Bozan*" maddesi, *GÜKS*, I, s. 132, 133; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 207.

105 Merçil, "*Urfa'nın Durumu*", s. 471, 472,

1095 Yılında Urfa hakimi Thoros tarafından civardaki Türk tehlikelerine karşı kente davet edildi ve kent kendisine teslim edildi. Ancak, Alp İlek basiretsiz davranıp acelece bir kararla Thoros'u öldürüp kenti yağma etmek isteyecektir. Thoros, onun bu planını anlayarak Alp İlek'e zehir içirmek suretiyle hayatına son vermiştir ¹⁰⁶.

Böylece Selçuklu emiri Alp İlek'in Urfa'daki hakimiyeti 33 gün sürmüştür.

FAHR'ÜL MÜLÛK RIDVAN (1095-1113). *Haleb Selçuklu Meliki.*

YAĞISIYAN. *Selçuklu komutanı ve Antakya valisi.*

Bu iki devlet adamı, 1095 yılında önce Artukoğlu Sökmen'in iktası olan Suruc kentine girmişler, sonra burayı işgâlden vazgeçip Urfa önüne gelmişlerdir. Rıdvan kenti ele geçirmiş, içkaleyi de Yağısıyan'a vermiştir ¹⁰⁷.

Yağısıyan, Urfa'yı teslim aldıktan sonra kentte imar faaliyetlerinde bulunmuştur ¹⁰⁸.

ARTUKOĞLU MU'İNÜDDEVLE SÖKMEN (1091-1104). *Artuklu hükümdarı.*

BALDUK. *Türk asıllı Samsat emiri.*

ÇÖKÜRMÜŞ. *Musul hakimi.*

Sökmen ile Balduk, biraz önce gördüğümüz gibi 1095 yılında Thoros'un eline geçirdiği Urfa'yı kuşatmışlar; ancak 65 günlük bu kuşatma amacına ulaşamamıştı. Sökmen, 1101 yılında Suruc üzerine

¹⁰⁶ Honigmann, "Urfa ", aynı yer; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyasi Tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye* (1071-1318), İstanbul 1971, s. 49; Urfalı Mateos, s. 186.

¹⁰⁷ Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 164, 165.

¹⁰⁸ Bkz. İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, X, s. 209.

yürüdü ve civarını tahrib etti ¹⁰⁹. Suruc kontu Foucher (*Fuşe*) öldürüldü. Yardıma gelen Urfa kontu da kaçmak zorunda kaldı ¹¹⁰.

Artukoğlu Sökmen, Musul hâkimi Çökürmüş ile beraber Mayıs 1104'de Harran'ı almaya teşebbüs eden Frank ordusuna karşı gittiler ve yapılan savaşta Franklar'ı perişan ettiler. Urfa kontu ve diğer kontlar da Sökmen tarafından esir edildiler ¹¹¹. Daha sonra Urfa kontunu ele geçiren Çökürmüş, Harran'a giderek kenti hâkimiyeti altına aldı ve zaman geçirmeden Urfa üzerine yürüdü ve burasını 15 gün süreyle kuşattı ve sonra yanındaki Urfa kontu ile Musul'a döndü ¹¹².

1104 ve 1105 yıllarında iki kez daha Urfa'yı kuşatan Çökürmüş, maalesef kenti alamamıştır ¹¹³.

XVIII) HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ

BAUDOIN de BOULOGNE [*Budvan dö Bulon*] (1098 -1100) *Frank asıllı Haçlı komutanı ve Urfa'nın ilk kontu.*

Birleşik Haçlı ordusu, 17 Ekim 1097 tarihinde Maraş'tan Antakya üzerine hareket ederken, Baudouin de Boulogne da yanındaki 700 şövalye ile Fırat bölgesine yöneldi. Baudouin, yanındaki kuvvetle Fırat'ın batısında bulunan ve Türkler'e ait Tell-Beşir ve Ravendân kalelerini ele geçirdi ¹¹⁴.

Baudouin, Ocak 1098'de Tell-Beşir'de bulunduğu

¹⁰⁹ Bkz. Urfalı Mateos, s. 185; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1098-1118)*, I, TTKYay. Ankara 1990, s. 107; Sevim-Merçil, s. 373.

¹¹⁰ Demirkent, I, s. 77; Urfalı Mateos, s. 206.

¹¹¹ Bkz. Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 19.

¹¹² Bkz. Demirkent, I, s. 93-99.

¹¹³ Demirkent, I, s. 100, 101, 107-109; Urfalı Mateos, s. 227; Sevim-Merçil, s. 191.

¹¹⁴ Demirkent, I, s. 7, 13, 14, 15.

bir sırada Urfa'dan, Urfa piskoposu ile eşraftan 12 kişiden oluşan bir elçi heyeti giderek, onu kentlerini civardaki Türk beylerinin akın ve saldırılarına karşı korumak üzere Urfa'ya davet ettiler ¹¹⁵.

6 Şubat 1098'de 200 Frank atlısıyla davet edilmiş olduğu Urfa'ya gelen Baudouin, hristiyan ahali tarafından sevinç gösterileriyle karşılandı ve ona kıymetli hediyeler sunuldu. Urfa hakimi Ermeni Thoros'un, hristiyan ahali tarafından öldürülmesi üzerine 10 Mart 1098'de Urfa Ermenileri'nin desteğiyle kontluğunu ilan ederek kente hakim oldu ¹¹⁶. (Frank asıllı Haçlılar, 1098-1144 tarihleri arasında Urfa'da kontluk kurmuşlardır.)

KÜRBOĞA (1096-1102). *Türk asıllı Musul valisi.*

1096 Yılında Harran'ı aldı ve eski valisi Karaca'yı yerinde bıraktı ¹¹⁷. 4 Mayıs 1098'de bu kez Urfa'yı kuşattı ¹¹⁸; ancak üç hafta süren kuşatmadan bir sonuç alamadı ve Antakya üzerine yürüdü ¹¹⁹.

BAUDOUIN du BOURG (1100-1118). *Frank asıllı Haçlı komutanı ve Urfa'nın II. kontu.*

Kont I. Baudouin'in Kudüs'e kral olmak üzere çağrılmasından hemen sonra, Ekim 1100'de Antakya'dan gelip Urfa kontu olarak tahta geçmiştir ¹²⁰.

1101 Yılında Artukoğlu Sökmen'in kısa bir süre

¹¹⁵ Demirkent, I, s. 18 vd.

¹¹⁶ Demirkent, I, s. 23, 25, 26, 38.

¹¹⁷ Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 18.

¹¹⁸ Bkz. Urfalı Mateos, s. 196.

¹¹⁹ Gökçöl-Tunçdoğan, " *Kürboğa* " maddesi, GÜKS, I, s. 454; İbrahim Kafesoğlu, " *Kür-Boğa* " maddesi, İA, cilt VI, s. 1085; Demirkent, I, s. 41-44; Sevim-Merçil, s. 379.

¹²⁰ Demirkent, I, s. 71, 72. Baudouin du Bourg hakkında daha geniş bilgi için bkz. a.g.e, s. 75, 76.

önce yaptığı tahribatın intikamını almak üzere Suruc'a saldırarak katliam yapmış birçok esir ele geçirmiştir ¹²¹.

14 Nisan 1118'de II. Baudouin sıfatıyla Kudüs kralı olduktan sonra, 1122 yılında Urfa kontu I.Joscelin'in Türkler'e esir düşmesi üzerine Antakya üzerinden Urfa'ya geldi. Kral II. Baudouin, Joscelin'in intikamını almak üzere 18 Mayıs 1123 tarihinde Türkler'le yaptığı savaşta maalesef esir düşmüştür. Esir kral ve beraberindekiler, önce Harput kalesindeki zindanda hapsedilmiş; daha sonra Harran'a getirilmiş ve buradan da Haleb'e götürülmüşlerdir ¹²².

I.KILIÇ ARSLAN (1092-1107). *Anadolu Selçuklu Sultanı.*

Eylül 1106 'da Haçlılar'ın elinde bulunan Urfa'yı kuşatmak üzere kentin yakınına gelip karargâh kurdu. Çökürmüş'ün Harran'daki adamları sultana haber gönderip, kentlerini ona teslim edeceklerini söylediler. I.Kılıç Arslan da Harran'a gidip orayı aldı. Burada şiddetli bir hastalığa yakalanan sultan, Malatya'ya dönmek zorunda kalmış; adamlarını da Harran'da bırakmıştır ¹²³.

ŞEREFÜDDİN MEVDÛD. *Musul valisi.*
SÖKMEN el-KUTBÎ. *Silvan valisi.*

Bu iki vali, Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın emriyle Nisan 1109'da Urfa bölgesine saldırarak kenti kuşattılar. Haçlı kuvvetlerinin Urfa'ya yardım için

¹²¹ Demirkent, I, s. 77-79.

¹²² Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1144)*, II, TTKYay. Ankara 1987, s. 10, 29-37, 38, 47.

¹²³ İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, X, s. 333; İbn-ül Kalanisi, *Zeyl-üt Tarih-i Dimaşk*, ed. H.F.Amedroz, Beyrut 1908, s. 150; Demirkent, I, s. 109, 110; Urfalı Mateos, s. 231; Sevim-Merçil, 432.

yaklaşması üzerine Temmuz ayında kuşatmayı kaldıran Mevdûd, Harran'a doğru çekildi (Temmuz 1109) 124. Daha sonra kentin civarını tahrib edip Fırat kıyısındaki Haçlı ordusuna bir darbe vurduktan sonra Musul'a dönmüştür 125.

Emir Mevdûd, 1112 ilkbaharında Urfa bölgesindeki Ermeniler'den bir kısmı ile anlaştıktan sonra ani olarak buraya gelip kenti kuşattı. Selçuklu kuvvetlerinin civardaki ekili arazi ile bağ ve bahçeleri tahrip etmesiyle kentte açlık başladı. Mevdûd, Urfa halkından teslim olmalarını istedi ise de bu öneri kabul edilmedi. O, bir süre sonra Ermeniler'le planladığı şekilde kent önünden ayrılmış görünerek Suruc'a gitti. Mevdûd'un bu şekildeki hareketinden amaç, Urfa'daki askerlerin dikkatlerini başka yöne çekmektir. Ancak onun ayrılmasından sonra Tell-Beşir hakimi Joscelin gizlice Urfa'ya girmişti. Mevdûd, Suruc'tan tekrar Urfa önüne geldiğinde Ermeniler'in yardımıyla kentin surlarından birine hakim olduysa da Joscelin'in duruma müdahale etmesiyle bu hareket sonuçsuz kaldı. Mevdûd, Urfa'nın çok sağlam surlarına karşı saldırıya geçmenin faydasızlığını anlayarak daha sonra Musul'a döndü (Haziran 1112).

Öte yandan Joscelin'in Urfa kontu ile arası açılmış ve hapse atılmıştı 126.

PAGANUS. *Latin asıllı Suruc komutanı.*

Urfa kontu Baudouin du Bourg'un emriyle Urfa halkını göç ettirmekle görevlendirildi. Çünkü, kötü niyetli kişiler kontu Urfa halkının aleyhine kışkırtmışlardı. Güya, Urfa halkı kenti Türkler'e teslim

124 Gökçöl -Tunçdoğan, "Sökmen " maddesi, GÜKS, I, s. 749, 750.; Sevim - Merçil, s. 194; Şeşen "Harran ", s. 239.

125 Bkz. Demirkent, I, s. 129-140; Urfalı Mateos, s. 238-240.

126 Sevim-Merçil, s. 195; Demirkent, I, s. 140-152; Urfalı Mateos, s. 246; İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, X, s. 393.

etmeye niyetlenmişlerdir. Bu arada Tell-Beşir'de bulunan kont, bu asılsız iddiaya gönülden inanmıştı.

Paganus, 11 Mayıs 1113 Pazar günü kente girip askerleriyle hristiyan halkı zorla kentten çıkardı. Kentten sürülen insanlara birçok zulüm ve kötülükler yapıldı ¹²⁷.

AKSUNGUR el-PORSUKİ (1114-1126). *Musul valisi.*

15 Mayıs 1114'de 15.000 atlı ile Urfa'ya yürüyerek kenti kuşattı. Franklar, teslim olmayıp savaşa devam ettiler. Yaptıkları ani bir baskın sonucunda dokuz müslümanı yakalayıp kentin surlarında çarpmıha gerdiler. Bunun üzerine kuşatmalar ve çarpışmalar oldukça şiddetlenmişti. Türkler, bu esnada Franklar'ın ileri gelen şövalyelerinden 50 tanesini öldürebilmişlerdir. İki aydan fazla süren bu kuşatma sonucunda yiyecek sıkıntısı çeken Türkler, Urfa önünden ayrılp Suruc ve Samsat'ı tahrip ettiler ¹²⁸.

GALERAN du PUISET. *Frank asıllı Birecik hâkimiUrfa kont vekili.*

Urfa kontu II. Baudouin du Bourg'un 14 Nisan 1118 tarihinde Kudüs kralı olmasıyla boşalan yerine teyzesi oğlu olan Galeran, vekâleten geçti.

Bu vekâlet yaklaşık bir yıl sürecektir ¹²⁹.

I.NECMEDDİN İLGAZİ (1108-1122). *Mardin Artuklu hükümdârı.*

Galeran'ın Mart 1119'da İlgazi'nin bölgesine yaptığı

¹²⁷ Bkz. Demirkent, I, s. 155, 156.

¹²⁸ İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, X, s. 399; Demirkent, I, s. 157-159; Sevim-Merçil, s. 197.

¹²⁹ Demirkent, II, s. 10, 11.

yağma, talan ve katliamdan sonra Haziran 1119'da büyük bir orduyla Urfa önüne gelen İlgazi, ordugâhını burada kurdu¹³⁰. Savaşmaktan korkan Galeran, aldığı esirleri vermek şartıyla onlarla barış yaptı¹³¹. Nisan 1120'de tekrar Urfa önünde görünen İlgazi, kent önünde tahribat yaptıktan sonra Suruc'a gitti ve civarını yağmaladı¹³².

I.JOSCELIN de COURTENAY (1119-1131) *Frank asıllı Haçlı komutanı ve III.Urfa kontu.*

Kudüs kralı II. Baudouin tarafından muhtemelen Eylül 1119'da Urfa kontluğuna getirilmiştir¹³³. Joscelin daha önce Tell-Beşir hakimi idi. Joscelin, hem II. Baudouin'in ve hem de Galeran'ın teyzesi oğludur. İlerde görüleceği üzere, 1122 yılında I.Joscelin ve onun yardımına gelen Kudüs kralı II.Baudouin, Belek tarafından esir edileceklerdir.

NURÜDDEVLE BELEK (1094-1124). *Artuklu beyi.*

İlgazi'nin 1122 ilkbaharında Franklar'a karşı giriştiği son seferinde ona katılmış ve savaşın sonunda Urfa kontu I. Joscelin, Birecik hâkimi Galeran ve birçok şövalyeyi esir almıştır (13 Eylül 1122)¹³⁴.

Bu esirlerle Urfa kapısının önüne gelen Belek, kentin teslim edilmesini istedi. Ancak bu isteği gerçekleşmeyince yanındaki esirleri Harput'a götürdü ve

¹³⁰ Bkz. Urfalı Mateos, s. 264; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 162; Demirkent, II, s. 12.

¹³¹ Bkz. Demirkent, II, aynı yer.

¹³² Demirkent, II, s. 20 vd.

¹³³ Demirkent, II, s. 9, 15; I . Joscelin hakkında geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 17-19.

¹³⁴ Gökçöl-Tunçdoğan, " *Belek* " maddesi, GÜKS, cilt I, s. 119.

kalesindeki zindana attı ¹³⁵. Bunların içinde Urfa kontuna yardıma gelen Kudüs kralı II.Baudouin de bulunuyordu.

I.Joscelin, bir yıl sonra dışarıdan aldığı bir yardım sonucunda zindandan kurtularak; önce Tell-Beşir'e, daha sonra da Antakya'ya ve Kudüs'e gitti. Orada kurtuluşunun işareti olarak yanında getirdiği iki zinciri Golgotha Tepesi'ndeki mihraba sundu.

Belek, Harput'taki olayları öğrenince hemen oraya gelmiş; zindandaki krala bazı şartlar öne sürerek anlaşmak istemiş; ancak kral bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine iyice kızan Belek, kaleyi kuşatarak yeraltına lağımlar ve tüneller kazdırdı ve burayı ateşe verdi. Kısa süre sonra kulelerden biri yıkılınca kral korkuya kapılmış ve Belek'e teslim olmuştur. Belek, kralı ve üç adamını Harran'a götürüp orada hapsedti ¹³⁶.

1124'de Haleb'e yerleşen Belek, esirlerini oraya götürerek hapsedti.

II. Baudouin, daha sonra fidye karşılığında serbest bırakılmıştır ¹³⁷.

Belek, Mayıs 1123'de Harran'ı ele geçirerek reisi Berekât b.Ebûl-Fehm'i yakalatıp tutuklattı ¹³⁸.

HÜSAMÜDDİN TİMURTAŞ (1124-1154). *Mardin ve Silvan Artuklu hükümdarı.*

Ekim 1138'de Urfa'nın kuzeyinde bir Frank birliğini imha etti ve eline geçirdiği esirleri Urfa önüne getirip, kenti teslim ettikleri takdirde bunları serbest bırakacağını bildirdi.Kent teslim edilmedi;Timurtaş da kenti kuşatmak

¹³⁵ Demirkent, II, s. 29, 30, 32; İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, X, s. 468, 469.

¹³⁶ Demirkent, II, s. 40, 42.

¹³⁷ Bkz. Demirkent, II, s. 47, 55.

¹³⁸ Bkz. el-Azimi, *Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430-538: 1038/39-1143/44)*, neşr. A.Sevim, TTKYay. Ankara 1988, s. 46; İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, X, s. 483

XIX) MUSUL ATABEYLİĞİ (ZENGÎLER) DÖNEMİ

İMÂDEDDİN ZENGÎ (1127-1146). *Musul hükümdârı ve II.Urfa fatihi.*

SALÂHEDDİN EL-YAĞISİYÂNİ. *Zengî ordusu komutanı.*

ZEYNEDDİN ALİ KÜÇÜK . *Erbil ve Şehrizer emiri.*

EBÛ ALİ. *Ergani emiri.*

EMİR İSA. *Siverek ve civarı hâkimi.*

HASSAN b. GÜMÜŞTEKİN. *Menbic emiri.*

Zengî, 1139 yılında Hüsâmüddin Timurtaş'ın elinden Ceylanpınar'ı aldı; sonra Harran'ı da ikinci kez ele geçirdi ¹⁴⁰.

Zengî, Urfa'yı ele geçirmek için kont II.Joscelin'in kentte olmadığı bir zamanı kolluyordu. Urfa ve civarındaki casusları beklediği bu anı kendisine bildirdiler ¹⁴¹. Kont, Hısn-ı Mansur(=*Adıyaman*) istikametinde Urfa'dan ayrılmıştı.

Uzun zamandan beridir bu anı bekleyen Zengî, zahiri bir uğraş izlenimi vermek amacıyla uğraştığı Amid(= *Diyarbakır*) kuşatmasını kaldırarak derhal Urfa üzerine yürüdü.

Zengî, bu arada önce hâcib Salâheddin el-Yağısıyânî'yi ani bir baskın ile Urfa'yı ele geçirebileceği ümidiyle yola çıkarmış; ancak hâcib Salâheddin, aniden bastıran ve birliğine yolunu kaybettiren şiddetli yağmur yüzünden zamanında Urfa önüne ulaşmamış ve 28 Kasım 1144 Salı günü şafak sökerken, gecikerek giriştiği

¹³⁹ Demirkent, II, s. 126.

¹⁴⁰ Bkz. el-Azimi, s. 63; Demirkent, II, s 134.

¹⁴¹ Demirkent, II, s. 141; Anonim Süryani, ed.J.B.Chabot, *Chronicon (syriacum) ad annum chr.1203/4 pertinens*, CSCO, III, Paris 1918; terc.A.S.Tritton, *The First and Second Crusades from an Anonymus Syriac Chronicle*, JRAS, 1933, s. 281.

saldırının başarıya ulaşamaması üzerine posta güvercini ile Urfa'nın alınabilecek bir durumda olduğunu Zengî'ye bildirmiştir.

Zengî, iki gün sonra 30 Kasım 1144 tarihinde Urfa önüne gelerek karargâhını kurdu ¹⁴².

Zengî, önce kan dökülmemesi ve kentin tahrip olmaması için teslim olmalarını istedi ¹⁴³. Bu arada kentte komutayı ele alacak bir komutan olmadığından, savunma işleri kentin Latin papazı II.Hugue'un elinde bulunuyordu ¹⁴⁴. Yerli Süryâni halkın başkanı papaz Basilius bar Şumana, Ermeniler'inki ise, katolik Ananias idiler. Bunlar teslim olmayı reddettiler, çünkü Antakya ve Kudüs'e gönderdikleri haber üzerine süratle yardımlarına koşulacağını sanıyorlardı ¹⁴⁵.

Kentin teslim edilmemesi üzerine Zengî, yanındaki emirlerle Urfa'nın bütün etrafını kuşattı ¹⁴⁶.

Ordusunu Urfa etrafında yerleştirdikten ve kent halkının dış dünya ile bağlantısını iyice kestikten sonra kentin ve surların dövülmesini emretti.

Zengî'nin bu faaliyetleri dört hafta kadar sürdü.

Bu arada Urfa'nın kuşatılmış olduğu haberleri her tarafa ulaşmıştı.Urfa kontu II.Joscelin, korku içinde bütün şövalyelerini toplayarak derhal Fırat'ın doğusuna geçip kenti kurtarmaya çalıştı. Antakya ve Kudüs'ten acilen yardım istedi ¹⁴⁷.

24 Aralık 1144 tarihinde, surların altına açılan lağımlara doldurulmuş olan yanıcı maddelerin tutuşturulması üzerine çıkan ateşten dolayı surların bir

¹⁴² Anonim Süryani, aynı yer.

¹⁴³ İbn-ül Esir, *Tarih el-Bahir fid-Devlet-ül Atâbekiyye bil-Mausil*, neşr. A.Tulaymat, Kahire 1963, s. 68 vd.

¹⁴⁴ Bkz. Anonim Süryani, s. 282.

¹⁴⁵ Demirkent, II, s. 144.

¹⁴⁶ Anonim Süryani, s. 281.

¹⁴⁷ Demirkent, II, s. 145, 146.

kısmı çöktü. Bu arada ortaya çıkan gedikten geçen Türk birlikleri, kısa sürede savunmayı kırarak kente girdiler ve Urfa ele geçirildi ¹⁴⁸.

Kent, hristiyan kontların elinden çıkıp son kez olarak müslüman Türkler'in eline geçmiştir.

Ocak 1145'de Suruc'u da savaşımadan ele geçiren Zengî, Birecik'i de kuşattı; ancak hemen Musul'a dönmek zorunda kaldığı için kuşatmayı kaldırdı ¹⁴⁹. Zengî, Haziran 1145 tarihinde Urfa'yı ziyarete gelmiş; kentte kaldığı süre içinde müslüman ve hristiyan din adamlarıyla dostluk kurmuş; tarihi ve kutsal yerleri gezmiş ve bu arada şifalı olduğuna inandığı Eyyub Kuyusu'nun sularıyla romatizmalı ayaklarını yıkamıştır.

Zengî, Musul'a giderken Harran'a da uğramıştır.

Zengî, fetihten sonra sayıları üçyüzün üzerinde Yahudi ailesini, eşleri ve çocuklarıyla Urfa'ya getirerek kente yerleştirmiştir ¹⁵⁰.

NUREDDİN MAHMUD ZENGÎ (1146-1174). *Haleb hükümdârı ve İmâdeddin Zengî'nin oğlu.*

15 Eylül 1146' da Musul hükümdârı İmâdeddin Zengî'nin köleleri tarafından öldürülmesi üzerine, Urfa'nın eski kontu II.Joscelin son şansını denemek istemiş; Ekim 1146 'da Ermeniler'le anlaşarak kenti tekrar ele geçirmiştir ¹⁵¹. Burada önemli bir şey dikkati çeker; II.Joscelin kente girdiği zaman Türkler'le savaşıacağı yerde, bunun yerine derhal evleri ve çarşıları yağma

¹⁴⁸ Bkz. İbn-ül Kalanisi, s. 279, 280; Anonim Süryani, s. 284; İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 95; Honigmann, "Urfa", s. 54; Gökçöl-Tunçdoğan, "İmâdeddin Zengî" maddesi, GÜKS, I, s. 356; Segal, *Edessa*, s. 244-246; Urfalı Mateos, s. 296-298; Demirkent, II, s. 147.

¹⁴⁹ Bkz. İbn-ül Kalanisi, s. 280; Demirkent, II, s. 150, 151.

¹⁵⁰ Bkz. Segal, *Edessa*, s. 248, 251.

¹⁵¹ İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 106, 107; aynı yazar, *el-Bahir*, s. 74, 75; İbn-ül Kalanisi, s. 284, 285; Demirkent, II, s. 153.

etmeye başlar. Gerek hristiyan ve gerekse müslümanlara ait ev ve dükkânların kapıları kırılır ve ne bulunursa talan edilir ¹⁵².

İmâdeddin Zengi'nin büyük ülkesi, iki oğlu Seyfeddin Gazi ile Nureddin Mahmud arasında eşitçe paylaşılmıştı¹⁵³.

Eski kontun Urfa'yı ele geçirdiği haberini Haleb'de alan Nureddin, hemen harekete geçerek Urfa önüne gelmiş; bununla savaşamayacağını anlayan II.Joscelin ani bir çıkış hareketiyle kentten kaçınmayı başarabilmiş ve arkasından gelen hristiyan ahali ise, Türkler tarafından imha edilmekten kurtulamamıştır.

Türkler, panik içinde bulunan ve Fırat'a ulaşarak batı kesimine sığınmaya çalışan bu asker-sivil karışımı kitleye, içkaledede bulunan garnizonun da katılmasıyla önden ve arkadan saldırarak bütünüyle imha ettiler (3 Kasım 1146). Yapılan çarpışmada 30.000 kişi ölmüş ve 16.000 kişi de esir edilmiş; II.Joscelin ise yaralı bir şekilde ancak Samsat'a kaçabilmiştir ¹⁵⁴.

Beş yıl sonra 1150'de bir kez daha bölgede görünen eski kont, yapılacak bir savaşta bu kez yakalanıp Haleb'e götürülecek ve ölünceye kadar orada hapis kalacaktır ¹⁵⁵.

Nureddin Mahmud Zengi, 1174 yılında Harran Ulu Camii (*Cami'il Firdevs*)'ni restore ederek süslemiş ve genişletmiştir ¹⁵⁶.

¹⁵² Bkz. Anonim Süryani, s. 294.

¹⁵³ Demirkent, II, aynı yer.

¹⁵⁴ Demirkent, II, s. 154; Gökçöl-Tunçdoğan, "Nureddin " maddesi, GÜKS, I, s. 629; Honigmann, "Urfa ", s. 55; Segal, Nureddin Mahmud Zengi'nin bu kanlı müdahalesini felâket olarak değerlendirir ve buna kitabında geniş yer ayırmıştır, bkz. s. 251-254; Urfalı Mateos, s. 299; Karl von Zetterstéen, "Nureddin Mahmud " maddesi , İA, cilt IX, s. 359.

¹⁵⁵ Bkz. Demirkent, II, s.101 n. 416; İbn-ül Esir , *el-Kâmil* , XI, s. 137, 138.

¹⁵⁶ Bkz.Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 42.

II. SEYFEDDİN GAZİ (1170-1180). *Musul hükümdârı ve İmâdeddin Zengî'nin torunu.*

1174 Yılında önce Harran'ı ele geçirerek valisini öldürttü. Sonra da Urfa ve Suruc'u ele geçirdi ¹⁵⁷.

XX) EYYÛBÎLER DÖNEMİ

SALÂHADDİN EYYÛBÎ (1175 -1193). *Eyyûbi hükümdârı.*

MUZAFFERÜDDİN GÖKBÖRÜ . *Harran valisi.*

1181 Yılında Harran valisi Muzafferüddin Gökbörü, Salâhaddin Eyyûbi ile temasa geçerek kendisiyle beraber olduğunu ve eğer Fırat'ı geçerse kendisine yardım edeceğine söz verdi. Salâhaddin, Fırat'a yaklaşınca Muzafferüddin ona katıldı ve birlikte Birecik üzerine yürüdüler. Kale hâkimi Salâhaddin'e Eylül 1182'de itaatini sundu.

Birecik'i bu şekilde kendisine bağlayan Salâhaddin, civardaki köprüyü kullanmak suretiyle Fırat'ı geçti¹⁵⁸. Urfa üzerine yürüdü, kenti kuşatarak savaşa başladı.

Bu sırada Urfa'da II.Seyfeddin Gazi'nin atadığı kentin hâkimi Emir Fahreddin Mes'ûd ez-Za'ferâni bulunuyordu. Çarpışmaların şiddetini görünce teslim olmağa razı oldu ve kenti teslim ederek Salâhaddin'in hizmetine girdi. Salâhaddin, kenti aldıktan sonra kaleye saldırdı; kale dizdârı da belirli bir mal alarak kaleyi onlara teslim etti. Böylece Harran ve Urfa Eyyûbiler'in hâkimiyetine geçmiş oldu.

Salâhaddin, Urfa'yı Harran ile birlikte

¹⁵⁷ Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 21; Honigmann, "Urfa ", aynı yer; Cevat Alptekin, "Begteginliler " maddesi, TDVİA, cilt V, İstanbul 1992, s. 342.

¹⁵⁸ Bkz. İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 383; Merçil, "Salâhaddin Eyyûbi'nin Türk Devletleriyle Münasebetleri ", *Belleten Dergisi*, sayı 203, TTKYay. Ankara 1990, s. 420.

Muzafferüddin'e teslim ettikten sonra Harran üzerinden Rakka'ya gitti 159.

Salâhaddin, Sincar'dan dönerken askerlerini istirahat maksadıyla dağıttı, güvendiği bir kısım askeriyle Şubat-Mart 1183'de Harran'a geldi 160.

Nisan 1185 yılında ise Urfa ve Harran valisi Muzafferüddin Gökbörü ile ilgili bir sorunu halletmek için üçüncü kez Harran'a geldi. Burada iki ay kadar kaldı.

Aynı yılın Aralık ayında hastalanarak dördüncü kez Harran'a geldi. Burada üç ay kadar kalarak iyice dinlenip tedavi olduktan sonra sağlığına kavuştu ve Mart-Nisan 1186'da Şam'a döndü 161.

NUREDDİN ARSLANŞAH (1193-1211). *Musul hükümdârı.*

Mayıs-Haziran 1201'de Musul'dan askerleriyle yola çıkarak Eyyûbiler'den Melik Adil'e ait olan Urfa ve Harran'a doğru yürüdü.

Ceylanpınar'a ulaşan Nureddin, aşırı sıcaktan dolayı burada mola verdi.

Melik Adil'in el-Melik-ül Faiz adında bir oğlu bu sırada Harran'da bulunuyordu. Nureddin, Ceylanpınar'da dinlenirken Faiz'in elçileri ve yanındaki büyük emirleri gelip barış teklif ettiler. Teklifi kabul eden Nureddin, yapılan anlaşmalardan sonra Ağustos ayında ülkesine döndü 162.

159 Bkz. İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 384; Merçil, a.g.m., s. 421.

160 İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 388.

161 İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 404, 408 vd; Özfirat,, s.15; Merçil, a.g.m., s. 422.

162 İbn-ül Esir, *el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, cilt XII, terc . A. Ağırakça-A.Özaydın, İstanbul 1987, s. 145, 146; von Zetterstéen, "Nureddin Arslanşah " maddesi, İA, cilt IX, s. 357.

MELİK MUHAMMED (1191-1220). *Mısır Eyyûbi meliki.*

1201/1202 Yılında el-Melik-ül Adil tarafından Şam üzerinden Urfa'ya gönderildi. Muhammed, bütün erkek ve kız kardeşleri, annesi ve yakınlarıyla Urfa'ya yerleşti 163.

MELİK-ül EŞREF (1228-1237). *Suriye Eyyûbi hükümdârı.*

1226 Yılında Harran'a ulaşır burada tahribat yaptı 164.

XXI) ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ

KEMÂLEDDİN KÂMYAR. *Anadolu Selçuklu komutanı.*

Anadolu birliğini kurmaya çalışan Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd tarafından 1235 yılında henüz Eyyûbiler'in elinde bulunan Urfa, Harran, Suruc, Rakka, Siverek ve Amid(=*Diyarbakır*) kentlerinin fethiyle görevlendirildi. Mısır-Suriye Eyyûbi hükümdârı Melik-ül Kâmil, bu bölgeleri bir veya iki yıl önce idâresine almıştı.

Kemâleddin, 50.000 kişilik ordusuyla Haziran ayında Urfa'yı mancınıklarla kuşatırken bir kısım kuvvetlerle Siverek, Rakka ve Harran kolaylıkla fethedildi. Ancak, Urfa kuşatması devam ediyor; Eyyûbiler kenti büyük bir şiddetle savunuyorlardı. Sonunda birçok kuşatma makineleri ve mancınıklar kurularak şiddetlenen saldırılarla nihayet kent fethedilebilmiştir.

Bu kanlı kuşatma sırasında Urfa'da müslümanlar dahil, birçok hristiyan esir edilmiş ve öldürülmüştür.

163 İbn-ül Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 157.

164 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 179.

Bununla birlikte kale ve kent, hazine, silah, altın ve gümüşlerle dolu olduğundan bunlar da yağma edildi ve ganimet olarak alındı. Fethedilen bu yerlere Selçuklu muhafız ve beyler yerleştirilmiştir ¹⁶⁵.

XXII) EYYÛBÎLER'İN II. DÖNEMİ

MELİK-ül KÂMİL (1218-1238). *Mısır-Suriye Eyyûbi hükümdârı.*

Urfa, Harran ve Siverek'in Anadolu Selçuklu hâkimiyetine geçmesinden dört ay sonra bu kentleri geri aldı; bütün Selçuklu beylerini esir edip zincire vurdu ve Mısır'a gönderdi. Hatta bazılarını çuvallar içine atıp sürükletti; çok büyük yağma ve tahriplere girişti. Halk da esir olmaktan ve öldürülmekten kurtulamadı. Kentte bulduğu eşrafı, savaşıyı ve sanatkârları develere bindirerek Mısır'a gönderdi. Bu yağma ve tahripten Urfa kalesi de nasibini almış olup yıktırılmıştır ¹⁶⁶.

MELİK-üs SALİH NECMEDDİN EYYÛB (1239-1249). *Mısır Eyyûbi sultanı.*

1237 Yılında henüz komutan iken, naib Şemseddin Sevâb'ın ölümü üzerine Diyarbakır, Harran, Urfa ve bölgenin birçok kentini ele geçirdi ¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Bkz. *İbn Bibi, El-Evâmir-ül Alâiyye fi'l Umûr-il Alâiyye (Selçuknâme)* I, terc. M.Öztürk, Kültür Bak.Yay. Ankara 1996, s. 443 vd.; Gregory Abul-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, II, Süryaniceden İngilizceye terc. Ernst A.W.Budge, Türkçeye terc. Ömer Rıza Doğrul, TTKYay. Ankara 1987, s. 534, 535; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 381,382; Sevim - Merçil, s. 466.

¹⁶⁶ Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 383; Abu'l Farac, II, s. 535; Hakkı Dursun Yıldız, "Anadolu Türk Tarihi ", AUA, cilt III, s. 584; Doğan Avcioğlu, *Türklerin Tarihi*, cilt V, İstanbul 1989, s.1987.

¹⁶⁷ M.C.Ş.Tekindağ, " Melik-üs Salih " maddesi, İA, cilt VII, s. 674.

EI-MELİK-ÜN NÂSİR SALÂHADDİN (1237-1260).
Haleb Eyyûbi hükümdârı.

1236-38 Yılları arasında Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus ile araları açılan Harezmliler, Mısır Eyyûbi hükümdârı el-Melik-üs Salih Necmeddin'in idâresine girmişlerdi. Necmeddin de Harran'ı Harezmliler'e ikta olarak vermişti. Ancak, Harezmliler kent halkına iyi davranmamışlar; kentte yağma ve çapulculuk yapmışlardır. Kent halkının şikayeti üzerine Haleb Eyyûbi hükümdarı Nasır Salâhaddin, 1241 yılı başlarında Harran'ı Harezmliler'in elinden alarak kendi hâkimiyetine geçirmiştir ¹⁶⁸.

I.NECMEDDİN GAZİ (1239-1260). *Mardin Artuklu hükümdârı.*

MELİK ŞEHÂBEDDİN GAZİ. *Eyyûbi meliki*

Necmeddin Gazi, 1242 yılında Meyyâfârîkîn (=Silvan)'de yerleşen Eyyûbiler'den Melik Şehâbeddin Gazi ile birleşerek Urfa, Harran ve Cezîre (=Cizre)'yi Haleb Eyyûbileri'nin elinden aldılar ¹⁶⁹.

XXIII) İLHANLILAR DÖNEMİ

BAYCU NOYAN. *İlhanlı (Moğol) Kafkasya valisi*

1245 Yılında Diyarbakır, Nusaybin ve Eyyûbiler'in elinde bulunan Urfa'yı istilâ etti ¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Bkz. Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 25.

¹⁶⁹ Bkz. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 182.

¹⁷⁰ Berthold Spuler, *İran Moğolları: İlhanlılar Devri, 1220-1350*, terc. C.Köprülü, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1987, s. 54.

HÜLÂGU HAN (1251-1265). *İlhanlı (Moğol) hükümdârı.*

Hülâgu, 1260 yılı başlarında 400.000 kişilik ordusuyla Suriye Seferi'ne giderken Urfa bölgesine geldi. Önce Harran'a karşı ordugâhını kurdu. Buranın ahalisi kenti barış içinde teslim ettikleri için ölümden kurtuldular. Ancak kaledekiler direninci, şiddetli bir saldırı başlatan Hülâgu, neticede kaleyi de ele geçirdi.

Moğollar, kentte tarihte benzeri görülmemiş bir tahribat yaparak taş üstünde taş bırakmadılar. Kentteki son putperest tapınağı da yıkılarak harabe edildi. Harran halkı Mardin'e ve civar memleketlere sürüldüler. Kent kapılarına duvar çektiler ve kenti ıssız bıraktılar.

Urfalılar kenti teslim ettikleri için kurtuldular. Elçi göndermeyen Suruc ahalisi, hayatlarına dokunulmayacağına dair söz istedikleri için hepsi de kılıçtan geçirildiler.

Daha sonra Halfeti ve Birecik'te Fırat üzerine köprüler bağlandı ve İlhanlı ordusu Fırat'ın batı yakasına geçtiler.

Moğollar, Birecik'i de işgâl edip katliam yaptıktan sonra Haleb'e doğru yola çıktılar ¹⁷¹.

BAYDAR. *İlhanlı (Moğol) komutanı.*

1260 Yılında Harran ve Cezîre (= Cizre) civarında topladığı askerleriyle Birecik üzerine yürümüş; kısa bir süre sonra Haleb'ten gelen yardım kuvvetlerini de hezimete uğratarak daha sonra Haleb'e ulaşmış ve orada katliâm yapmıştır ¹⁷².

¹⁷¹ Gregory Abul-Farac, II, s. 573, 574; Segal, *Edessa*, s. 255; Rice "Medieval Harran", s. 45; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu. Atilla / Cengiz Han / Timur*, terc. M.Reşat Uzmen, İstanbul 1980, s. 344.

¹⁷² Bkz. İsmail Yiğit, *Siyasi, Dini, Kültürel ve Sosyal İslam Tarihi*, cilt VII, İstanbul 1991, s. 45.

I. BAYBARS (1260-1277). *Mısır Bahri Memlûk sultanı.*

1265 Yılında Moğollar'ın Birecik kalesine saldırıları üzerine sefere çıktı. Sultan, henüz kente yaklaşmadan Moğollar kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler.

Sultan Baybars, 1271 yılında Moğollar'ı Harran'da ikinci kez yenerek müttefikleri olan Haçlılar'ı da bozguna uğrattı.

Moğollar, 1272 yılında Birecik'i tekrar kuşattılarsa da, Baybars'ın geldiğini duyarak kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardır. Bunlardan çoğu öldürülmüş, 200 kadarı da esir edilmiştir. Pek az miktarda kaçanlar da Suruc'a kadar kovalanmıştır ¹⁷³.

XXIV) MEMLÛKLER DÖNEMİ

ALÂEDDİN TAYBARS. *Memlûk komutanı.*

1272 Yılında Mısır Bahri Memlûk sultanı Baybars tarafından Haleb'e nâib tayin edildi. Alâeddin, kısa bir süre sonra Harran ve Urfa'yı Moğollar'ın elinden aldı ¹⁷⁴.

ABATAY. *İlhanlı (Moğol) komutanı.*

EMİR TAYŞİ. *İlhanlı (Moğol) Tümen komutanı*

Abatay, 1275/76 yılında yanında Emir Tayşi ve Selçuklu kuvvetleri ile Mu'inüddin Süleyman Pervâne olduğu halde Memlûkler'e ait Birecik'i kuşattılar, ancak bir şey elde edemeyerek geri çekildiler ¹⁷⁵.

¹⁷³ Kâzım Yaşar Koprıman, "Baybars I", maddesi, TDVİA, cilt V, İstanbul 1992, s. 222; Anonim, *Baybars Tarihi*, II, terc. Ş.Yaltkaya, TTKYay. İstanbul 1941, s. 18.

¹⁷⁴ Bkz. Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 28.

¹⁷⁵ Spuler, s. 564, 565; *Baybars Tarihi*, II, s. 58-60.

BEYSÂRÎ. *Memlûk komutanı.*

Ayntablı HÜSÂMÜDDİN. *Suriye ordusu komutanı.*

19 Mayıs 1280 tarihinde askerleriyle Halfeti üzerine yürüyen her iki komutan, kalenin teslim edilmemesi üzerine kentten Ermeni mahallelerini yağma ettiler. Beş gün boyunca süren yağma ve tahripten sonra bir şey elde edemeyen Mısırlılar sonunda çekilip gitmişlerdir ¹⁷⁶.

HALİL el-MELİK-ül EŞREF (1290-1293). *Mısır Bahri Memlûk sultanı.*

MELİK-ül MUZAFFER. *Hama valisi.*

Her iki devlet adamı, 1292 yılında Moğol hakimiyetinde bulunan Halfeti üzerine yürüdüler. 26 Mayıs Salı günü kale önüne gelerek 33 adet kuşatma makinesi kurdular. Şiddetli kuşatmalar sonucu kale 29 Haziran'da ele geçirilerek yağma ve tahrip edildi. Ermeni ve Moğollar'dan oluşan nüfusu büyük kayıp verdi ve 1.200 kişi esir alındı ¹⁷⁷.

XXV) TİMUR DEVLETİ DÖNEMİ

TİMUR (1369-1405). *Türk hükümdâr ve Timur Devleti'nin kurucusu.*

Suriye Seferi'ne giderken Ocak 1394'de Ceylanpınar'ı yağmalattı ¹⁷⁸.

Daha sonra Urfa üzerine yürüdü. Kale komutanı Güzel Nami, Timur'un ordusunun gelmekte olduğunu duyunca kaleyi bırakıp kaçtı; bir kısım ahali de peşinden

¹⁷⁶ Besim Darkot, "Rum-Kale" maddesi, İA, cilt IX, s. 779.

¹⁷⁷ Bkz. Yiğit, s. 65; Darkot, aynı yer; Gökçöl-Tunçdoğan, "Halil el-Melik-ül Eşref" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 311, 312.

¹⁷⁸ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, I, TTKYay. 2.baskı, Ankara 1984, s. 57.

gitti. Timur, bazı komutanları bunların peşine gönderdi; neticede kaçanların bir kısmı ele geçirildi.

Timur, ordusuyla burada 19 gün kaldı ve giderken de askerlerine kaleyi tahrip ettirdi ¹⁷⁹.

1401 Yılında Suriye'den dönüşünde Irak'a gitmek üzere Birecik'e geldi. Buranın valisi birçok hediyelerle huzura çıkararak itaatini ve bağlılığını sundu.

Timur ve askerleri Birecik ile Urfa arasında birkaç gün süren tarama avı yaptılar. Av sonunda birçok av hayvanı ve kuş ellerine geçti. Bu civarda bir müddet eğlendikten sonra Urfa'ya doğru yürüdüler.

Urfa valisi ve ileri gelenler, daha önce Timur'a ulaşarak itâatlerini ve kulluklarını sundular ¹⁸⁰.

XXVI) AKKOYUNLULAR DÖNEMİ

KARAYÖLÜK OSMAN BEY (?-1435). *Akkoyunlu hükümdârı.*

1401 Yılında Mardin'i ele geçirdikten sonra Ceylanpınar'da kışı geçiren Osman Bey, civardaki Süleymanî ve Zarkî Kürtleri'ne akınlar yaparak onların bazı kalelerini aldı ¹⁸¹.

1404 Yılında Oğuz boylarından olan Döğür Aşireti'nin elinde bulunan Urfa'yı alıp idâresini Yağmur Bey'e verdi ¹⁸². Karayölük Osman Bey, bir müddet sonra bilinmeyen bir sebepten dolayı Urfa'yı Yağmur Bey'den alarak yeğeni Nur Ali Bey 'e teslim etti.

Yağmur Bey, Karakoyunlular'ın yardımıyla Urfa'yı

¹⁷⁹ Nizâmüddin Şâmi, *Zafernâme*, terc. Necati Lugal, 2.baskı, TTKYay. Ankara 1987, s. 178.

¹⁸⁰ Nizâmüddin Şâmi, s. 284.

¹⁸¹ M. Halil Yınanç, " *Akkoyunlular* " maddesi, İA, cilt I, s. 257.

¹⁸² Honigmann, " *Urfa* ", aynı yer; Faruk Sümer, " *Döğür* " maddesi, TDVİA, cilt IX, s. 515.

geri almak istemişse de başarılı olamamıştır 183.

1408 Yılında bu kez Karakoyunlular'ın eline geçmiş olan Urfa'yı bir kez daha zaptetmiştir 184.

NUR ALİ BEY (?- ?). *Urfa valisi.*

Nur Ali Bey, 1404 yılında amcası Karayöyük Osman Bey tarafından Urfa valiliğine getirildi.

Valiliği döneminde muhtemelen Urfa'nın Bey Kapısı mahallesindeki Nur Ali Mescidi'ni yaptırmıştır 185.

EMİR CEKEM. *Memlûk komutanı.*

AKMUL. *Memlûkler'in Antep valisi.*

Emir Cekem, 1405'de Türkmenler'e karşı amansız bir mücâdeleye girişmiş; Dulkadirli'lerin üzerine yürümüştü.

Bir ara Memlûk sultanı el-Nasır Ferec'in Kahire'ye dönüşünden sonra kendisini Suriye'de sultan ilan etti. Ancak hâkimiyeti çok kısa sürdü.

Dulkadirli, Akkoyunlu ve Karakoyunlu beylerinin oluşturduğu üçlü ittifakla boy ölçüşmeye kalkan Memlûkler'in Türk düşmanı bu asi komutanı, yanındaki Akmul ile birlikte Urfa'da Akkoyunlu hükümdârı Karayöyük Osman Bey'i kuşattıkları sırada 25 Nisan 1407'de kentin surları dibinde öldürdüler 186.

183 Sümer, "Döğër ", aynı yer; "Karayöyük Osman Bey " maddesi, (müellifi yok), TA, cilt XXI, s. 322.

184 Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV.Yüzyılda İnan'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, terc.Tevfik Bıyıkhoğlu, TTKYay. Ankara 1992, s. 112; " Karayöyük Osman Bey ", aynı yer.

185 Bkz. "Urfa " maddesi, *Yurt Ansiklopedisi*, cilt X, İstanbul 1984, s. 7375.

186 Refet Yınanç, *Dulkadır Beyliğı*, TTKYay. Ankara 1989, s. 37.

EL-NASIR FEREC (1399 -1412). *Mısır Burci Memlûk sultanı.*

Eylül 1410' da Fırat üzerinden Halfeti'ye geçti. Buradaki naibi yakalayıp öldürerek yerine Togan el-Tavil'i tayin edip Haleb'e yöneldi 187.

EL-MÜEYYED ŞEYH el- MAHMÛDÎ (1412-1421). *Mısır Burci Memlûk sultanı.*

17 Ağustos 1417'de Haleb'e doğru yola çıkan sultan, Fırat üzerinden Halfeti'ye ulaştı. Orada geceleyip sabahleyin kalenin işlerini düzenledikten sonra yola çıktı. 21 Ağustos 1417'de Birecik'e ulaştı. Akşamleyin oraya indi ve geceyi orada geçirdikten sonra sabahleyin Haleb'e hareket etti 188.

CEMÂLÜDDİN KARA YUSUF (1389-1420). *Karakoyunlu hükümdârı.*

Cemâlüddin Kara Yusuf, 19 Eylül 1418'de Memlûkler'e ait Anteb'i yağmaladıktan sonra Birecik üzerine yürüdü.

Ordusunun büyük bir kısmı Fırat'ın öte yakasına geçti. Kendisi de 20 Eylül'de Fırat'ı geçerek Birecik'in bostanlarına indi ve kenti kuşattı. İki günlük kuşatmadan sonra kente girdi, yağma ve talan yaparak çarşıları yaktı.

Ülkesine doğru giderken Birecik'e bağlı yerleri de yağmalayıp ateşe verdi 189.

187 Kâzım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi. (Sultan Şeyh el-Mahmûdi 1412-1421 Devri)* Kültür Bak.Yay. Ankara 1989, s. 89.

188 Koprıman, a.g.e., s. 159.

189 Sümer, *Kara Koyunlular*, I, s.100; İsmail Bostan, "Birecik " maddesi, TDVIA, cilt VI, s. 187.

XXVII) MEMLÛKLER'İN II.DÖNEMİ

EMİR TANRIVERMİŞ. *Memlûk komutanı.*

1429 Yılında askerleriyle Urfa'ya saldırarak kenti yağma ve tahrip ettikten sonra buranın hâkimi Karayölük Osman Bey'in oğlu Habil'i de esir edip Kahire'ye götürmüştür ¹⁹⁰.

EL-MELİK-ül EŞREF SEYFEDDİN İNAL (1453-1461). *Burci Memlûk sultanı.*

Sultan olmadan önce Memlûk ordusu ile Urfa ve Diyarbakır seferlerine katıldı. İnal, iki yıllığına (1429-1431) Urfa nâipliğinde de bulunmuştur ¹⁹¹.

XXVIII) AKKOYUNLULAR'IN II. DÖNEMİ

UZUN HASAN BEY (1453 - 1478). *Akkoyunlu hükümdârı.*

1454 Yılında Urfa'da bulunan kardeşlerini yenerek kenti ele geçirdi. 1473 Yılında bu kez Memlûkler'in elinde bulunan Birecik üzerine saldırdı, ancak bunda başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Fırat, Akkoyunlular ile Memlûk devleti arasında bir sınır olarak kaldı ¹⁹².

Uzun Hasan Bey, 1460 yılında Urfa kalesinde bazı onarımlar yaptırmıştır ¹⁹³.

¹⁹⁰ Bkz. Honigmann, "Urfa", aynı yer.

¹⁹¹ Gökçöl-Tunçdoğan, "nal" maddesi, GÜKS, I, s. 356; Yiğit, s. 117; M.Sobernheim, "İnal" maddesi, İA, cilt V /II, s. 989

¹⁹² Bkz. Hinz, s. 41.

¹⁹³ Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa Kitabeleri*, Ş.Urfa 1986, s. 59.

EMİR CANIM. *Şam valisi.*

Haziran 1462'de Uzun Hasan Bey, Emir Canım'a oğlu komutasında yardımcı Türkmen askerleri vermiş ve bunlar Birecik'e kadar ilerlemişlerse de, pek başarılı olamamışlardır. Şam valisi Emir Canım, 22 Aralık 1463'de Urfa'da ölmüştür ¹⁹⁴.

ŞEHSUVAR BEY. (1466-1472). *Dûlkadir Beyi.*

Yaklaşık 1467 yılında Memlûkler'in elinde bulunan Besni, Gerger ile birlikte Birecik ve Halfeti kentlerini ele geçirdi. Ancak Memlûk tahtına geçen Sultan Kayıtbay'ın beş yıllık faaliyetleri sonucu, 1472 yılında Kahire'de idam edildi ¹⁹⁵.

EMİR YEŞBEK-ÜD DEVÂDÂR. *Memlûk komutanı.*

Aralık 1472'de Mısır sultanı tarafından Akkoyunlularca kuşatılmış olan Birecik'e gönderildi. Emir Yeşbek'in komutasında 40.000'e yakın asker bulunuyordu. Uzun Hasan kuşatma işini iki oğluna bırakmıştı. Akkoyunlu askerleri bu büyük kuvvetler karşısında dayanamayarak 9 Nisan 1473 'de Fırat boyuna çekildiler. Bu kuşatma esnasında Birecik büyük ölçüde tahrib edilmiştir ¹⁹⁶.

Emir Yeşbek, Kasım 1480'de bu kez kendi ordusu ve Ramazanoğlu'nun yardımı ile giriştiği Urfa kuşatmasında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in oğlu Yakub Bey'in kuvvetleri tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldı ¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Hinz, s. 121.

¹⁹⁵ Refet Yınanç, " *Dulkadiroğulları* " maddesi, TDVİA , cilt IX, s.555.

¹⁹⁶ Bkz. Hinz, s. 122, 123.

¹⁹⁷ R.Yınanç, *Dulkadır Beyliği*, s. 78.

EL-MELİK EŞREF KAYITBAY (1408-1495). *Mısır Burci Memlûk sultanı.*

1477 Yılı ilkbaharında Halfeti'ye kadar bir teftiş gezisine çıktı¹⁹⁸.

1482 Yılında Birecik'e gelerek kentin bazı kalelerini ve sokaklarını yeniden düzenleyip tamir ettirmiştir¹⁹⁹.

XXIX) DÛLKADIR BEYLİĞİ DÖNEMİ

ALÂÜDDEVLE BOZKURT BEY (1472-1515).
Dulkadir Beyi.

ŞAHRUH. *Alâüddeve Bey'in oğlu ve komutanı.*

Şahruh, 1504 yılında Mardin'i kuşatıyordu; kısa bir süre sonra kent ele geçirildi. Bu sırada Dûlkadir kuvvetlerinin bir kısmı da Urfa'yı kuşatıyordu. Şahruh kuşatmacıları takviye için oraya doğru yöneldi. Ordusunun öncü birlikleri komutanı Yunus, yolda Urfa halkına yardıma gitmekte olan Mevsilli Türkmenleri'nden Halil Sofioğlu Yusuf Bey ile karışlaştı ve onu mağlub etti. Alâüddeve Bey'in oğlu Ahmed, Birecik'e doğru kaçan Yusuf Bey'i amansız bir şekilde takib ederek onu Haleb'e kaçırttı. Şahruh, Urfa önlerine varmadan önce babasına ele geçirdiği yerlere dair bir fetihname yolladı.

Dûlkadirlilerin bu seferi, Urfa'nın ele geçirilmesiyle son bulacak, ancak elde edilen sonuç kalıcı olmayacaktır²⁰⁰.

1509 Yılında Şah İsmail'in bölgeden uzaklaşmasını fırsat bilen Alâüddeve Bey, Urfa'ya karşı saldırıya geçti.

¹⁹⁸ Bkz. Darkot, "Rum-Kale", s. 780; Sobernheim, "Kayıtbay" maddesi, İA, cilt VI, s.463.

¹⁹⁹ Bostan, "Birecik", s. 188; M.Streck, "Birecik" maddesi, İA, cilt II, s. 631; "Kayıtbay" maddesi, TA, cilt XXI, (müellifi yok) s. 432.

²⁰⁰ Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 92.

Alâüddevle Bey, bir süre Urfa'da kalmıştır 201.

XXX) SAFEVİLER DÖNEMİ

SULTAN MURAD (1501-1514). *Akkoyunlu hükümdârı.*

Sultan Murad, Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'e sığınmış ve onun verdiği kuvvetle 1514 yılında Diyarbakır'ı zapta teşebbüs etmiş; ancak Şah İsmail'in Urfa valisi olan Ece Sultan Kaçar, Sultan Murad'ın 7.000 kişilik ordusunu bozmuş ve bu suretle muvaffak olamayan Sultan Murad, çarpışma esnasında öldürülmüş ve başı Şah İsmail'e gönderilmiştir 202.

Ece Sultan Kaçar, Sultan Murad'ı yenip öldürdüğünden dolayı Şah İsmail tarafından "*Kudurmuş Sultan* " lakabını almıştır.

XXXI) OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN (1520-1566). *Osmanlı pâdişahı.*

İrâkeyn Seferi'nden (1533-1536) dönerken ordusuyla 17-18 Kasım 1535 tarihlerinde iki gün Urfa'da ikâmet etmiştir 203.

Urfa ile Birecik arasında yine ordusuyla kışlamış ve daha sonra Haleb'e giderken ikinci kez Birecik'ten geçmiştir 204 .

201 Yınanç, a.g.e, s. 94.

202 İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu ve Kara-koyunlu Devletleri*, TTKYay. Ankara 1988, s. 197; M.H.Yınanç, "*Akkoyunlular* " s. 262.

203 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt IV, İstanbul 1977, s. 132.

204 Bkz. Bostan, "*Birecik* " , s. 188.

HALHALLI BEHRAM PAŞA (?- 1564). *Urfa Sancak beyi.*

Urfa'da görev yaptığı süre içinde, 1562 yılında Dabbakhane Camii'ni ve 1563 yılında ise, Gümrük Hanı'nı yaptırmıştır ²⁰⁵.

SİNANPAŞAZÂDE MEHMED PAŞA. *Osmanlı veziri.*

1599 Yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan ve Urfa kalesini ele geçirerek oraya kapanan Bölükbaşı Karayazıcı Abdülhâlim Bey'i ele geçirmek üzere Urfa önlerine geldi ²⁰⁶.

Bu arada, daha önce ayaklanmış olan eski Beylerbeyi Budakoğlu Hüseyin Paşa da Karayazıcı'nın yanına gelmişti ²⁰⁷.

Karayazıcı, Hüseyin Paşa'ya şöyle der: "*Paşa kardeş senin için gaddar ve zalim derler, biz ise bu kaleye başımız kaygısından kapandık, kastımız yakıp yıkmak, zulüm ve dünya malı değildir.*" Ancak, Hüseyin Paşa rahat durmayıp adamlarını Karayazıcı'nın bayrağı altındaki leventler arasına soktu, nifâk ve fesât çıkararak: "*Karayazıcı kendine bir makam alma davasındadır, pâdişahdan sancak alınca hepinizi yalın ayak baş açık ortada bırakır; o paşa olur, asîlik sizde kalır, sizleri de Osmanlı gelir asar, kiminizi kazığa vurur, kiminizi çengele atar; siz bizim paşaya yar olursanız kısa zamanda her biriniz tüyünüzü düzer, köle iken bey olursunuz*" demeye başladılar.

Bu fesât Abdülhâlim Bey'e ulaşınca Budakoğlu Hüseyin Paşa'yı hapsetti. Mehmet Paşa Urfa önüne

²⁰⁵ Karakaş, *Şanlıurfa Kitabeleri*, s. 17, 68.

²⁰⁶ Bkz. Mehmet Akdağ, " *Karayazıcı* " maddesi, İA, cilt VI, s. 34; Reşat Ekrem Koçu, *Dağ Padişahları, (Tarihimizdeki Büyük Şekâvet ve İsyânlar)*, İstanbul 1962, s. 12.

²⁰⁷ Bkz. Koçu, s. 13.

geldiğinde Budakoğlu kalede bir burçda hapis idi. Beş on kişiden başka kimse onun yerini bilmezdi.

Mehmed Paşa ile savaşa başlayan Karayazıcı'nın kurşunları tükendi ve bunun üzerine bakır ve gümüş kuruşlar eritildi ve fındık kurşun döktürüldü. Bir gün, Mehmed Paşa'nın beyaz bayraklı elçileri Karayazıcı'nın huzuruna çıkarlar ve karşılıklı olarak anlaşırlar. Buna göre Amasya sancağı Karayazıcı'ya verilecek ve Hüseyin Paşa da Mehmed Paşa'ya teslim edilecekti.

Hüseyin Paşa soyuldu, bir iç donu ve gömlekle kale bedeninden aşıya bir iple sarkıtılıp serdara teslim edildi. Karayazıcı da Amasya sancağının menşurunu aldı, yanındaki sarıca ve sekbân leventlerle kapandığı Urfa'dan çıkıp Amasya yolunu tuttu.

İstanbul'a gönderilen Hüseyin Paşa, birçok işkencelerden sonra çengelle atıldı ve çengelde öldü ²⁰⁸.

SULTAN IV. MURÂD HAN (1623 -1640). *Osmanlı Pâdişahı.*

1638 'de Bağdad Seferi'ne giderken ordusu 21 Ağustos'ta Birecik'te Fırat'ı 40 parça gemiden oluşturulmuş bir köprüden (tomboz) geçti. Kendisi de nehri ayrıca özel bir kayıkla geçti.

Birecik'te Cebecibaşı ikisi 20 ve üçü 18 okkalık gülle atan beş büyük top döktürdü ²⁰⁹.

Urfa'da, tütün yasağına uymayan 14 kişi padişahın emriyle idam edildi ²¹⁰.

Balıklığöl'ü de ziyâret eden padişah, hatıra olmak üzere iki adet balık yakalatıp kulaklarına altın küpe

²⁰⁸ Bkz. Koçu, s. 13, 14.

²⁰⁹ Bkz. Joseph Baron von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, cilt IX, terc.M.Ata, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s. 237.

²¹⁰ Hammer'de 10 kişi, bkz, a.g.e., aynı yer.

geçirmiştir ²¹¹. Kentte kaldığı süre içinde Şâzeli şeyhi Ali Dede'ye misafir olmuştur.(Şeyh Ali Dede bugün Balıklıgöl'ün güneydoğusundaki türbede gömülüdür). Şeyh Ali Dede'nin kendisine büyük bir misafirperverlik göstermesinden çok memnun kalan pâdişah şeyh hazretlerine hediyeler sunmuştur ²¹².

ALİ PAŞA (16.- ?). *Rakka-Urfa Mutasarrıfı.*

1684 yılında Ulucamiî'nin batı kapısı ile duvarını ve Urfa'nın güneyindeki Şeyh Mes'ud hazretlerinin türbesini de tamir ettirmiştir ²¹³.

KADIZÂDE HÜSEYİN PAŞA (?-1695). *Rakka-Urfa Mutasarrıfı.*

1694 Yılında Sumeydanı Mahallesi'ndeki Kadioğlu Camiî'ni yaptırmıştır ²¹⁴.

RIZVÂN AHMED PAŞA (1728-1745). *Rakka-Urfa valisi.*

1736 Yılında Balıklıgöl'ün kuzey bitişiğindeki Rızvâniye Camiî'ni yaptırmıştır ²¹⁵.

²¹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, III, sadeleştirenler: Tefvik Temelkuran-Necati Aktaş, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, s.122; H.Sahillioğlu, *Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi Menzilmâmesi*, Bağdad Seferi Harp Jurnalı, Belgeler. 1975, II, sayı 3-4, s. 21.

²¹² Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Kültür Bak.Yay. Ankara 1995, s. 156.

²¹³ Karakaş, *Şanlıurfa Kitabeleri*, s. 6, 81, 82.

²¹⁴ Bkz. A.Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Camileri*, Şurkav Yay. Ankara 1993, s. 27, 28.

²¹⁵ Karakaş, *Şanlıurfa Kitabeleri*, s. 19.

ARAPKİRLİ YUSUF PAŞA (17..- .). *Rakka-Urfa Mutasarrıfı*.

1703 Yılında Sarayönü civarındaki Vezir Hamamı'nı yaptırmıştır. 1709 Yılında da, yine aynı civardaki Yusuf Paşa Camii'ni yaptırmıştır ²¹⁶.

BAHRİ PAŞA (184... - ?). *Rakka-Urfa Mutasarrıfı*.

Kadıoğlu Camii minaresinin kuzeyinde bulunan kitabeye göre; 1844 yılında adı geçen minare, Bahri Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir ²¹⁷.

A) MİLLÎ MÜCÂDELE DÖNEMİ

NUSRET BEY (30 Ekim 1915-7 Haziran 1919). *Urfa Mutasarrıfı*.

Atatürk tarafından Urfa Bağımsız Mutasarrıflığı'na getirildi. İngiliz işgâli esnasında, İngiliz işgâl komutanına verdiği cevapla meşhur olmuştur. Dört yıla yakın görev süresince Urfalılar'ın gönlüne taht kurmuştur. İngilizler'e yüz vermediğinden dolayı dönemin Dahiliye Nezâreti emriyle, tehcir ile ilişkisi olduğu iddiasıyla İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.

7 Haziran 1919 tarihinde Urfa'dan ayrılırken bütün ahali kendisini uğurlamaya çıkmışlardır ²¹⁸

²¹⁶ Karakaş, a.g.e., s. 32; A.Cihat Kürkcüoğlu, *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Kültür Bak.Yay., Ankara 1993, s. 58.

²¹⁷ Karakaş, a.g.e., s. 41.

²¹⁸ Müslüm Akalın, *Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrud Mustafa Paşa Divan-ı Harbi'ndeki Savunması*, Şurkav Yay. Şanlıurfa 1992, s. 10-15. Nusret Bey'in, İstanbul'da 5.08.1920 tarihinde asılsıl suçlamalarla idamına karar verilmesi ve asılarak şehit edilmesine kadar geçen hadiseler hakkında geniş bilgi için Akalın'ın adı geçen eserine bakınız.

Binbaşı ALİ RIZA (TÜRKSOY) BEY. (Ağustos 1918-26 Kasım 1919). *Urfa Jandarma Tabur Komutanı.*

Suriye'de Havran Jandarma komutanı iken, 1918 yılı Ağustos ayında terfi ederek Urfa'ya atandı. İngiliz ve Fransız işgâlleri esnasında Jandarma komutanı idi. Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda öncü çalışmalar yaptı. Belediye başkanı Hacı Mustafa Hacıkâmioloğlu yardımıyla cemiyeti kurdu.

Harran aşiretlerini örgütlemeye çalışması nedeniyle Fransızlarca sorguya çekilip tutuklandı ise de, bir yolunu bulup Siverek'e kaçtı.

Daha sonra Diyarbakır Jandarma Komutanlığına atandı.

Şubat 1921'de Anteb'in düşman eline geçmesiyle Urfa'da uyanan telaş ve heyecan üzerine Urfa Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti reisi Hacı Mustafa ve cemiyet üyelerinin Elcezire Cephe Komutanlığı'na çektikleri telgrafla Urfa'da komutayı yüklenmesi için görevlendirilmesi istendi. Urfa'ya yeniden gelip gerekli hazırlıkları yaptı ve üç ay kadar kalıp geri döndü ²¹⁹.

Üsteğmen ADİL HULUSİ EFENDİ. *Urfa Jandarma Komutanı mülhakı.*

Urfa'da Jandarma Komutanı mülhakı iken Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti'ne katıldı.

Binbaşı Ali Rıza Bey'in başkanı olduğu " Onikiler " olarak bilinen kurulun üyesi idi. Jandarma Tabur Komutanı Ali Rıza Bey'in firarından sonra cemiyetin bütün yazışmalarını kendisi yönetmiştir ²²⁰.

²¹⁹ Bkz..Müslüm Akalın, "Kurtuluş Savaşında Komutanlar", *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu* 72.Yıl, 11 Nisan 1992, Ş.Urfa Belediyesi Kültür ve Eğit. Müd. Yay. Ş.Urfa 1992, s. 41.

²²⁰ Bkz. Akalın, " Kurtuluş Savaşında Komutanlar ", s. 42.

Yüzbaşı ALİ SAİP (URSAVAŞ). (29 Aralık 1919-27 Nisan 1920). *Urfa Jandarma Tabur Komutanı.*

29 Aralık 1919'da Urfa'ya geldi ve Binbaşı Ali Rıza Bey'den boşalan Jandarma Tabur Komutanlığı görevini devraldı.

Kendisini bir kahraman olarak göstermek edasıyla o sırada Urfa'da görev yapan bazı yüksek dereceli kişilerle görüştü ve " *Urfa'da milli bir teşkilat kurmak ve bir ayaklanma hazırlamak için görevlendirildim* " diyerek fikrini açıkladı 221. Oysa bu sıralarda kurulmuş olan bir Müdafaâ-i Hukuk Cemiyeti zaten vardı. Kendisi de daha sonra bu cemiyetin başkanlığına getirilmiştir 222.

Yüzbaşı Ali Saip Bey, Urfa civarında daha etkili bir teşkilatlanmayı oluşturmuş ve millî ayaklanma hazırlıklarını başlatmıştır. Ancak, ayaklanma başlamadan önce, gizli faaliyetlerinden dolayı Fransızlar tarafından tehdit edilmiş ve durumu kentin dışında idâre etmek üzere 15 Ocak 1920'de Urfa'dan ayrılarak Siverek'e gitmiştir 223.

Daha sonra Viranşehir'e ve oradan da tekrar Urfa'ya gelen Ali Saip Bey, savaş esnasında etkin faaliyetlerde bulunmuştur.

TBMM için yapılan seçimlerde en fazla oyu alarak Urfa milletvekili seçilmiştir.

O, ancak savaş bittikten sonra 27 Nisan 1920'de Ankara'ya gitmek üzere Urfa'dan ayrılmıştır 224.

221 İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi, Urfa* (30 Ekim 1918 -11 Temmuz 1920) Kültür Bak. Yay. Ankara 1992, s. 168.

222 Bkz. Özçelik, s. 170.

223 Bkz. Özçelik, s. 174, 182 vd.

224 Bkz. Özçelik, s. 260; Akalın, "Kurtuluş Savaşında Komutanlar ", s. 40. Ali Saip URSAVAŞ, 1., 3., 4. ve 5. Dönem TBMM Urfa Milletvekilliği de yapmıştır.

General ALİ İHSAN (SABİS) PAŞA. 6. Ordu Komutanı.

Mondros Mütârekenâmesi'nden sonra Anadolu'nun her kentinde Müdâfâ-i Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilatları kurmak için valilere ve mutasarrıflara tavsiyelerde bulunmuştur.

Bu hususta inceleme yapmak, teşvik ve yardımlarda bulunmak amacıyla, 10 Ocak 1919'da Urfa'ya geldi. Burada mutasarrıf Nusret Bey ve kentin ileri gelenleriyle görüştü ²²⁵

Binbaşı BEDDY ²²⁶. İngiliz İşgâl Komutanı.

24 Mart 1919 günü öğlen vakti tahminen 650 ²²⁷ kişilik piyâde birliği ile katırlarda taşınan 4 piyâde topu, 8 ağır makinalı tüfek, 40 kadar katırla çekilen mühimmat ve teçhizatla Akçakale yönünden Urfa'ya girdi. Kentin doğusunda bulunan Beykapısı önüne gelerek mola verdi. Binbaşı, burada bulunan Mahmudoğlu Kulesi'ni kiralamak ister. Kulede bulunan Mahmudoğlu Mustafa Ağa'yı çağırarak kuleyi kiralamak için ne kadar para gerekirse vereceğini söyler ve altınları ağanın önüne fırlatır. Ancak Mustafa Ağa, parayla değişecek birşeyi olmadığını bildirir ve küfürler savurarak kuleye girer.

İşgâl komutanı, buradan mutasarrıflığa gider ve haksız yere mutasarrıf Nusret Bey'e hakaret ederek neden kendilerini karşılamadığını sorar. Nusret Bey de,

²²⁵ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, cilt V, İstanbul 1951, s. 9.

²²⁶ Bkz. *Şanlıurfa Büyük Şehir Gazetesi*, Şanlıurfa Belediyesi Ya-yınları, Nisan 1997, Sayı: 4, s. 3'de savaş gazisi Ahmet Mesçi (1897-1994) ile 1994 yılında yapılan bir röportajda merhum, İngiliz işgâl komutanını Binbaşı Beddy olarak vermiştir. İşgâl sırasında Urfa'da Jandarma komutanlığı yapan Binbaşı Ali Rıza Bey'e göre bu işgâl komutanı Yarbay Vujisi (?)'dir. Bkz. Ali Rıza, *Ahfâda Yadigâr, Urfa Mücâhadesi*, yay.haz. M.Akalın, Ş.Urfa 1995, s. 8.

²²⁷ Bkz. Özçelik, s. 55'de 400 ve 200 olarak iki farklı rakam verilmiştir.

haksız yere Urfa'yı işgâl ettiklerinden dolayı karşılamadıklarını; misafir olarak gelmiş olsalardı eğer, o zaman karşılayabileceklerini söyler.

Binbaşı Beddy, yanındaki askerlerle kentteki sağlam yapılardan olan Gureba Hastanesi'ni ve Mahmud Nedim Konağı'nı zorla boşaltarak buralara yerleşir ²²⁸.

Binbaşı HÜSEYİN NURİ BEY. (?- 1 Nisan 1919).
Urfa I.Süvari Alay komutanı.

24 Mart 1919'da İngilizler'in Urfa'yı işgâl esnasında, işgâl komutanına durumu protesto eden bir mektup yazmıştır. Daha sonra İngiliz İşgâl Kuvvetleri komutanı tarafından Urfa'yı terketmesi istenmiş; Binbaşı Hüseyin Nuri Bey istemiyerek de olsa Urfa'yı terketmek zorunda kalmıştır ²²⁹.

Yüzbaşı SABRİ EFENDİ (1919). *Urfa Jandarma Taburu subayı.*

Suruç kazası Bölük komutanı iken 1919 yılında Arappınar istasyonunu işgâl eden İngilizler'in teşvikiyle eşkıyalığı takip ve talimat almak üzere Tabur merkezine gelen Yüzbaşı Sabri Efendi, bölüğe dönerken Sarımağara yanında yapılan mücadelede yaralanmış ve tedavi için Anteb'e götürülmüştür. Daha sora iyileşerek Urfa'daki görevinin başına gelmişse de, o sırada Fransızlar'la çatışma başladığından Urfa'da Ali Saip Bey'e katılarak onun verdiği 100 jandarma eriyle Suruç'tan Urfa'ya gelmekte olan Fransız yardım birliğini Şebeke ve Koçviran sırtlarında karşılayarak Kuvayı Milliye ile birlikte çekilmeye zorlamıştır.

Jandarma Tabur komutanı Ali Saip Bey'in milletvekili seçilmesi üzerine, Tabur Komutanlığı ²²⁸ Bkz. *Şanlıurfa Büyük Şehir Gazetesi*, aynı yer; Ali Rıza, s. 14; Özçelik, s. 56, 57.

²²⁹ Özçelik, s. 55, 59.

vekilliği de yapmıştır ²³⁰.

General EYS. *İngiliz subayı.*

İngilizler, diğer aşiretlerle ilgilenmekle birlikte bölgenin en etkin aşireti kabul ettikleri Millî Aşireti'ne özel bir önem veriyorlardı. General Eys, İngiliz işgâli esnasında Viranşehir'deki Millî Aşireti'ni elde etmek amacıyla, Halep'ten Viranşehir'e geldi. Milli Aşireti reisi Mahmut Bey'i davet etti; ancak Mahmut Bey buna iltifat etmeyerek kendi adamlarını göndermiştir. Böylece İngilizler'in bu oyunu tutmamıştır ²³¹.

Binbaşı E. W. C. NOEL. *İngiliz Ajanı.*

Arapça'yı birkaç şivesiyle birlikte çok iyi bilen binbaşı, Urfa'nın İngilizler tarafından işgâl edilmesi üzerine İngiliz devleti tarafından ajan olarak görevlendirilerek Urfa'ya gönderilmiştir.

Binbaşı Noel, Millî Aşireti'ni ve liderlerini elde etmek için Urfa'da ve Viranşehir'de onlarla görüşmüş; ancak Millî Aşireti reisi Mahmut Bey bu tuzığa düşmemiştir. Bölücülük faaliyetlerinde başarılı olamayan Binbaşı Noel, bölgeyi terketmek zorunda kalmıştır ²³².

Binbaşı C .L .WOOLLEY. *İngiliz Gizli Servisi'nin Ortadoğu'daki görevli ajanı.*

Binbaşı Woolley, binbaşı Noel gibi, 11-18 Mayıs arasında Urfa ve Viranşehir'de bölücülük faaliyetlerinde bulunmuştur. Woolley, yeteri kadar jandarma koruması

²³⁰ Özçelik, s. 82 vd.

²³¹ Bkz. Ali Rıza, s. 9.

²³² M.Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyâseti ve Binbaşı E.W.C.Noel'in Faaliyetleri (1919)* Kültür Bak.Yay. Ankara 1992, s. 100; Özçelik, s. 66, 67.

altında Viranşehir'e giderek Mahmut Bey'le görüştü ve ona 4.000 İngiliz lirası vereceğini bildirdi. Mahmut Bey, bu teklife sinirlenerek binbaşıya, kendisinin paraya ihtiyacı olmadığını ve belki kendileri yabancı yerde olduklarından, eğer ihtiyaçları varsa hükümet adına Millî Aşireti'nin para verebileceğini bildirdi.

Amacına ulaşamayan binbaşı, o bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır ²³³.

Yarbay KILLING. İngiliz ajanı.

Ocak 1919'da geceleyin otomobili ile gizlice Urfa civarındaki köylere giderek burada Ermeni kadın ve çocukları aramağa başlamış ve civarda kışkırtıcılık yapmıştır.

Kısa sürede Urfa'da bulunan 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa tarafından göz altına alınmış ve iki günlük bir tutuklamadan sonra serbest bırakılmıştır ²³⁴.

Binbaşı HAUGER (Uje). Fransız İşgâl Kuvvetleri komutanı .

Urfa, 30 Ekim 1919'da İngilizler tarafından Fransızlar'a bırakılmış ve kentte Fransız işgâli başlamıştı. Binbaşı Hauger, kentte daha rahat davranabilmesi için 25 Kasım 1919'da Urfa'nın Jandarma Tabur komutanı Ali Rıza Bey'i görevden uzaklaştırdı.

Fransızlar, Urfa'da 5 ay 10 gün süren işgâlleri sonucunda Kuvâyı Millîye'nin saldırısı üzerine kenti terketmeyi kabul ettiler ²³⁵.

Binbaşı Hauger, Şebeke Boğazı'nda yapılan çarpışmada diğer subay ve askerlerle birlikte hayatını

²³³ Bkz. Ali Rıza, s. 9; Özçelik, s. 68; Öke, Noel'in Faaliyetleri, s. 58.

²³⁴ Özçelik, s. 45.

²³⁵ Özçelik, s. 271.

kaybetmiştir ²³⁶.

Yüzbaşı SAJOURS (Saju). *Fransız Siyâsi Komiseri ve Urfa Sancağı Askeri valisi.*

300 Fransız askeriyle kente giren yüzbaşı Sajous, kentteki bütün giriş ve çıkışları kontrol altına aldırdı ve birçok yere nöbetçiler dikti. Kentte herşeye el konuldu. İşgâl sonucundaki 11 Nisan 1920 sabahı, Urfa'yı terkederken, Şebeke Boğazı çarpışmasında yanındaki subay ve askerleriyle birlikte öldürülerek başı kente getirilmiştir ²³⁷.

Yüzbaşı ADRIEN LAMBERT. *Urfa Sancağı Askeri Vali Yardımcısı.*

Yüzbaşı Sajous'nun maiyetinde çalışan Adrien Lambert, bu görevi ile birlikte civarlara gönderilen resmi yazıları da yazıyordu.

11 Nisan 1920'de Şebeke Boğazı'ndaki çarpışma esnasında hayatını kaybetmiştir ²³⁸.

Albay CAPITREL. *Cerablus Askeri valisi.*

31 Aralık 1919'da Urfa'yı teftişe geldi. Urfalılar'dan bir heyet albayın yanına giderek Fransızlar'ı şikâyet ettiler. Albay, bunun üzerine her iki tarafı uzlaştırıcı konuşmalar yaparak heyeti geri göndermiştir ²³⁹.

Albay NORMAND. *Fransız subayı.*

²³⁶ Özçelik, s. 277, 276; Müslüm Akalın, *Millî Mücâdele'de Urfa , Anılar-Belgeler*, Urfa 1985, s. 136, 138.

²³⁷ Özçelik, s. 81, 83, 276; Akalın, *Millî Mücâdele'de Urfa , s. 136.*

²³⁸ Bkz. Özfırat, aynı yer.

²³⁹ Bkz. Akalın, *Millî Mücâdele'de Urfa , s. 51.*

Albay Normand, 9 Ocak 1920'de işgâl edilmiş yerlerin durumunu gözlemek ve bu bölgedeki yöneticilerle iyi ilişkiler kurmak üzere Urfa'ya geldi.

14 Ocak'da Urfa Fransız İşgâl Komutanlığınca, Albay Normand şerefine bir çay ziyâfeti verildi ²⁴⁰.

Normand, Fransız işgâlinde bulunan bölgede Fransız sempatizanlığını yaymak ve siyasi Kürtçülük propagandası yapmak istiyordu. Bu uğurda çok miktarda altını da gözden çıkarmıştı. Ancak Urfa'da umduğunu bulamayan Normand, şansını Siverek' te denemek istedi. Burada da başarılı olamayan Normand, Diyarbakır'a gitmek istemiş, fakat bu gidiş aşiretlerce engellenmiştir. Bu durumda Albay Normand'ın tekrar Urfa'ya dönmekten başka çaresi kalmamıştır ²⁴¹.

Daha sonra Anteb'e giden Albay Normand, 10 Mart 1920' de Urfa'da kuşatılmış bulunan Fransız birliğine yardım kuvvetleriyle birlikte Akçakale civarına gelecek, ancak Aneze Aşireti reisi Haçım'ın kuvvetleriyle çatışmaya girdikten sonra fikrinden cayıp geri dönmek zorunda kalacaktır ²⁴².

Yüzbaşı PERRAULT (Pöro). *Fransız subayı.*
Üsteğmen DELOIR (Döluva). *Fransız subayı.*
Teğmen FRANGUE (Frang). *Fransız subayı.*
Astsubay JOIYEUX (Juvayö). *Fransız astsubayı*

Yüzbaşı Sajous'nun maiyetinde görev yapan bu subaylar da diğer subaylar gibi, 11 Nisan 1920'deki Şebeke Boğazı çarpışmasında vurularak hayatlarını

²⁴⁰ Bkz. Özçelik, s. 90; Müslüm Akalın, "Fransız Albayı Normand Urfa'da ", *Kurtuluşumuz* 65.Yıl, 11 Nisan 1985, Ş.Urfa Belediyesi Yay. Ş.Urfa 1985, s. 29.

²⁴¹ Bkz.Akalın, a.g.m., s. 30,31.

²⁴² Akalın, a.g.m., s. 32.

kaybetmişlerdir ²⁴³.

Pehlivanzâde Binbaşı NURİ BEY. *Urfa Kuvayı Milliye Komutanı.*

Binbaşı Nuri Bey, Mart 1920'de ²⁴⁴ Fransız kuşatması esnasında Urfa Kuvayı Milliye Komutanlığına getirildi.

11 Nisan 1920 tarihinden sonra, yanındaki kuvvetlerle geri dönmek isteyen bir miktar Fransız kuvvetini Suruç'da karşılayıp perişan ederek geri çekilmeye zorlamıştır ²⁴⁵.

²⁴³ Bkz. Özçelik, aynı yer; Akalın, *Millî Mücâdele'de Urfa*, s. 139.

²⁴⁴ Özçelik'e göre, 7 Nisan 1920, bkz. a.g.e., s. 260.

²⁴⁵ Bkz. Ali Rıza, s. 60.

E K L E R

EK 1-EDESSA KRALLIĞI DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR URFA BÖLGESİ VALİ VE YÖNETİCİLERİ.

I) EDESSA KRALLARI (M.Ö.132-M.S.244) DÖNEMİ 246

	<u>Saltanatı</u>	<u>Süresi</u>
1- ARYU	(M.Ö.132-127)	[5 yıl]
2- 'ABDO bar MAZ'UR	(127-120)	[7 yıl]
3- FRADAŞT bar GEBAR'U	(120-115)	[5 yıl]
4- I.BEKRU bar FRADAŞT	(115-112)	[3 yıl]
5- II.BEKRU bar BEKRU	(112-94)	[17 yıl]
6- II.BEKRU ve I.MA'NU	(94)	[4 ay]
7- II.BEKRU ve I.ABGAR PEKA	(94-92)	[2 yıl 4 ay]
8- I.ABGAR PEKA	(92-68)	[23 yıl 5 ay]
9- II.ABGAR bar ABGAR	(68-53)	[15 yıl]
-- Saltanat boşluğu --	(53-52)	[2 yıl]
10- II.MA'NU	(52-53)	[18 yıl 5 ay]
11- PAKORİ	(34-29)	[5 yıl]
12- III.ABGAR	(29-26)	[3 yıl]
13- IV.ABGAR SUMMAKA	(26-23)	[3 yıl]
14- III.MA'NU SAFLUL	(23-4)	[18 yıl 7 ay]
15- V.ABGAR UKKAMA bar MA'NU	(4-M.S.7)	[10 yıl]
16- IV.MA'NU bar MA'NU	(7-13)	[6 yıl]
17- V.ABGAR UKKAMA bar MA'NU (II.kez)(13-50)	[37 yıl 1 ay]
18- V.MA'NU bar MA'NU	(50-57)	[7 yıl]

246 Edessa kralları hakkında geniş bilgi için bkz: A.Von Gutschmidt, " *Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osroëne* " (Mém.de l'Academie Imp.des Sciences de St.-Pétersbourg), VIIe serie, tome XXXIV, No.1, St.Pétersbourg 1887, s. 1-49; Rubens Duval, " *Histoire politique, religieuse et littéraire d'Edessa, jusqu'à la première Croisade* ", JA, VIII.Serie, tome XVIII, Paris 1891, s. 117-133; E.Babelon, " *Numismatique d'Edesse en Mésopotamie* ", *Mélanges Numismatiques*, 2eme Serie, Paris 1893, s.209-296; Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, s.15, 16; Segal, *Edessa 'The Blessed City'*, Oxford 1970, s. 15 n.3;

19- VI.MA'NU bar MA'NU	(57-71)	[14 yıl]
20- VI.ABGAR bar MA'NU	(71-91)	[20 yıl]
-- Saltanat boşluğu --	(91-109)	[18 yıl]
21- VII.ABGAR bar İZZED	(109-116)	[6 yıl 9 ay]
-- Saltanat boşluğu --	(116-118)	[2 yıl]
22- YALUD ve PARTHAMASPAT	(118-122)	[3 yıl 10 ay]
23- PARTHAMASPAT	(122-123)	[10 ay]
24- VII.MA'NU bar İZZED	(123-139)	[16 yıl 8 ay]
25- VIII.MA'NU bar MA'NU	(139-163)	[24 yıl]
26- WAEL bar SAHRU	(163-165)	[2 yıl]
27- VIII.MA'NU bar MA'NU (II.kez)	(165-177)	[12 yıl]
28- VIII.BÜYÜK ABGAR bar MA'NU	(177-212)	[35 yıl]
29- IX.ABGAR SEVERUS bar ABGAR	(212-214)	[2 yıl]
30- IX.MA'NU bar ABGAR	(214-240)	[26 yıl]
31- X.ABGAR	(240-242)	[2 yıl]
32- XI.ABGAR FERHAD bar MA'NU	(242-244)	[2 yıl]

II) ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (244-395) URFA BÖLGESİ (=Osrhoene) VALİLERİ

(151 Yıl süren Roma döneminde üç vali hariç, başka bir valiyeye rastlanmamıştır.)

AURELIANUS bar HAFSAY (248- ?) [*İlk sivil vali*]
 AVIDIUS DASSIUS (yak. 260). *Osrhoene valisi.*
 LICINIUS (309 ?- ?). *vali.*

III) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN İLK DÖNEMİ (395-609) URFA VALİLERİ

(Bizans İmparatorluğu'nun bu ilk döneminde yaklaşık ilk 100 yıl içinde herhangi bir valiyeye rastlanmamıştır.)

ANASTASİUS (?- 497)
 ALEKSANDER (497-498)
 DEMOSTHENES (498- ?)
 EUSEBIUS. *Vali vekili.*
 EULOGIUS (? - ?)
 LIBERİUS (525 ?)

ROMANOS (? - ?) *Dük.*
ANATOLUS (? - 589)

IV) SASÂNİLER DÖNEMİ (609-628) URFA VALİLERİ

(Sasâniler döneminde ilk validen sonraki 19 yıllık bir süre içinde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

KİROS (609- ?)

V) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN II. DÖNEMİ (628- 639) URFA VALİLERİ

(Bizans İmparatorluğu'nun II.döneminde sadece son iki valiyi tanıyoruz.)

IOANNES KATEAS (? - 637).
General PTOLEMAIOS (637-639).

VI) DÖRT HALİFE DÖNEMİ (639-661) ELCEZİRE VALİLERİ

İYÂD b. ĞANEM (639-640).

EBUBEDR. *Urfa vali vekili.*

SA'İD b. AMR el-HİZYEM (640-641).

'UMEYR b. SA'D el-ENSÂRİ (642-644). *Elcezire--Kın-nesrin ve Humus valisi.*

MU'AVİYE (645-656). *Şam ve Elcezire valisi.*

HABİB b. MESLEME (647- ?). *Elcezire - Kınnesrin ve Humus valisi [Muaviye'ye bağlı]*

VII) EMEVİLER DÖNEMİ (661-750) ELCEZİRE VALİLERİ

HATİM b. NU'MÂN el-BAHİLİ (686-691). *Urfa, Harran ve Samsat valisi.*

İBRAHİM b. EŞTER (691-693). *Musul-Elcezire valisi.*

MUHAMMED b. MERVÂN (693-709). *Elcezire-Kınnesrin valisi .*

MESLEME b. ABDÜLMELİK (709-718). *Elcezire-Kınnesrin valisi.*

ÖMER b.HÛBEYRET-ül FEZÂRÎ (718-720). “ “ “

(Bu validen sonra gelen birkaç valiye rastlanmamıştır.)

SÜLEYMAN b. HİŞAM (? - 743). *Elcezire valisi.*

‘ABDA b. el-RİYAH el-GASSÂNÎ (743-744).“ “

‘ABDÛLMELİK b.MERVÂN (744). *Elcezire valisi.*

II.MERVÂN (744-750).*Emevi halifesi-Elcezire hâkimi.*

VIII) ABBÂSİLER DÖNEMİ (750- ?) ELCEZİRE VALİLERİ

MUSA b. K’AB (? - 751).

EBU CÂ’FER el-MANSUR (751-754).

HUMEYD b. KAHTABE b. ŞEBİB et- TA’I (755-760).

Elce-zire -Suğur ve Avasım valisi.

ABBAS b. MUHAMMED (760-772). *Elc.Suğ.ve Av.valisi.*

MUSA b.KA’B b. SÜFYAN el-HAS’AMÎ (772- ?).

FADL b.SALİH (775-777).

ABBÛSSAMED b. ALÎ (777-780).

ZUFAR b. ASIM el-HİLALÎ (780).

ABDULLAH b. SALİH b. ALÎ (780- ?).

EBU HUREYRE (? - 788).

(Bundan sonra gelen birkaç valiye rastlanmamıştır.)

SÂ’İD b.SELM (796- ?).

HÛZEYME b. HAZİM el-TEMİMÎ (?-?) *Elcezire ve Şam*

valisi.

KASİM b.HARUN REŞİD (?- ?).*Elcezire ve Şam valisi.*

HÛZEYME b. HAZİM el-TEMİMÎ (809-?) (II.kez) “ “

ABDÛLMELİK b.SALİH (812-?).*Elcezire ve Şam valisi.*

ABDULLAH (813-814). *Elcezire ve Şam valisi.*

TAHİR b.el-HÛSEYİN (814-820). “ “ “

YAHYA b.MU’AZ (821). “ “ “

ABDULLAH b.TAHİR (821-825). “ “ “

MUHAMMED b.TAHİR (?-?). [Abdullah’ın Urfa vali vekili]

YEKDAN (825-829). *Urfa valisi.*

ABBÂS b. el-ME’MUN (829-838). *Elcezire-Suğur-Avasım*

valisi.

EŞNAS (838-845). *Elcezire ve Şam valisi.*

AHMED b.SÂ'İD b. SELM (846-849). *Elcezire ve Şam*
valisi.

el-MUNTASİR (849- ?). [*Halife el-Mütevekkil'in veliahdı*]
BÜYÜK BOĞA (? - ?). [*Halife el-Muntasır'ın vekili*]
VASIF (? - ?). *Elcezire ve Şam valisi.*

AHMED el-MÜVELLED (? - ?). *Elcezire ve Şam valisi.*

İSHAK b. KÜNDACIK (882-?). *Musul ve Elcezire*
valisi.

TERK b.el-ABBÂS (?-894). *Diyâr-ı Mudar ve Elcezire*
valisi.

(Bundan sonra gelen valilere rastlanmamıştır.)

el-MÜKTEFİ b. el-MU'TEZİD (899-902). *Avasım ve Elcezire*
valisi.

(Bundan sonra gelen valilere rastlanmamıştır.)

İBN RÂİK (939-942). *Diyâr-ı Mâdar, Harran, Urfa ve* Av.
valisi.

EBÜL HASAN ALİ b. TAYYAB (942- ?) " " "

IX) NÜMEYROĞULLARI DÖNEMİ (?-1026) URFA YÖNETİCİLERİ

'UTAYR (? - ?).

AHMED b. MUHAMMED (? - 1026). [*Utayr'ın naibi*]

XI) MERVÂNİLER DÖNEMİ (1026-1031) URFA YÖNETİCİLERİ

EMİR ZENGİ (1026 -?). [*Mervâni Emiri Nasrüddevle*
Ahmed b.Mervan'ın nâibi]

EMİR ZENGİ ve 'UTAYR (? - ?)

EMİR ZENGİ (? - Şubat 1027). [*III.kez*]

'UTAYR'ın Oğlu ve ŞİBLÜDDEVLE'nin Oğlu (1027- ?).

SELMAN (? - 1031)

XII) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN III. DÖNEMİ (1031-1078) URFA VALİLERİ

GEORGIOS MANIAKES (1031-1035). *Urfa hakimi.*

ABU K'AP (1035- ?).

LEON LEPENDRENUS (? - ?).

BARASBATZES (? - ?).

IOANNES DUKATZES (1059- ?).

TAVADANOS (? - 1063). *Urfa dükkü.*

VASİL (? - ?). [*Bulgar kralı Alusian'ın oğlu*]

PAUL (? - 1071). *Urfa Katepanos'u.*

(Urfa Katepanos'u Paul'den sonra, son vali Tavadanos'a kadar gelen valilere rastlanmamıştır.)

LEON (? - 1078). [*Tavadanos'un oğlu*]

XIII) ERMENİ PHILARETOS BRACHAMIOS DÖNEMİ (1078-1087) URFA YÖNETİCİLERİ

PHILARETHOS BRACHAMIOS (1078-?).*Urfa hakimi.*

VASİL (? - 1083). [*Philaretos'a bağlı*]

SİMBAT (1083)

PARAKAMANOS [*Philaretos'un vekili*]

BARSAVMA (? - 1087).*Urfa yöneticisi.*

XIV) BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİ (1087-1094) URFA VALİLERİ

EMİR BOZAN (1087-1094). *Urfa ve Harran valisi.*

SÂLÂR HULUKH [*Emir Bozan'ın vekili*]

XV) SURİYE VE FİLİSTİN SELÇUKLULARI DÖNEMİ (1094-1095) URFA YÖNETİCİLERİ

ERMENİ THOROS. [*Suriye -Filistin Selçuklu Meliki Tutuş'a bağlı* |

XVI) ERMENİ THOROS DÖNEMİ (1095-1098)

ERMENİ THOROS (1095 - 9 Mart 1098 Salı). *Urfa hakimi.*
KUTALMIŞOĞLU ALP İLEK (33 gün). [*Thoros'un ortağı*]

XVII) HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ (1098-1144) URFA KONTLARI

I.BAUDOUIN de BOULOGNE (1098-1100). *I. Urfa kontu.*
II.BAUDOUIN du BOURG (1100-1118). *II.Urfa kontu.*
TANKRED (1104-1105). *Kont vekili.*
RICHARD de SALERNE (1105-1108). *Kont vekili.*
GALERAN du PUISET (1118-1119). [*Birecik hakimi*]. *Kont*

vek.

I.JOSCELIN de COURTENAY (1119-1131). *III.Urfa kontu.*
II.JOSCELIN de COURTENAY (1131-1144). *IV.Urfa kontu.*
III.JOSCELIN de COURTENAY. (*ismen kont*)

XVIII) ZENGİLER DÖNEMİ (1144-1182) URFA VALİLERİ

ZEYNEDDİN ALİ KÜÇÜK (1144-1145). *Urfa valisi.*
AYNÜDDEVLE (? - ?). *Urfa valisi.*

(Bu validen sonra, son valiye kadar gelenlere rastlanmamıştır)

EMİR FAHREDDİN ez-ZA'FERÂNİ (?-1182). *Urfa valisi.*

XIX) EYYÛBİLER DÖNEMİ (1182- 1239) URFA VALİLERİ

MUZAFFERÜDDİN GÖKBÖRÜ (1182-1190). *Harran ve Urfa valisi.*

TAKIYYÜDDİN EBİ SA'İD ÖMER (1190-1191). *Hama, Urfa ve Harran meliki.*

el-MELİK -ül EFDAL (1191). *Elcezire valisi.*

el-MELİK-ül ADİL (1191- ?). " "

NASİRÜDDİN MUHAMMED (1191-1192).

el-MELİK-ül ADİL (1193-1205). [II.kez]. *Elcezire valisi.*

el-MELİK-ül FAİZ. [*el-Melik-ül Adil'in oğlu ve vekili*]

el-MELİK-ül EŞREF (1205-?). *Harran ve Elcezire valisi.*

(Bu validen sonra gelen birkaç valiye rastlanmamıştır.)

el-MELİK ŞİHÂBÜDDİN GAZİ (1218-1222). *Urfa valisi.*
el-MELİK-ül EŞREF (1222-1228). [II.kez]. *Elcezire hakimi.*
el-MELİK-ül KÂMİL (1229-1236). *Mısır ve Elcezire*

hakimi.

el-MELİK-üs SALİH NECMEDDİN EYYÛB (1237-1239).
Harran ve Elcezire hakimi.

XX) MARDİN ARTUKLULARI DÖNEMİ (1239-1242)

(3 Yıllık dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXI) MEYYÂFÂRIKÎN (=SİLVAN) EYYÛBİLERİ (1242-1260) DÖNEMİ URFA VALİLERİ

(3 Yıllık bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXII) İLHANLILAR DÖNEMİ (1260-1272) DİYÂR-I BEKR ve DİYÂR-I RABİ'A EYÂLETİ VALİLERİ

(Bu dönemde Urfa bölgesi, adı geçen eyâlete bağlı idi. 1284 yılına kadar eyâletin başkenti Musul'dur. Daha sonra bugünkü Diyarbakır olacaktır.)

EMİR TUDAN (1260- ?).

DURYAL NOYAN (1265-?).

MES'UD b. YAKUB ALEMÜDDİN (1268-1280).

XXIII) MEMLÛKLER'İN I. DÖNEMİ (1272-1394). URFA VALİLERİ

(122 Yıllık bu dönemde sadece bir valiye rastlanmıştır.)

EMİR MENÇEK İbni ABDULLAH (13... - ?).

XXIV) TİMUR DEVLETİ DÖNEMİ (1394-1399)

(5 Yıllık bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXV) DÖĞER AŞİRETİ DÖNEMİ (1399-1404) URFA YÖNETİCİLERİ

DİMAŞK HOCA (1399-1404) .Döğer Emiri, Urfa ve civarı hakimi.

GÖKÇE MUSA (1404).

XXVI) AKKOYUNLU - KARAKOYUNLU VE MEMLÜKLER'İN II. DÖNEMİ (1404-1505) URFA VALİLERİ

Akkoyunlular

YAĞMUR BEY (1404- ?). *Urfa valisi.*

NUR ALİ BEY (? - ?). " "

Karakoyunlular

HABİL (? - 1429). *Urfa valisi.*

Memlûkler

el-MELİK-ül EŞREF SEYFEDDİN İNAL (1429-1431).*Urfa naibi.*

Akkoyunlular

CİHANGİR BEY (1438-1444). *Urfa valisi.*

HAMZA BEY (? - 1444). "

HACI ÜVEYS BEY (1451- ?). "

CİHANGİR BEY (1453-1469). [II.kez] "

EMİR MUSA TÜRKMEN (1466 - ?) "

HACI ÜVEYS BEY (?-1475). [II.kez] "

(Bu validen sonra, son valiye kadar gelenlere rastlanmamıştır.)

YAKUP BEY (? - 1505). *Urfa valisi.*

XXVII) DÜLKADİROĞULLARI DÖNEMİ (1505-?) (1509-?) [iki kez] URFA VALİLERİ

(Bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXVIII) SÂFEVÎLER DÖNEMİ (1514- ?) URFA VALİLERİ

ECE SULTAN KAÇAR (1514- ?). *Urfa valisi.*

XXIX) MEMLÛKLER'İN III.DÖNEMİ (? - 1517) URFA VALİLERİ

(Bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXX) OSMANLI İMPARATORLUĞU (1517-1922) DÖNEMİ URFA SANCAK BEYİ, KAYMAKAM VE MUTASARRIFLARI

(Urfa, 1517 yılında Osmanlılar'ın eline geçmiş ve Diyâr-ı Bekir Eyâleti'ne bağlı **Sancak** yapılmıştır. Bu tarihten sonra gelmiş olan bazı yöneticilerin adlarını şimdilik bilmiyoruz.)

Nİ'METULLAH RÛZ BEG (?-1520). ²⁴⁷	<i>Sancak Beyi.</i>
HALHALLI BEHRAM PAŞA (? - 1564).	" "
SULTAN AHMED BEG (158.. - ?).	" "
ALİ BEY ibni LÛTFİ (? - 1594). ²⁴⁸	" "

(1594 Yılında **Rakka Eyâleti** kuruldu ve Urfa buranın merkezi oldu)

KANSU PAŞA (163.. - ?).	<i>Rakka-Urfa Mutasarrıfı.</i>
AHMET PAŞA (1696-1699)	<i>Rakka-Urfa Beylerbeyi</i>
MUSTAFA PAŞA (1699-1701)	<i>Rakka-Urfa Valisi</i>
VEZİR HÜSEYİN PAŞA (1701-1723)	" "
VEZİR OSMAN PAŞA (1723-1728)	" "
RIZVÂN AHMED PAŞA (1728 -1745)	" "
PİR MUSTAFA PAŞA (1745-1751)	" "
RAGİP PAŞA (1751-1758)	" "
MİRAHOR HÜSEYİN PAŞA (1758-1762)	" "
SADETTİN PAŞA (1762-1762)	" "
HASAN PAŞA (1763-?)	" "
VEZİR HÜSEYİN PAŞA (? - 1767)	" "
VEZİR MEHMET PAŞA (1767-1768)	" "
ÇELİKPAŞAZADE ALİ PAŞA (1768-1769)	" "

²⁴⁷ Bu sancak beyinin mezarı, Ni'metullah Camii'ndedir.

²⁴⁸ Bu sancak beyinin de mezarı aynı camii içinde olup, Ni'metullah Bey'in mezarının yanındadır.

VEZİR MEHMET PAŞA (1769-1784) [II.Kez]"	"
VEZİR ABDULLAH PAŞA (1784-85)	"
ABDİ PAŞA (1785-1786)	"
VEZİR HALİL PAŞA (1786-1786)	"
FİRUZ BEY (1786-1787)	"
Müşir MUHAMMED PAŞA (183..- ?)	"

(Urfa, yönetim olarak 1839 yılında isyân eden Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın etkisine girmiş ve bu durum 5 yıl kadar sürmüştür.)

BAHRİ PAŞA (184.. - ?). <i>Rakka-Urfa Mutasarrıfı.</i>	
OSMAN NURİ PAŞA (1848-1849). " " "	
HÜSEYİN PAŞA (1849-1850). <i>Kaymakam.</i>	
HASAN PAŞA (1851-1853). "	
BİCAN PAŞA (1854-1855). "	
YUSUF PAŞA (1856). "	
RIZVÂN PAŞA (1857-1858). "	
TAKİYEDDİN PAŞA (1859-1860). <i>Mutasarrıf.</i>	
ALİ PAŞA (1861). <i>Kaymakam.</i>	
RAGİP PAŞA (1862). "	
TAYYİP PAŞA (1863). "	
TEVFİK PAŞA (1864-1865). "	

(1865 Yılında Urfa, bir sancak olarak Haleb'e bağlandı.)

HASAN PAŞA (1866). <i>Kaymakam.</i>	
ZİYA PAŞA (1867-1868). <i>Mutasarrıf.</i>	
SALİH EFENDİ (1869). "	
MEHMED ŞİBLİ PAŞA (1870). "	
ALİ KEMAL PAŞA (1871-1872). "	
TEVFİK BEY (1873-1874). "	
AŞİM PAŞA (1875-1877). "	
SÜLEYMAN RÜŞDÜ BEY (1878-1879). "	
RASİM PAŞA (1880). "	
RUMİ EFENDİ (1881-1882). "	
CELAL BEY (1883-1884). "	
TURHAN BEY (1885-1886). "	
CAVİD PAŞA (1887). "	
MEHMED TEVFİK PAŞA (1888). "	

MEHMED TEVFİK SAMİ PAŞA (1889). “
 HASAN RIZA EFENDİ (1890). “
 RAUF BEY (1891). “
 TAHİR BEY (1892). “
 YAHYA NÜZHET BEY (1893). “
 HASAN EFENDİ (1894). “
 HASAN RIZA PAŞA (1895). “
 YAHYA DEDE PAŞA (1896-1897). “
 MUHARREM EFENDİ (1898). “
 HÜSEYİN EFENDİ (1899). “
 MEHMED EMİN BEG (1900-1901). “
 HASAN REFET BEY (1902-1904). “
 ETHEM SABRİ EFENDİ (1906). “
 NEŞET BEY (1907). “
 İLYAS SAMİ BEY (1908). “
 MUHARREM MÜMTAZ BEY (1909). “
 ABDÜLKERİM BEY (1910). “
 ABDÜLKERİM BEY-İSMAİL FEVZİ PAŞA (1911).“
 İSMAİL FEVZİ PAŞA (1912). “

(Urfa, 1912 yılında Haleb'ten ayrılıp **Bağımsız Sancak** haline getirildi.)

İSMAİL FEVZİ PAŞA-ESAT RAUF BEY (1913) .
Mutasarrıf.
 MUHARREM MÜMTAZ BEY-HAYDAR BEY
 (1914) .*Mutasarrıf.*
 FEVZİ BEY (1915). *Mutasarrıf.*
 FETHİ BEY-ALİ HAYDAR BEY (1916). *Mutasarrıf.*
 ALİ HAYDAR BEY-İSMAİL İZZET BEY-NUSRET BEY
 (1917) . (Üçü birlikte). *Mutasarrıf.*
 NUSRET BEY (1918). *Mutasarrıf.*
 NUSRET BEY-ALİ RIZA BEY (1919). “
 ALİ RIZA BEY-MÜNİR HÜSREV BEY (1920) “
 MÜNİR HÜSREV BEY-AHMET TEVFİK BEY (1921) .“
 KADRİ BEY (1922). *Mutasarrıf.*
 KADRİ BEY - İSMAİL İZZET BEY (1923). *Son*
Mutasarrıf - İlk vali.

XXXI)TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ (1923-..) URFA VALİLERİ.

FUAT BEY

(30.03.1924-21.10.1928)

(Urfa Sancağı, 20 Nisan 1924'de **Vilâyet** oldu.)

İBRAHİM ETHEM BEY	(21.10.1928-20.09.1931)
KADRİ PAŞA	(20.09.1931-20.06.1932)
FEYYAZ BOSUT	(20.06.1932-05.01.1933) <i>Vali vekili.</i>
NİZÂMETTİN BEY	(05.01.1933-20.06.1935)
NECATİ BEY	(20.06.1935-30.05.1936)
ATIF ULUSOĞLU	(30.05.1936-11.06.1937)
KÂZİM DEMİNER	(11.06.1937-10.11.1941)
EKREM YALÇINKAYA	(10.11.1941-21.09.1942) <i>Vali vekili.</i>
HASİP KAYHAN	(21.09.1942-03.06.1944)
FEYYAZ BOSUT [II.kez]	(26.07.1944-30.06.1945) <i>Vali vekili.</i>
HALİS ERGÜN	(30.06.1945-09.11.1946) <i>Vali vekili.</i>
KAMURAN CUHRUK	(25.11.1946-19.06.1948)
ALİ RIZA ÜNAL	(03.07.1948-12.12.1949)
HALİS BİLALOĞLU	(14.01.1950-25.06.1950) <i>Vali vekili.</i>
İSMAİL HAKKI BAYKAL	(19.07.1950-28.07.1951)
FEVZİ TUGAY	(30.07.1951-07.02.1952)
RIFAT BİNGÖL	(11.02.1952-07.12.1953)
NEDİM EVLİYÂĞİL	(07.12.1953-05.02.1955)
FAHRETTİN GÖRGÜLÜ	(26.06.1955-01.09.1956)
CELAL İZGİ	(30.09.1956-24.12.1957)
KADRİ EROĞAN	(31.12.1957-04.07.1959)
ŞERÂFETTİN ATAK	(20.07.1959-08.06.1960)
NECDET YALÇIN	(13.06.1960-06.02.1961)
ALÂEDDİN KİRAL	(06.02.1961-17.10.1962)
NURETTİN HAZAR	(22.10.1962-01.08.1965)
M. DOĞAN ULUERGÜVEN	(01.08.1965-22.01.1966)
KEMÂLETTİN GAZEZOĞLU	(02.02.1966-16.10.1968)
NAZİM KEMAL DİNİZ	(31.10.1968-20.08.1971)
FİKRET TURGUT SAYIN	(22.06.1972-23.07.1975)
GALİP DEMİREL	(07.08.1975-25.06.1976)
RAFET ÜÇELLİ	(29.07.1976-15.02.1978)
MUSA ERAN	(17.02.1978-18.11.1978)
EROL TUNCER	(23.11.1978-02.12.1979)

NURETTİN TURAN	(03.12.1979-25.05.1980)
AKIN GÖNEN	(22.06.1980-17.10.1980)
ZİYA ÇOKER	(27.10.1980-16.05.1981)
M.ERDOĞAN CEBECİ	(25.06.1981-31.05.1985)
ALPASLAN KARACAN	(31.05.1985-07.04.1990)
T.ZİYÂEDDİN AKBULUT	(07.05.1990-17.04.1996)
ŞAHABETTİN HARPUT	(21.04.1996-)

EK 2- OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE KADAR URFA BELEDİYE BAŞKANLARI

SADIK EFENDİ	(1869-1871)
HAYDAR AĞA	(1885-1894)
HALİL EFENDİ	(1895-1899)
ABDURRAHMAN MUHLİS EFENDİ	(1900-1902)
ÖMER EDİP EFENDİ	(1904-1904)
SİVEREKLİ ALİ FUAT EFENDİ	(1905-1906)
NEŞET BEY	(1907-1907)
ÖMER EDİP EFENDİ	(1908-1912) (II.kez)
HALİL AKYÜZ	(1912-1914)
OSMAN REMZİ KÜRKÇÜOĞLU	(1914-1916)
ŞİHMÜSLÜM PARMAKSIZ	(1916-1917)
MUSTAFA HACİKÂMİLOĞLU	(1917-1923)
REŞİT GÖRGÜN	(1923-1926)
ÖMER ALPAN	(1926-1929)
İBRAHİM YORGANCIOĞLU	(1929-1930)
CELAL NEDİM KÜRKÇÜOĞLU	(1930-1933)
ÖMER ALAY	(1933-1946)
FAZİL KÜRKÇÜOĞLU	(1946-1947)
CELAL GÜLLÜOĞLU	(1947-1949)
REŞİT AKYÜZ	(1950-1953)
AZİZ ÖZBAY	(1953-1954)
REŞİT RASTGELDİ	(1954-1955)
HACI TEVFİK SARAC	(1955-1957)
CEMİL HACİKÂMİLOĞLU	(1957-1960)
REŞİT İPEK	(1960-1960)
ALAADDİN KIRAL	(1961-1962)
NURETTİN HAZAR	(1962-1963)

MUSTAFA KILIÇ	(1963-1973)
KADRI BARUT	(1973-1977)
FERİDUN YAZAR	(1977-1980)
ZİYA ÇOKER	(1980-1981)
ERDOĞAN CEBECİ	(1981-1981)
ALAATTİN TURHAN	(1981-1984)
İ.HALİL ÇELİK	(1984-1991) . 2 dönem.
HÜSEYİN KILIÇ	(1991-1992)
UĞUR ESAT AKGÖL	(1992-1994)
AHMET BAHÇIVAN	(1994-) . 2 dönem

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- AHMET REFİK, Anadolu Türk Aşiretleri, İstanbul 1930.
- AHMET VASIF EFENDİ, Mehâsin-ül Âsar ve Hakâik-ül Ahbar, Yay.: Müçteba İlgürel, İstanbul 1978.
- AKALIN, M., "Fransız Albayı Normand Urfa'da". **Kurtuluşumuz 65.Yıl**, 11 Nisan 1985, Ş.Urfa Belediyesi Yay. Ş.Urfa 1985, s. 29-32.
- , "Kurtuluş Savaşımızda Komutanlar". **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 72. Yıl**, 11 Nisan 1992, Ş.Urfa Belediyesi Kültür ve Eğit. Müd.Yay. Ş.Urfa 1992, s. 40-43.
- , *Millî Mücâdele'de Urfa. Anılar-Belgeler*, Ş.Urfa 1985.
- , *Urfa Kaymakamları, Mutasarrıfları ve Valileri "Her Yönüyle Şanlıurfa '97 İl Yıllığı"*, Ş.Urfa 1997, s. 43-44.
- , *Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrud Mustafa Paşa Divân-ı Harbindeki Savunması*, Şurkav Yay. Ş.Urfa 1992.
- AKDAĞ, M., "Kara-Yazıcı" maddesi, **İA**, cilt VI, s. 339-343.
- AKSARÂYİ, Kerimüddin Mahmûd, *Müsâmeret-ül Ahbâr, Selçukî Devletleri Tarihi*, terc. M.Nuri Gençosman, Ankara 1943; O. Turan nşr. Ankara 1944.
- AKŞİT, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö.27-M.S.395)*, İst.Ün. Ed.Fak.Yay. 2051, İstanbul 1985.
- AKTEPE M. M., *Şem'danizâde Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-i Tevârih*, İstanbul 1976, cilt I.

- ALİ RIZA, *Ahfâda Yadigâr. Urfa Mücâhedesi*, Yay. Haz.: M.Akalın, Ş.Urfa 1995.
- ALPTEKİN, C., "Begteginliler " maddesi, TDVİA, cilt V, s. 342- 343.
- Anonim, *Baybârs Tarihi*, II, terc.Ş.Yaltkaya, TTKYay. İstanbul 1941.
- Anonim Süryani, ed. J.B.Chabot, *Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens*, CSCO, III, Paris 1918; terc.A.S.Tritton, *The First and Second Crusades from an Anonymus Syriac Chronicle*, JRAS, 1933, s. 69-101, 273-305.
- AVCIOĞLU, D., *Türklerin Tarihi*, cilt IV, İstanbul 1990.
-----, *Türklerin Tarihi*, cilt V, İstanbul 1989.
- el- 'AYNÎ, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, *'İkd el Cuman fi Târih Ehl-üz Zaman*, Topkapı Sarayı Müzesi, III.Ahmed Kütüphanesi, Nr. 2911/9, s. 310.
- el-'AZÎMÎ, Ebu Abdullah Muhammed, *Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430 -538 : 1038/39 -1143/44)*, neşr. A.Sevim, TTKYay. XIX.Dizi, Sa.8, Ankara 1988.
- BABELON, E., "Numismatique d'Edesse en Mésopotamie " , **Mélanges Numismatiques**, 2eme Serie, Paris 1893, s. 209-296;
- BAŞEĞMEZ, Ş., *Icons*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1989.
- BATNAİ maddesi, MLA , cilt II, s. 207. (müellifi yok).
- BELLİ, O., "Urartular ", AUA , cilt I, İstanbul 1982, s.139-207.
- BOSTAN, İ., "Birecik" maddesi, TDVİA , cilt VI, s. 187-188.
- CUINET,V., *La Turquie d'Asie: Geographie Administrative*, I-V,Paris 1891-94.
- ÇANDARLIOĞLU, G., "Türklerin Müslümanlığı Kabullerinden Önce Orta Asya'dan Güneydoğu Anadolu'ya Yapılan Göçler Ve Bunların Yer Adlarına Tesiri", Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 1988, s. 72-77.
- ÇEŞMİZADE MUSTAFA REŞİD, *Çeşmizade Tarihi*, Haz.: Dr. Bekir Kütük, İstanbul 1959.
- DARKOT, B., "Re's-ül-Ayn " maddesi, İA , cilt IX, s. 696-698.
-----, "Rûm-Kale " maddesi, İA , cilt IX, s. 777-780.

- DEMİRKENT, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I (1098 -1118)*, TTKYay. Ankara 1990.
- , *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi II (1118-1146)*, TTKYay. Ankara 1987.
- DRIJVERS, H.J.W., "*Hatra, Palmyra und Edessa. Die Städte der syrisch-mesopotamischen Wüste in politischer, kulturgeschichtlicher und religionsgeschichtlicher Beleuchtung*", Sonderdruck aus: ANRW, *Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, Herausgegeben von H.Temporini und W.Haase, II, Principat, 8. Band, Berlin-New York 1977, s. 799- 906.
- , "*The Persistence of Pagan Cults and Practices in the Christian Syria*", in N.Garsoian, et al, (ed) *East of Byzantium : Syria and Armenia in the Formative Period*, Dumbarton Oaks 1982.
- DUVAL, R., "*Histoire politique, religieuse et littéraire d'Edesse, jusqu'à la première Croisade*", JA, Paris 1891, VIII.Serie, tome XVIII, s. 87-134.
- EŞREFOĞLU, E., "*Urfa*" maddesi, MLA, cilt XII, s. 431- 432.
- EVLİYA ÇELEBİ, Derviş Zillioğlu Mehmed, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, (sadeleştirilenler: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş) cilt III, , İstanbul 1986.
- FEHERVARİ, G., "*Harran*", EI (Fr.), tome III, s. 233-237.
- GÖKÇÖL, T.-T.TUNÇDOĞAN, "*Belek*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 119.
- , "*Bozan*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 132-133.
- , "*Caracalla*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 145.
- , "*Halil el-Melik el-Eşref*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 311-312.
- , "*İmâdeddin Zengî*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 356.
- , "*İnal*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 356.
- , "*Kürboğa*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 454.
- , "*Licinius Crassus*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 475.
- , "*Nureddin*" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 629.

- , "Seleukos I Nikator " maddesi, GÜKS , cilt I, s. 729-730.
- , "Sökmen" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 749-750.
- , "Şahpur I " maddesi, GÜKS, cilt I, s. 775.
- , "Valerianus" maddesi, GÜKS, cilt I, s. 812.
- GREGORY ABUL FARAC, (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, I-II, Süryaniceden İngilizceye terc.E.A.W.Budge, Türkçeye terc. Ö.R.Doğrul, 2. baskı, TTKYay. Ankara 1987.
- GRELOU, G., "İran" maddesi, MLA, cilt VI, s. 376-379.
- GROUSSET, R., *Bozkır İmparatorluğu, Attila / Cengiz Hân/ Timur*, terc. M.R.Uzmen, İstanbul 1980.
- Guidi I, Chronica Minora I, CSCO, Scriptorum Syri I*, ed. R.Draguet, Louvain 1903, (Süryanice).
- von GUTSCHMIDT, A., "Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osroëne " (Mém.de l'Academie Imp.des Sciences de St.-Petersbourg), VIIe serie, tome XXXIV, No.1, St.Petersbourg 1887, s. 1-49.
- GÜNALTAY, M.Ş., *Yakın Şark I, Elam ve Mezopotamya*, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1987.
- , *Yakın Şark IV/I, Perslerden Romalılara Kadar, Seleukoslar, Nabâtiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1951.
- von HAMMER PURGSTALL, J.B., *Osmanlı Devleti Tarihi*, IV, terc. M.Çevik - E.Kılıç, İstanbul 1984.
- , *Osmanlı Devleti Tarihi*, IX, terc. M.Ata, İstanbul 1985.
- HASAN İBRAHİM HASAN, *Siyasî, Dini, Kültürel ve Sosyal İslâm Tarihi*, V, terc. İ. Yiğit, İstanbul 1991.
- HEY'ET, C., *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, terc. M.Müderreszâde, Kültür Bak.Yay./1838, Ankara 1996.
- HINZ, W., *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, terc. T.Bıyıkhoğlu, TTKYay. Ankara 1992.
- HITTI, P.K., *History of the Arabs*, London 1937.
- HOHL, E., *Das Ende Caracallas , Miscellanea Academica Berolinensia*, Berlin 1950, s. 276-293.

- HONIGMANN, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, terc. F.İş İtan, İst. Ün. Ed. Fak. Yay. İstanbul 1970.
- HONIGMANN, E.-N.GÖYÜNÇ, "Urfa" maddesi, *İA*, cilt XIII, s. 52-57.
- İŞİLTAN, F., "II.Mervân" maddesi, *İA*, cilt VII, s. 779.
- , *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan milâdi 825'e kadar)*, İst.ÜN.Ed.Fak. Yay. İstanbul 1960.
- İBN BİBİ, *el-Evâmîr-ül 'Alâ'iyye fi'l Umûr'il 'Alâ'iyye (Selçuknâme) I-II*, terc.M.Öztürk, Ankara 1996.
- İBN-ÜL 'ADİM, *Buğyet-üt Tâleb fi Târihi Haleb. (Seçmeler), Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çeviri, notlar ve açıklamalar: A.Sevim, TTKYay.2. baskı, Ankara 1989
- İBN-ÜL ESİR, *El-Kâmil fit- Tarih Tercümesi*, cilt IX, terc. A.Özaydın, İstanbul 1987.
- , *El-Kâmil fit-Târih Tercümesi*, cilt X, terc. A.Özaydın, İstanbul 1987.
- , *El-Kâmil fit-Târih Tercümesi*, cilt XI, terc. A.Özaydın, İstanbul 1987.
- , *El-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, cilt XII, terc. A. Ağırakça-A.Özaydın, İstanbul 1987.
- , *Târih el-Bâhir fid-Devlet-ül Atâbekiyye bil Mâvsil*, neşr. A.Tulaymat, Kahire 1963.
- İBN-ÜL KALÂNİSİ, *Zeyl-üt Târih-i Dîmaşk*, ed. H.F.Amedroz, Beyrut 1908.
- KAFESOĞLU, İ., "Kür-Boğa" maddesi, *İA*, cilt VI, s. 1084-1086.
- KARAKAŞ, M., *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Kültür Bak.Yay. Ankara 1995.
- , *Şanlıurfa Kitabeleri*, Ş.Urfa 1986.
- KARAYÖLÜK OSMAN BEY maddesi, *TA*, cilt XXI, s. 332, (müellifi yok).
- KAYITBAY maddesi, *TA*, cilt XXI, s.432, (müellifi yok).
- KING, L.W., *First Steps in Assyrian*, London 1898.
- KIRSTEN, E., "Edessa. Eine römische Grenzstadt des 4. bis 6. Jahrhunderts im Orient", *Jahrbuch für Antike und Christentum*, Sonderdruck, Jahrgang 6-1963, s. 144-172.
- KOÇU, R.E., *Dağ Padişâhları (Tarihimizdeki Büyük Şekâvet ve İsyânlar)*, İstanbul 1962.

- KOPRAMAN, Y.K., "*Baybârs I*" maddesi, TDVİA, cilt V, s. 222.
- , *Mısır Memlûkleri Tarihi (Sultan Şeyh el-Mahmûdi 1412-1421 Devri)*. Kùltür Bak.Yay. Ankara 1989.
- KÜRKCÜOĞLU, A.C., *Şanlıurfa Camiîleri*, Şurkav Yay. Ankara 1993.
- , *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Kùltür Bakanlığı Yay. Ankara 1993.
- LUCKENBILL, D.D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, The University of Chicago Press, 2 cild, Chicago 1926,
- MAR YEŞUA, *Vekâyinâme*, 494 - 507 Yıllarına Ait Urfa, Amîd ve Güneydoğu Anadolu Vak'âları. Bizans-Sasânî Savaşları. Süryaniceden İngilizceye terc. W. Wright, Türkçeye terc. M.Yanmaz, İstanbul 1958.
- MERÇİL, E., "*Salâhaddin Eyyûbi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri*", *Belleten Dergisi*, sayı 209, TTKYay. Ankara 1990, s. 417-425.
- , "*Selçuklular'ın Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu*", *Belleten Dergisi*, sayı 203, TTKYay. Ankara 1990, s. 461-474.
- MEYER, E., "*Edessa*", RE, 10. Halbband, s.1933-1938.
- NİZÂMÜDDİN ŞÂMÎ, *Zafernâme*, terc. N. Lugal, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1987.
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, terc. F. Işıltan, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1991.
- ÖKE, M.K., *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyâseti ve Binbaşı E.W.C.NOEL'in Faaliyetleri (1919)*. Kùltür Bak.Yay. Ankara 1992.
- , *İngiliz Ajanı Bnb. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)*, İstanbul 1989.
- ÖZÇELİK, İ., *Millî Mücâdele'de Güney Cephesi, Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kùltür Bak. Yay. Ankara 1992.
- ÖZFIRAT, A., *Eskiçağda Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul 1994.

- ÖZSAİT, M., "Anadolu'da Roma Egemenliği ", AUA, cilt II, İstanbul 1982, s. 326-360.
- ÖZTUNA, Y., *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt IV, İstanbul 1977.
-----, *İslâm Devletleri, Devletler ve Hanedanlar*, cilt I, genişletilmiş 2. baskı, Ankara 1996.
- PARPOLA, S., *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal*, Part I, Kevelaer 1970.
- SABİS, A.İ., *Harp Hatıralarım*, cilt V, İstanbul 1951.
- SAHİLLİOĞLU, H., *Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi, Bağdad Seferi Harp Jurnalı, Belgeler*, İstanbul 1975, II, sayı 3-4.
- SEGAL, J.B., *Edessa ' The Blessed City'* , Oxford 1970.
-----, "Mesopotamian Communities from Julian to the Rise of Islam ", *Proceedings of the British Academy*, 41, 1955.
- SEVİM, A., *Ünlü Selçuklu Komutanları*, TTKYay. Ankara 1990.
-----, *Anadolu Fâtihî Kutalmıışoğlu Süleymânşâh*, TTKYay. Ankara 1990.
-----, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTKYay. Ankara 1989.
- SEVİM, A.-E. MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyâset, Teşkilat ve Kültür*. TTKYay. Ankara 1995.
- SEVİM, A.-Y. YÜCEL, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTKYay. Ankara 1989.
-----, *Türkiye Tarihi I, Fetihden Osmanlılara Kadar (1018- 1300)*, TTKYay. Ankara 1990.
- SİBT İBN-ÜL CEVZİ, *Siyer-ül Âba el-Batârîka (İskenderiye Patrikleri Tarihi)*, Bibliothék National, No: 301-302.
- SMITH, S., *Babylonia Historical Texts*, London 1924.
-----, *Early History of Assyria*, London 1928.
- SOBERNHEIM, M., "İnal" maddesi, İA, cilt V/II, s. 989.
-----, "Kayıtbay" maddesi, İA, cilt VI, s. 463.
- SPULER, B., *İran Moğolları: İlhânîlar Devri, 1220 - 1350*, terc. C.Köprülü, TTKYay. 2.baskı, Ankara 1987.
- STRECK, M., "Birecik" maddesi, İA, cilt II, s. 630-631.

- SÜMER, F., "Döğör" maddesi, TDVİA , cilt IX, s. 515.
-----, *Kara Koyunlular, I*, TTKYay. 2. baskı, Ankara 1984.
-----, *Sâfevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*, Selçuklu Tarih ve Medeniyetleri Enst. Yay. Ankara 1976.
Şanlıurfa Büyükşehir Gazetesi, Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, Nisan 1997, Sayı: 4.
- ŞEŞEN, R., "Eyyûbiler" maddesi, TDVİA , cilt XII, s.20-31.
-----, "Harran " maddesi, TDVİA , cilt XVI, s. 237-240.
-----, *Harran Tarihi*, Diyanet Vakfı Yay. 89, Ankara 1993.
- Tarih-i Raşid, İstanbul Hicri 1282.
- TEKİNDAG, M.C.Ş., "Melik-üs Sâlih " maddesi, İA, cilt VII, s. 674.
- TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.
-----, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980.
-----, *Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyâsi Tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071 - 1318)*. İstanbul 1971.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Osmanlı Devri*, III, 3. Kısım (1566-1683), Genel Kur. Askeri Tarih Str. Etüd. Başk. Askeri Tarih Yayınları, Seri no: 2, Ankara 1981.
- URFA maddesi, YA , cilt X, s. 7367-7456. (müellifi yok).
- URFALI MATEOS *Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, terc. H.D.Andreasyan, notlar E.Dulaurier - M.Halil Yınanç, TTKYay., 2.baskı, Ankara 1987.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Anadolu Beylikleri. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, TTKYay. Ankara 1988.
- ÜNAL, T. "Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri, IV. Murad'ın Bağdat Seferi Hazırlıkları ", TK, cilt V, Sayı 58, Ağustos 1967, s.728-740.

- WAGNER, J., "Provincia Osrhoenae. New Archaeological Finds Illustrating the Military Organisation Under the Severan Dynasty". *Armies and Frontiers in Roman Anatolia*, Swansea in April 1981, ed. S.Mitchell, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph, No. 5, BAR International Series 156, Oxford 1983, s. 103-129.
- WATERMAN, L., *Royal Correspondance of the Assyrian Empire*, Part II, Ann Arbor 1930.
- WEISSBACH, "Karrai " maddesi, RE, Band X/2, 1919, s. 2011- 2017.
- YILDIZ, H.D., "Anadolu Türk Tarihi ", AUA , cilt III, s. 566-629, cilt IV, s. 629-640.
- , "Bizans Tarihi ", AUA , cilt III, s. 434-510.
- YINANÇ, M.H., "Akkoyunlular ", maddesi, İA , cilt I, s. 257-263.
- YINANÇ, R., "Dûlkadıroğulları " maddesi, TDVİA , cilt IX, s. 555-556.
- , *Dûlkadir Beyliği*, TTKYay. Ankara 1989.
- YİĞİT, İ., *Siyâsi, Dini, Kültürel ve Sosyal İslâm Tarihi*, cilt VII, İstanbul 1991.
- von ZETTERSTEEN, K., "Nureddin Arslanşah" maddesi, İA, cilt IX, s. 357-358.
- , "Nureddin Mahmûd Zengî" maddesi, İA , cilt IX, s. 358-359.

I N D E K S

I - Şahıs Adları

A

- Abatay, 51
VI.Abgar (*Edessa kralı*), 7
VII. Abgar, 7
VIII. Abgar (*Büyük*), 8
IX.Abgar (*Edessa kralı*), 9
I.Adad-Nirari, 1
II.Adad-Nirari, 2
Adda-Guppi, 5
Adil Hulusi Efendi (*Üsteğmen*), 64
Adrien Lambert (*Yüzbaşı*), 70
Ahmed (*Alâüddevle Bozkurt Bey'in oğlu*), 58
Ahmed b. Muhammed, 24
Akmul, 54
Aksungur el-Porsukî, 38
Alâeddin Keykubâd (*Anadolu Selçuklu Sultanı*), 47
Alâeddin Taybars, 51
Alâüddevle Bozkurt Bey, 58
Ali Dede (*Şâzeli Şeyhi*), 62
Ali İhsan (Sabis) Paşa (*General*), 66
Ali Paşa, 62
Ali Rıza (Türksoy) Bey (*Binbaşı*), 64, 69
Ali Saip (Ursavaş) (*Yüzbaşı*), 65, 67
Alp Arslan, 28
Alusian (*Bulgar kralı*), 29
Amr b. Abdülaziz es-Sûlemi, 21
Ananias (*Ermeni katoliği*), 42
Antoninus Caracalla, 9
Appion, 14
Arapkirli Yusuf Paşa, 63

Areobindus, 14
Artukoğlu Mu'inüddevele Sökmen, 33, 34, 36
Aruandanos, 28
Asarhaddon, 3
Asurbanipal, 3
II.Asuruballit, 4
Asur-etil-şame-irsitim-ballitsu, 3
Atatürk, 63
Avidius Cassius, 8
Ayntablı Hüsâmüddin, 52
Azermâhan, 16

B

Bahri Paşa, 63
Balduk, 32, 33
Barsavma (*Urfa hakimi*), 31
Basık, 13
Basilius bar Şumana (*Süryani papazı*), 42
I.Baudouin de Boulogne, 34
II.Baudouin du Bourg, 35, 36, 37, 38, 39, 40
I.Baybars, 51
Baycu Noyan, 49
Baydar, 50
Beddy (*Binbaşı*), 66, 67
Berekât b. Ebul-Fehm (*Harran reisi*), 40
Beysâri, 52
Biyassili, 1
Budakoğlu Hüseyin Paşa (*eski Beylerbeyi*), 60

C

Capitrel (*Albay*), 70
Cemâlüddin Kara-Yusuf, 55
C.L.Woolley (*Binbaşı*), 68

Ç

Çökürmüş, 33, 34, 36

D

Deloir (*Üsteğmen*), 71
Diokletianus, 11

E

- Ebû Ali, 41
Ebu Ca'fer el-Mansur, 20
Ebu Tağlib Fadlullah, 24
Ece Sultan Kaçar, 59
Emir Afşin, 28
Emir Ahmedşâh, 28
Emir Bozan, 31, 32
Emir Canım, 57
Emir Cekem, 54
Emir Hüsrev, 30
Emir İsa, 41
Emir Selman, 25
Emir Tanrıvermiş, 56
Emir Tayşi, 51
Emir Yeşbek-üd Devâdar, 57
Emir Zengî, 24, 25
I.Erdeşir, 9
Eys (*General*), 68
E.W.C. Noel (*Binbaşı*), 68

F

- Fahreddin Mes'ûd ez-Za'ferâni (*Urfa hakimi*), 45
Fahr'ül Mülûk Rıdvan, 33
Foucher (*Suruc kontu*), 34
Frangue (*Teğmen*), 71

G

- Galeran du Puiset, 38
Galerius, 11
Georgios Maniakes, 25
Gümüştekin el-Candar, 29
Güzel Nami (*Urfa kalesi komutanı*), 52

H

- Habil, 56
Hacı Mustafa Hacıkâmioloğlu , 64
Hacıb Gümüştekin, 28
Haçım (*Aneze Aşîreti reisi*), 71
Halepli Calliopius, 15
Halhallı Behram Paşa, 60

Halil el-Melik-ül Eşref, 52
Halil Sofioğlu Yusuf Bey, 58
Hassan b. el-Cerrâh et-Tâ'i, 26
Hassan b. Gümüştekin, 41
Hauger (*Binbaşı*), 69
Heraklius, 18
Hibbetullah b. Nasrüddevle, 23
II.Hugue, 42
Hülâgû Han, 50
Hüsâmüddin Timurtaş, 40
Hüseyin Nuri Bey (*Binbaşı*), 67
I.Hüsrev Anûşirevân, 15
II.Hüsrev-i Perviz, 17
Hz. İsa, 16, 23
Hz. Ömer, 18

İ

İbn Kudâna, 31
İbn Useyr, 30
İmâdeddin Zengî, 41, 42, 43, 44
Ioannes Kateas, 17
Ioannes Kurkuas (*General*), 23
I.Ioannes Tzimisces, 23
İyâd b. Ganem, 18, 19, 20
İzzeddin Keykavus (*Anadolu Selçuklu sultanı*), 49

J

Joiyeux (*Astsubay*), 71
Joscelin (*Tell-Beşir hâkimi*), 37
I.Joscelin de Courtenay, 39
II.Joscelin, 41, 42, 43, 44
Julianus Apostata, 12

K

Kadızâde Hüseyin Paşa, 62
Kanuni Sultan Süleyman, 59
Karaca, 35
Karayazıcı Abdülhâlim Bey, 60, 61
Karayölük Osman Bey, 53, 54, 56
Kayıtbay, 57

Kemâleddin Kâmyar, 47
I.Kılıç Arslan, 36
Killing (*Yarbay*), 69
II.Konstantius, 12
I.Kubâd, 13, 14, 15
Kursık, 13
Kutalmıçoğlu Alp İlek, 32
Kürboğa, 35

L

Leon (*Urfa hâkimi*), 30
Licinius Crassus, 6
Licius Afranius, 6
Lucius Quietus, 7
Lucius Verus, 8

M

Mahmud Bey (*Millî Aşîreti reisi*), 68, 69
Mahmudoğlu Mustafa Ağa, 66
Makedonyalı Büyük İskender, 5
Makrinus (*Makedonyalı Büyük İskender'in komutanı*), 9
Martialis (*Makedonyalı Büyük İskender'in askeri*), 9
Mattiwaza, 1
Mehbod, 16
Melik Adil, 46
Melik Eşref, 47
Melik Muhammed, 47
Melik Şehâbeddin Gazi, 49
Melik Tutuş (*Suriye-Filistin Selçuklu meliki*), 32
Melikşâh, 31
el-Melik Eşref Kayıtbay, 58
el-Melik-ül Eşref Seyfedin İnal, 55
el-Melik-ül Fâiz, 46
Melik-ül Kâmil, 48
Melik-ül Muzaffer, 52
el-Melik-ün Nâsır Salâhaddin, 49
Melik-üs Sâlih Necmeddin Eyyûb, 48
el-Me'mun, 21
Meni' b. Şebib en-Nûmeyrî, 27

II.Mervân, 20
Mesleme b. Abdülmelik, 20
Meysêre b. Mesrûk el-Absi, 18
Muhammed b. Şatır (*Harran valisi*), 31
Muhammed Tapar (*Büyük Selçuklu sultanı*), 36
Mu'inüddin Süleyman Pervâne, 51
Muzaffereddin Gökbörü, 45, 46
el-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdi, 55

N

Nabona'id, 5
Nabopolassar, 4
Narseh, 11
el-Nâsır Ferec, 55
Nasrüddevle Ahmed (*Diyarbakır Mervânî emiri*), 25
I.Necmeddin Gazi, 49
I.Necmeddin İlgâzi, 38, 39
Normand (*Albay*), 71
III.Nu'mân İbn-ül Esved, 13, 14
Nur Ali Bey (*Urfa valisi*), 53, 54
Nureddin Arslanşah, 46
Nureddin Mahmûd Zengî, 43, 44
Nurüddevle Belek, 39
Nusret Bey, 63, 66

P

Paganus, 37
Parthamaspat, 8
Pehlivânzade Nuri Bey (*Binbaşı*), 72
Perrault (*Yüzbaşı*), 71
Philaretos Brachamios, 30, 31
Priskus, 17

R

Ramazanoğlu , 57
Rızvan Ahmed Paşa, 62
Romanos Diogenes, 29

S

Sabinianus, 12
Sabri Efendi (*Yüzbaşı*), 67

Sa'düddevle el-Hamdânî, 24
Safvân b.Mu'attal es-Sûlemi, 18
Sâ'id b.Amr b.Hizyem el-Cumâhi, 18, 19
Sajous (*Yüzbaşı*), 70, 71
Salâhaddin Eyyûbi, 45, 46
Salâhaddin el-Yağısıyâni, 41
Sâlâr-ı Horâsan, 28
I.Salmanassar, 2
III.Salmanassar, 2
Sanatruk, 7
I.Seleukos Nikator, 5
Septimius Severus, 8
II.Seyfeddin Gazi, 44, 45
Seyfûddevle, 23, 24
Sinanpaşazâde Mehmed Paşa, 60, 61
Sökmen el-Kutbî, 36
Sultan Murad, 59
Sultan IV.Murad Hân, 61

Ş

Şah İsmail, 58, 59
I.Şahpur, 10
II.Şahpur, 12
Şahruh, 58
Şapur Mihran, 16
Şebib b.Vessâb en-Nûmeyrî, 26
Şehsuvar Bey, 57
Şemseddin Sevâb, 48
Şerefüddevle Müslim b. Kureyş, 30, 31
Şerefüddin Mevdûd, 36
Şeyh Mes'ud, 62
I.Şuppiluliyuma, 1

T

Tahir b. el-Hüseyn, 21
Tavadanos, 32, 33, 35
Thoros, 33, 34, 35
I.Tiglathpileser, 2
III.Tiglathpileser, 3
Timesitheus, 9
Timur, 52

Togan el-Tâvil (*Halfeti naibi*), 55
Trajanus, 7

U

'Utayr, 24, 26
'Uzeyne (*Odaenathos*), 11
Uzun Hasan Bey, 56, 57

V

Valens, 13
Valerianus, 10
Vasil (*Urfa hâkimi*), 29
Vasil (*Ermeni komutanı*), 30
Vessâb b. Sabık en-Nûmeyrî, 24

W

Wasaşatta (*Hanigalbat kralı*), 1

Y

Yağısîyân, 33
Yağmur Bey (*Urfa valisi*), 53
Yahya b. Şatır el-Vessâbi (*Harran valisi*), 29
Yakup Bey (*Uzun Hasan Bey'in oğlu*), 57
Yalud, 8
Yavuz Sultan Selim, 59

Z

Zeyneddin Ali Küçük, 41

II - Yer Adları

A

Adıyaman, 28
Akçakale, 41, 66, 71
Amasya, 61
Âmid (bkz. *Diyarbakır*), 41, 47
Anadolu, 13, 29, 48, 66
Ankara, 65
Antakya, 10, 12, 15, 35, 36, 40, 43

Anteb, 55, 64, 67, 71

Arappınar, 67

Arpad, 3

Asur, 2, 4

Aziz Sergius Kilisesi (bugün *Peygamberler Camii*), 15, 21

B

Babil, 4

Bağdâd, 61

Balıklığöl, 61, 62

Besni, 57

Beykapısı, 54, 66

Birecik, 3, 5, 40, 46, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 62

Bizans, 12, 14, 16, 17, 21, 22, 26, 27, 30

Büyük Kilise, 21

C

Ceylanpınar, 1, 9, 10, 16, 17, 20, 23, 24, 42, 47, 53, 54

Cezîre (*Cizre*), 49, 50

Colonia Metropolis Antoniana Aurelia Alexandriana, (bkz.*Harran*), 9

Culap, 21

D

Dabbakhane Camii, 60

Deyr Yâ'kub Manastırı, 13

Dicle, 1, 8, 16

Diyarbakır, 1,2, 12, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 49, 50, 56, 59, 64, 71

E

Edessa, 5

E-hul-hul, 3

Elcezire, 18, 20, 22, 64

E-melam-anna, 4

Eski Ömeriye Camii, 19, 32

Eyyub Kuyusu, 43

F

Fırat, 1, 2, 3, 8, 29, 35, 37, 45, 46, 51, 55, 57, 58

G

Gerger, 57
Golgotha Tepesi, 40
Gureba Hastanesi, 67
Gümrük Hanı, 59
Güney Mezopotamya, 22
Güneydoğu Anadolu, 2

H

Habur, 2
Haleb, 15, 23, 24, 30,31,33, 36,40,43, 44, 49,50,51, 55, 55, 58,59
Halfeti, 3, 50, 52, 56, 57, 58
Hani-Hanigalbat, 1, 2
Harput, 36, 39, 40
Harran, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20,
21,22,23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34,35, 36, 37,40,
41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 64
Havran (*Suriye'de*), 64
Hısn Mansur (*Adıyaman*), 41
Hoşin Kalesi, 28
Humus, 15

İ

İkrarcılar Kilisesi, 15
İran, 16, 17
İstanbul, 23

K

Kadıoğlu Camii, 62
Kafkaslar, 13
Kahire, 54, 56, 57
Kargamış, 1
Kazancı Pazarı, 19
Kınesrin, 20
Kısa, 28
Koçviran, 67
Kudüs, 35, 36, 38, 39, 40, 42
Kuzey Suriye, 2

M

- Mahmud Nedim Konağı, 67
Mahmudoğlu Kulesi, 66
Makedonya, 5
Malatya, 36
Maraş, 34
Mardin, 37, 40, 49, 50, 53, 58
Medler'in Nehri (bkz. *Culap*), 20
Meyyâfârikîn (*Silvan*), 49
Mezopotamya, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 12
Mısır, 3, 4, 20, 29, 49, 57
Musul, 24, 30,33, 34, 35, 36, 37, 38,41, 43, 45, 46

N

- Nasibin, 28
Nehr-ül Cevz, 29
Ninova, 4
Nusaybin 8, 9, 10, 23

P

- Palmira (*Tedmur*), 11

R

- Rakka, 11, 17, 18, 20, 21
Râvendân, 34
Rızvaniye Camii, 62
Roma, 7, 9,10, 11, 12
Ruha (bkz.*Urfa*), 18

S

- Samsat, 21, 25, 28, 32, 33, 38, 44
Sarayönü, 63
Sarımağara, 67
Sin, 3, 5, 9, 12
Sincar, 46
Siverek, 26, 28, 41, 47, 48, 64, 65, 71
Sumeydanı, 62
Suriye, 3, 6, 7, 10, 11, 20, 29, 53
Suruc, 5, 7, 9, 12, 13, 20, 28, 31, 38, 39, 45, 48, 51, 68, 72

Ş

Şam, 18, 30, 46, 47, 57
Şebeke Boğazı, 69, 70, 71

T

Tell-Beşir, 34, 35, 37, 38, 39, 40
Tıfındır (*Tell-Futur*), 19

U

Ulu Camii (*Camii'l Firdevs* - Harran'da), 20
Ulu Camii (*Urfa'da*), 62
Urartu, 3
Urfa, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 72

Uzu-mu, 3

V

Vezir Hamamı, 63
Viranşehir, 14, 16, 17, 65, 68, 69

W

Waşşuganni, 1

Y

Yusuf Paşa Camii, 63

ŞURKAV YAYINLARI

- 1) **H. İbrahim Konulu Yeni Besteler**, Sabri KÜRKÇÜOĞLU 1992
- 2) **Urfa Mutasarrıfı Şehit Nustet Bey'in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbindeki Savunması**, Müslüm AKALIN, 1992
- 3) **H. İbrahim (A.S.)'ı Anma Şanlıurfa 1. Kültür ve San'at Haftası Faaliyetleri**, Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1992
- 4) **H. Eyüp Konulu Şiirler**, Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1992
- 5) **Şanlıurfa Folklorunun Kaynak Kişisi Tenekeci Mahmut Güzelgöz**, Abuzer AKBIYIK,1992
- 6) **Takvimden Kopan Yaprak (Şiirler)**, Mahmut Ş. AKKAYA, 1993
- 7) **Şanlıurfa Camileri**, A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU, 1993
- 8) **Şanlıurfa Sanayi Rehberi**, Abuzer AKBIYIK Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1993
- 9) **H. Eyyub Konulu Yeni Besteler**, Necmi KIRAN, Sabri KÜRKÇÜOĞLU 1993
- 10) **Ali Rıza-Ahfada Yedigöller Urfa Mücahede**, Müslüm AKALIN,1995
- 11) **Şanlıurfa'da Canlanan Tarih**, A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU, 1995
- 12) **Bir Damla Söz (Şiirler)**, Şükrü ALĞIN, 1996
- 13) **Şanlıurfa Cülha Dokumacılığı**, Yrd.Doç.Dr. Feriha AKPINARLI,1996
- 14) **Şanlıurfa Mezar Taşları**, Mahmut KARAKAŞ, 1996
- 15) **Urfalı Şair Abdi**, Yrd. Doç. Dr. M. Emin ERTAN, 1997
- 16) **Urfa'nın Kurtuluşuyla İlgili Belgeler**, Müslüm AKALIN, 1997
- 17) **Urfa Tarihi (M.Ö.2000-M.S.1400)**, Hasan AÇANAL, 1997
- 18) **ŞURKAV 1990-1998**, Mehmet H. ÖCAL-Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1998
- 19) **Urfa Hakkında Salname (1927-Aslı ve Çev.)**, Kemal KAPAKLI, 1998
- 20) **Cumhuriyet Halk Fırkası Urfa Heyeti İdaresi Mukarrerat Defteri (Çeviri)**, Müslüm AKALIN, 1999
- 21) **H. İbrahim ve Nemrut (piyes)**, M. Emin Ertan, 1999
- 22) **Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar**, Selâhaddin Eyyübî GÜLER, 1999

Selâhaddin Eyyûbî GÜLER

1965 Yılında Şanlıurfa'da doğdu, Ticaret Lisesi'ni bitirdikten sonra 1987 yılında Şanlıurfa Lisesi'nde Kütüphane Memuru olarak memuriyet hayatına başladı.

1990 Yılında Bursa'da "Okul Kütüphaneciliği Kursu"na katılarak belge aldı.

17.11.1994 tarihinde Şanlıurfa Kız Meslek Lisesi'ne naklen geçmiş olup halen orada memur olarak görev yapmaktadır.

Tarihe olan aşırı ilgisinden dolayı 1988 yılından beri Şanlıurfa'nın zengin tarihi ve çeşitli dillerdeki yazıtları hakkında bilimsel araştırmalar yapmaktadır. Bu konuda Suriye/Halep'ten, Hollanda/Groningen Üniversitesi, İngiltere/Oxford ve Manchester Üniversitelerindeki Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri uzmanları ile halen kontakt halindedir.

Şimdiye kadar Urfa tarihi ve yazıtları hakkında 28 makalesi yayınlanmıştır.

Fono Açıköğretim Kurumu'nun, 1987'de Temel Almanca, 1989'da Temel İngilizce ve 1998'de ise İleri Almanca kurslarını bitirdi. Bundan başka, biraz da Süryanice ve Grekçe öğrendi.

Evli olup, 2 erkek çocuk babasıdır.

Halen üzerinde çalışmakta olduğu kitaplar sunlardır.

- 1-Tarihte Urfa.
- 2-Urfa'da Eski Süryanice, Grekçe ve Ermenice Yazıtlar.
- 3-Antik Kent SOĞMATAR.
- 4-Geçmişten Günümüze HARRAN.